

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HADİS İLMİNDE MÜNKER HADİS KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice KARADENİZ

**Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER

Haziran – 2017

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HADİS İLMİNDE MÜNKER HADİS KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice KARADENİZ

**Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER

Haziran – 2017

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HADİS İLMİNDE MÜNKER HADİS KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice KARADENİZ (147213011)

Enstitü Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Bu tez 19/06/2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:

Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER

Jüri Üyesi:

Yrd. Doç. Dr. Fatma KIZIL

Jüri Üyesi:

Yrd. Doç. Dr. Ebubekir SİFİL

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzelt

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzelt

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzelt

Jüri Üyesi:

Doç. Dr. Hayati YILMAZ

Jüri Üyesi:

Doç. Dr. Erdiç AHATLI

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzelt

☐ Kabul

☐ Red

☐ Düzelt

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hatice KARADENİZ

05.06.2017

ÖNSÖZ

Asr-ı saadetten bu yana tarih sahnesinde boy göstererek insanlığa muhtelif alanlarda büyük hizmet veren Müslümanlar varlıklarını, bir bütünün parçalarını teşkil eden kaynaklar şeklinde mülâhaza ettikleri Kur’ân ve sünnete borçludur. Mevcûdiyetlerinin temel taşları olan bu iki kaynağın korunması ve doğru şekilde anlaşılaraq sonraki nesillere aktarılması hususu, her zaman Müslümanlar tarafından üzerinde son derece ihtimam gösterilen bir mesele olmuştur. Gerek bu iki kaynaktan Kur’ân’ın gerekse dinin esaslarının Müslümanlar tarafından en doğru şekliyle anlaşılması Hz. Peygamber’in (s.a.s) hadislerinin doğru şekilde bilinmesi ile mümkündür. Nitekim tam da bu nedenle hadislerin korunması amacına matuf olarak hadis usûlü ilmi ortaya çıkmıştır.

İlk asırlardan itibaren hadislerin sıhhatini belirleme ve sahihini zayıfından ayırma noktasında âlimler tarafından gösterilen olağanüstü gayretler sayesinde gelişen hadis usûlü, günümüzde de dinamizmini hâlâ koruyan bir ilim dalı hüviyeti arz etmektedir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden “münker hadis” kavramı da hadis usûlü ilmi çerçevesinde öteden beri hakkında pek çok tartışmanın yapıldığı ve günümüzde de yeni fikirlerin ortaya atıldığı bir ıstılâh olarak dikkati çekmektedir. “Münker hadis” hakkında hadis usûlü eserlerinde var olduğu ve günümüzde de devam ettiği görülen canlı tartışma ortamı nedeniyle hadis ıstılâhları arasından özellikle bu kavram seçilerek araştırmaya konu edilmiştir.

Bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan müteşekkil bu çalışmanın birinci bölümünde öncelikle münker hadisin lügatteki ve ıstılâhî manası verilmiş, ardından kavramın tarihî gelişimi mütekaddimûn, müteahhirûn ve modern dönem muhaddislerinin görüşleri çerçevesinde dönemlere ayrılarak incelenmiştir. Münker hadis hakkındaki tartışmaların ayrıntısıyla ele alındığı bu bölümde kavramın teorik çerçevesi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Münker hadis kavramının pratikte ne şekilde kullanıldığının gösterilmesi maksadıyla ikinci bölümde hadis usûlü eserlerinde münker hadis için örnek verilen rivâyetler incelenmiş, müteakiben konunun bütün yönleriyle ortaya konulmasını temin maksadıyla münker hadisle ilgili değinilmesi gereken muhtelif meseleler ele alınmıştır.

Son olarak bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen bazı kurum ve kişilere teşekkür etmeliyim. Öncelikle ve en önemlisi olmak üzere, bu çalışmanın vücuda gelmesinde büyük emeği geçen, değerli fikirleri ile bana en güzel şekilde yol gösteren ve çalışmamın her bir satırını titizlikle okuyarak tashih eden muhterem hocam ve danışmanım Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER'e teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek lisans eğitimimde ilmî birikimlerinden son derece istifade ettiğim ve jüri üyesi olarak teze önemli katkılarda bulunan değerli hocalarım Yrd. Doç Dr. Ebubekir SİFİL ile Yrd. Doç. Dr. Fatma KIZIL'a ve yine jüri üyesi olarak teze gerek tashîhât gerekse tenkid mâhiyetinden verdikleri mühim katkılar sebebiyle saygıdeğer hocalarım Doç Dr. Hayati YILMAZ ile Doç Dr. Erdinç AHATLI'ya, tezin mantık ilmiyle irtibatlı bazı meseleleri ile ilgili sorduğum soruları ayrıntısıyla cevaplayarak teze katkıda bulunan hocam Doç. Dr. Eşref ALTAŞ'a, konu ile ilgili özellikle modern kaynaklara ulaşmamda büyük katkısı bulunan Öğr. Gör. Mehmet Fatih KAYA'ya ve tezi baştan sona okuyarak tashih eden ve görüşleriyle katkıda bulunan değerli büyüğüm Arş. Gör. Ayşe Nur YAMANUS'a en kalbî şükranlarımı sunarım. Ayrıca yüksek lisans eğitimim esnasında Yurt İçi Yüksek Lisans Programı çerçevesinde maddi açıdan beni destekleyen TÜBİTAK'a da teşekkür ederim. Son olarak birlikte çıktığımız yolda maddi manevi her türlü desteğini daima arkamda hissettiğim, bir ömrü paylaştığımı bilmekten büyük mutluluk duyduğum kıymetli eşime de teşekkür etmeliyim.

Hatice KARADENİZ

Yalova 2017

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	viii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	x

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, KAYNAKLARI VE METODU	
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	2
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜNKER HADİS KAVRAMININ TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

I. MÜNKER HADİS KAVRAMININ TANIMI.....	8
A. Lügavî Manası.....	8
B. Istılâhî Manası	9
II. MÜNKER HADİS KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ.....	11
A. Müttekaddimûna Göre Münker Hadis.....	11
1. İlk Dönem Muhaddislerine Göre Münker Hadis	12
2. Müslim’e Göre Münker Hadis	18

3. Berdîcî'ye Göre Münker Hadis.....	20
4. Hadis Istılâhlarına Dair İlk Müstakil Eserlerde Münker Hadis	22
B. Müteahhirûna Göre Münker Hadis	26
1. İbnü's-Salâh'a Göre Münker Hadis	26
2. İbnü's-Salâh'tan İbn Hacer'e Kadar Olan Dönemde Münker Hadis.....	29
3. İbn Hacer'e Göre Münker Hadis	33
4. İbn Hacer'den XX. Asra Kadar Olan Dönemde Münker Hadis	38
C. XX. Asır ve Sonrasında Münker Hadis.....	40
1. İbnü's-Salâh'ın Görüşünü Benimseyen Hadis Âlimleri ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi.....	41
2. İbn Hacer'in Görüşünü Benimseyen Hadis Âlimleri ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi.....	42
3. İlk Dönem Muhaddislerinin Görüşünü Benimseyen Hadis Âlimleri ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi	47
a. Melîbârî'nin Görüşü ve Değerlendirilmesi	47
b. Târik b. İvazullah'ın Görüşü ve Değerlendirilmesi	51
c. Sülemî'nin Görüşü ve Değerlendirilmesi	54
4. Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Münker Hadis	61

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE MÜNKER HADİS BAŞLIĞI ALTINDA ELE ALINAN ÖRNEK RİVÂYETLER ve MÜNKER HADİS İLE İLGİLİ MESELELER

I. HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE MÜNKER HADİS BAŞLIĞI ALTINDA ELE ALINAN ÖRNEK RİVÂYETLER.....	67
A. Münker Olmadıkları İfade Edilen Rivâyetler	67
1. “Ameller Niyetlere Göredir” Hadisi ve Değerlendirmesi.....	68
2. “Velâ hakkının satılmasının ve hibe edilmesinin yasaklanması” Hadisi ve Değerlendirmesi.....	72
3. “Hz. Peygamber Mekke’ye başında miğferle girdi” Hadisi ve Değerlendirmesi	74
B. Münker Hükümü Verilen Rivâyetler	75
1. “Müslüman kâfire vâris olamaz” Hadisi ve Değerlendirmesi	76
2. “Koruk hurmayı kuru hurma ile birlikte yiyin” Hadisi ve Değerlendirmesi	79
3. “Sizden biri sabah namazını kıldığında sağ tarafı üzerine uzansın” Hadisi ve Değerlendirmesi.....	82
4. “Hz. Peygamber helâya girdiğinde yüzüğünü çıkarırdı” Hadisi ve Değerlendirmesi.....	84
5. Ramazanda Bilerek Orucunu Bozan Kimse İle İlgili Hadis ve Değerlendirmesi	87
6. “Namazı dosdoğru kılan... cennete girer” Hadisi ve Değerlendirmesi	89
II. MÜNKER HADİS İLE İLGİLİ MESELELER	91

A. Nekâreti Tespit Yolları	91
1. Hadisin Bütün Târiklerini Bir Arada Değerlendirmek	92
a. Teferrüd.....	92
b. Muhâlefet	93
2. İsnâddaki Râvîlerin Hâllerini Araştırmak.....	93
B. Münker Hadisin Kısımları.....	94
1. Münkeru'l-isnâd.....	95
2. Münkeru'l-metn	97
C. Münker Hadisin Hükümü.....	98
D. Münker Hadisle İlgili Lafızlar	100
E. Münker Hadisin Diğer Hadis Türleri ve Hadis İlimleri İle İrtibatı	101
1. Münker Hadisin Diğer Hadis Türleri İle İrtibatı.....	102
a. Şâz Hadis.....	102
b. Marûf Hadis ve Mahfûz Hadis.....	103
c. Ferd Hadis	104
d. Sikanın Ziyâdesi	105
e. Mevzû Hadis	106
2. Münker Hadisin Hadis İlimleri İle İrtibatı.....	107
a. Muhtelifü'l-hadîs İlmi.....	107
b. Cerh-Ta'dîl İlmi	108

c. İlelü'l-hadîs	109
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	118
ÖZGEÇMİŞ	137

KISALTMALAR

a.mlf	: Aynı müellif
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celâlihû
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Krş.	: Karşılaştırınız
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm/Vefat Tarihi
s.	: Sayfa
s.a.s	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkikini Yapan
ts.	: Tarihsiz
v.dğr.	: Ve Diğerleri
yy	: Yayın Yeri Yok

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Hadis İlminde Münker Hadis Kavramı	
Tezin Yazarı: Hatice KARADENİZ	
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER	
Kabul Tarihi: 19.06.2017	Sayfa Sayısı: X + 137
Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimdalı: Temel İslam Bilimleri
Merdûd hadis türlerinden biri olan “münker hadis” kavramı hadis usûlü eserlerinde hakkında pek çok tartışmanın yapıldığı bir kavramdır. Söz konusu tartışmalar neticesinde münker hadis hakkında istikrar bulmuş bir tanımın var olup olmadığı sorusu bu çalışmada cevap aranan temel sorulardandır. Çalışmanın birinci bölümünde münker hadisin lügavî ve ıstılâhî manası verildikten sonra kavramın tarihî gelişimi mütekaddimûn, müteahhirûn ve modern dönem hadis âlimlerinin görüşleri çerçevesinde incelenmiştir. İkinci bölümde ise hadis usûlü eserlerinde münker hadis başlığı altında münker olduğu belirtilerek verilen örnek rivâyetler incelenmiş, ardından konuyu bütün yönleriyle ortaya koymak maksadıyla münker hadisle ilgili değinilmesi gerekli görülen nekâreti tespit yolları, münker hadisin hükmü, kısımları, diğer hadis türleri ve ilimleri ile irtibat noktaları ve münker hadisle ilgili lafızlardan ibaret olan muhtelif konular ele alınmıştır. Netice itibarıyla sonuç bölümünde gerek münker hadis kavramının tarihî gelişimi ve bu süreçte münker hadis için yapılmış tanımlar gerekse münker hadisle ilgili muhtelif meseleler bağlamında ulaşılan sonuçlar kaydedilmiştir.	
Anahtar kelimeler: Hadis Usûlü, Münker Hadis, Nekâret	

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Abstract

Thesis Title: The Term of Munkar Hadīth in the Science of Hadīth

Thesis Author: Hatice KARADENİZ

Advisor: Yrd. Doç. Dr. Muhammet BEYLER

Date of Acceptance: 19.06.2017 **Total Number of Pages:** X + 137

Department: Islamic Sciences **Field of Study:** Islamic Sciences

Unfamiliar hadīth (munkar), a type of rejected ahādīth (matrūk), is a term about which many discussions have been made in the books of hadīth methodology. Whether there is a stable definition of unfamiliar hadīth as a result of these discussions is one of the fundamental questions to be answered in this study.

In the first chapter of the thesis, following the literal and terminological meaning of unfamiliar hadīth, historical development of the term has been examined within the framework of previous (mutaqaddimūn), later (muta’ahhirūn) and modern hadīth scholars’ opinions. In the next chapter, examples given under the heading of unfamiliar hadīth in the hadīth methodology books are analysed, and various subjects necessary to be addressed in order to present the matter with its all aspects such as the ways of determining the causes of unfamiliarity, status and parts of unfamiliar hadīth, its relation to other types of ahādīth and hadīth sciences, the terms related to unfamiliar hadīth are discussed.

As a result, in the last chapter, results reached in the context of the historical development of the term of unfamiliar hadīth, definitions given for it in the process, and also various issues related to unfamiliar hadīth were summarized.

Keywords: Hadīth Methodology, Unfamiliar hadīth (Munkar), Nakāra

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, KAYNAKLARI VE METODU

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Hız. Peygamber'in (s.a.s) söz, fiil ve takrîrlerinin sonraki nesillere aktarılarak sahih biçimde korunması, gerek ilk üç asırda gerekse sonraki devirlerde müslümanlar tarafından son derece ihtimam gösterilen ve üzerinde hassasiyetle durularak ciddi mesâî harcanan bir meseledir. Bu bağlamda hadislerin sahih şekilde nakledilip edilmediğini tetkik ve sahihini sakîminden ayırmayı temin maksadıyla uygulanacak yöntemler hadis ilmi altında belirlenmiştir. Hadis usûlü ilminde ortaya konulan kâideler ve usûl doğrultusunda hadislerin sıhhat açısından genel olarak makbûl ve merdûd şeklinde ikiye ayrıldığı malumdur. Söz konusu iki kısımdan merdûd hadisler kapsamında bulunan münker hadis, bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

Bir kavramın doğru şekilde anlaşılması için söz konusu kavramın tanımının nasıl yapıldığının ve hangi manalarda kullanıldığının bilinmesi zarûrîdir. Bu meyânda münker hadis kavramının tanım ve manasının net şekilde ortaya konulması da, kavramın doğru şekilde anlaşılabilmesi için son derece önemlidir. Münker hadis hakkında pek çok muhaddis tarafından muhtelif tanımlar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada münker hadis kavramının ilk defa kimler tarafından hangi manalarda kullanıldığı, münker hadis hakkında ilk tanım yapan kişi, muhtelif tanımlardan hangisinin daha isâbetli olduğu, ıstılâhlaşma sürecinin ne şekilde geliştiği gibi sorulara cevap aranacaktır.

Bildiğimiz kadarıyla münker hadis kavramı ile ilgili yapılmış müstakil Türkçe herhangi bir çalışma bulunmadığından bu tez söz konusu boşluğun doldurulmasına yardımcı olması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Ayrıca bu çalışmanın, konu ile ilgili teorik tartışmaları geniş şekilde aktarması ve münker hadisin mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemlerinde ifade ettiği manaların yanı sıra modern dönemde münker hadis ile ilgili ortaya konulmuş muhtelif görüşleri ihtivâ etmesi nedeniyle de münker hadis kavramının doğru şekilde anlaşılmasına katkı sağlaması bakımından önemli olduğu söylenebilir.

II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE METODU

Münker hadisin incelendiği bu çalışmada öncelikle kavramın tarihî gelişiminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Birinci bölümde münker hadisin istilâhlaşma sürecinin ne şekilde geliştiğinin net olarak belirlenmesi amacıyla münker hadisle ilgili bilgi ihtiva eden 140 eser¹ kronolojik sıraya dikkat edilerek incelenmiş, söz konusu eserlerde konu

¹ İncelenen eserler şunlardır (Esasen kaynak taraması yapılan alan daha geniş olmakla birlikte burada yalnızca münker hadisle ilgili bilgi içerdiği tespit edilen eserler kaydedilecektir.): 1. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*; 2. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh* Mukaddimesi; 3. Ebû Dâvûd, *er-Risâle ilâ ehl-i Mekke*; 4. Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* ve *Kitâbü'l-İlel*; 5. İbn Ebû Hatim, *Mukaddimetu Kitâbi'l-Cerh ve't-ta'dîl*; 6. İbn Ebû Hatim, *Kitâbü'l-İlel*; 7. İbn Hibbân, *Mukaddimetu Sahîhi İbn Hibbân*; 8. İbn Hibbân, *Mukaddimetu Kitâbi's-Sikât*; 9. İbn Hibbân, *Mukaddimetu Kitâbi'd-Du'afâ ve'l-mecrûhîn*; 10. Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rîfeti 'ulûmi'l-hadîs*; 11. Ebu Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî ma'rîfeti'l-muhaddisîn*; 12. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*; 13. İbn Abdülberr, *Temhîd mukaddimesi*; 14. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*; 15. İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Mukaddimetu Câmi'i'l-usûl*; 16. İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*; 17. Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*; 18. Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*; 19. Ahmed b. Ferâh el-İşbilî, *el-Kasîdetü'l-ğarâmiye*; 20. İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh*; 21. İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadîs*; 22. İbn Cemâa el-Kinânî, *el-Menhelü'r-revî fî muhtasari'l-'ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*; 23. Şerefuddin et-Tîbî, *el-Hülâsa fî usûli'l-hadîs*; 24. İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab fî ulûmi'l-hadîs*; 25. İbn Abdülhâdî, *Şerhu Ğarâmî sahîh*; 26. Ebu'l-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfî fî 'ulûmi'l-hadîs*; 27. Zehebî, *el-Mükîza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*; 28. Kazvîni, *Meşvehatü'l-Kazvîni*; 29. Ebu Saîd Halil b. Keykeldî el-Alâî, *Tahkîku münîfi'r-rütbe li men sebete lehû şerefu's-sohbe*; 30. İbn Kesîr, *İhtisârü 'Ulûmi'l-hadîs*; 31. Zerkeşî, *Şerhu Ulûmi'l-hadîs li İbni's-Salâh (en-Nüket)*; 32. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*; 33. Burhâneddin el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*; 34. İbn Raslân el-Bulkînî, *el-Muknî' fî ulûmi'l-hadîs*; 35. İbnü'l-Mülâkkın, *Mehâsinu'l-istilâh ve tazmînu Kitâbi İbni's-Salâh*; 36. Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*; 37. Irâkî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadîs (Şerhu't-tebsîra ve't-tezkira)*; 38. Irâkî, *Tebisiretü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî (Elfiyetü'l-İrâkî)*; 39. Irâkî, *Nazmu'l-İktirâh*; 40. Seyyid Şerif el-Cürcânî, *ed-Dîbâcu'l-müzehheb*; 41. Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Muhtasar fî usûli'l-hadîs*; 42. Kemâleddin eş-Şümunnî, *Neticetü'n-nazar fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*; 43. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye (Manzûme)*; 44. İbn Muhammed el-Fârisî, *Cevâhiru'l-usûl fî 'ilmi hadîsi'r-Rasûl*; 45. Muhammed b. İbrahim el-Vezîr, *er-Ravdu'l-bâsim*; 46. İbnü'l-Vezîr, *Tenkîhu'l-enzâr fî 'ulûmi'l-âsâr*; 47. Şemseddin Muhammed b. Ammar el-Mısırî, *Miftâhu's-sa'îdiyye fî şerhi'l-elfiyyeti'l-hadîsiyye*; 48. İbn Hacer, *en-Nüket alâ Elfiyeti'l-İrâkî*; 49. İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*; 50. İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker*; 51. Nüzhetü'n-nazar, İbn Hacer; 52. İbn Hacer, *Şerhu Nüzhetü'n-nazar*; 53. Muhyiddin el-Kâfiyeci, *el-Muhtasar fî 'ilmi'l-hadîs*; 54. İzzeddin İbn Cemâa, *Zevâlu't-terâh bi şerhi Manzûmeti İbn Ferâh*; 55. Kâsım b. Kutluboga, *Hâşiye alâ Nüzheti'n-nazar (el-Kavlü'l-mübtetek alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker)*; 56. Bukâî, *en-Nüket*; 57. İbnü'l-Aynî, *Şerhu'l-Elfiyye li'l-İrâkî*; 58. Şemseddin Muhammed et-Tebrizî, *Şerhu'd-dîbâci'l-müzehheb*; 59. Sehâvî, *el-Ğâye fî şerhi'l-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye*; 60. Sehâvî, *et-Tavdîhu'l-ebher*; 61. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadîs*; 62. Süyûtî, *el-Bahru'llezî zehar fî şerhi Elfiyeti'l-eser*; 63. Süyûtî, *Katru'd-dürer*; 64. Süyûtî, *Nazmu'd-dürer fî ilmi'l-eser (elfiyye)*; 65. Süyûtî, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*; 66. İbn Muhammed el-Ensârî, *Fethu'l-bâkî bi şerhi Elfiyeti'l-İrâkî*; 67. İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*; 68. Ali el-Kârî, *Mustalahâtu ehli'l-eser (Şerhu Nuhbeti'l-fiker)*; 69. Abdurraûf el-Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer*; 70. Abdülhak ed-Dihlevî, *Mukaddime fî usûli'l-hadîs*; 71. Beykûnî, *el-Manzûme fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*; 72. Muhammed Ekrem es-Sindî, *İm'ânü'n-nazar bi şerhi Nuhbeti'l-fiker*; 73. Zürkânî, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye*; 74. Muhammed Mahfûz et-Türsî, *Menhecü zevi'n-nazar fî şerhi Manzûmeti 'ilmi'l-eser*; 75. Emir es-San'ânî, *Tavdîhu'l-efkâr li me'ânî Tenkîhi'l-enzâr*; 76. Emir es-San'ânî, *Semerâtü'n-nazar fî 'ulûmi'l-eser*; 77. Seferâyîni, *el-Milahu'l-ğarâmiye (şerh)*; 78. Hamza Melîbârî, *'Ulûmu'l-hadîs fî zav'i tatbikâti'l-muhaddisîn en-nükkâd*; 79. Hamza Melîbârî, *el-Hadîsü'l-ma'lûl kavâid ve zevâbıt*; 80. Abdülcevâd Hamâm, *et-Teferrüd fî rivâyeti'l-hadîs ve menhecü'l-muhaddisîn fî kabûlihî ev reddihî*; 81. Hamza Melîbârî, *Ziyâdetü's-sikât*

ile ilgili kaydedilen tartışmalar tarafımızdan yapılan değerlendirme ve tenkitlerle birlikte ilgili başlıklar altında nakledilmiştir. Bu noktada konunun daha ziyade usûl eserleri ve usûle dair bilgi ihtiva eden eserler çerçevesinde ele alındığı da ayrıca ifade edilmelidir.

Münker hadis kavramının ilk defa ne zaman kullanılmaya başladığını tespit maksadıyla öncelikle başlıcaları Buhârî'nin (ö. 256/869) *et-Târîhu'l-kebîr*'i, Müslim'in (ö. 261/875) *el-Cami'u's-sahîh*'ine yazdığı mukaddime, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *Sünen*'ini tanıtmak maksadıyla Mekke ehline yazdığı risâle, Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserinin son kısmında yer alan *Kitâbü'l-İlâl*, İbn Ebû Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eseri ile bu eseri için yazdığı mukaddime, İbn

fi kütübi mustalahi'l-hadîs; 82. Leknevî, *er-Ref' ve't-tekmîl*; 83. Cemâleddin el-Kâsımî, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*; 84. Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*; 85. Hâfız b. Ahmet el-Hikemî, *Delîlu erbâbi'l-fellâh li tahkîki fenni'l-istilâh*; 86. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî, *el-Envâru'l-kâşife li mâ fi kitâbi'l-Edvâi ala's-sünne*; 87. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, *et-Tenkîl bimâ fi te'nîbi'l-Kevseri mine'l-ebâtîl*; 88. Ebû Abdurrahman Mukbi b. Hâdî el-Hemedânî, *el-Mukterah fi ecvibeti ba'zi es'ileti'l-mustalah*; 89. Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs*; 90. Mahir Yasin Fahl, *Buhûs fil'l-mustalah*; 91. Mâhir Yasin Fahl, *en-Nuketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiyye*; 92. Ebû Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*; 93. Mahmud et-Tahhân, *el-Menhecü'l-hadîs fi mustalahi'l-hadîs*; 94. Mahmud et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs*; 95. Mahmud et-Tahhân, Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-hadîsiyye; 96. Ebû Şehbe, *el-Vasît fi 'ulûmi ve mustalahi'l-hadîs*; 97. Abdullah b. Abdurrahman el-Hatîb, *er-Red alâ müzâ'imi'l-müsteşrikîn (makale)*; 98. Muhammed Avvâme, *Eseru'l-hadîsi's-şerîf fi ihtilâfi'l-eimmeti'l-fukahâ*; 99. Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*; 100. Ebû Zer Abdülkadir b. Mustafa el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*; 101. Ebu'l-Münzir Mahmud el-Minyâvî, *eş-Şerhu'l-muhtasar li Nuhbeti'l-fiker*; 102. Etiyûbî, *İs'âfu zevi'l-vatar*; 103. Tehânevî, *Kavâid fi ulûmi'l-hadîs*; 104. Hatim b. Arif el-Avnî, *Menhecü'l-mukterah li fehmi'l-mustalah*; 105. Beşir Ali Ömer, *Menhecü'l-İmam Ahmed fi 'ilâli'l-ehâdîs*; 106. Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs*; 107. Abdurrahman el-Mübarekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî*; 108. Ebû Şehbe, *Difâ' 'ani's-sünne*; 109. Abdulkерim b. Abdullah el-Hıdır, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*; 110. Abdulkерim b. Abdullah el-Hıdır, *Tahkîku'r-rağbe fi tavzihi'n-Nuhbe*; 111. Muhammed b. Salih el-Useymin, *Şerhu'l-manzûmeti'l-Beykûniyye*; 112. Ebu'l-Münzir Mahmud el-Minyâvî, *Şerhu'l-Mûkaza li'z-Zehebî*; 113. Abdullah b. Yusuf el-Cedî, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*; 114. Subhi es-Sâlih, *Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhû*; 115. Abdulhay el-Leknevî, *Zaferu'l-emânî fi şerhi Muhtasari'l-Cürcânî*; 116. Abdülmâcit el-Ğavrî, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadîs*; 117. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, *Şerhu Elfiyeti's-Süyûtî*; 118. Muhammed es-Sibâğ, *el-Hadîsü'n-nebevî mustalahuhû belâğatuhû kütübühû*; 119. Mustafa Said el-Han ve Bedîusseyyid el-Leâm, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-hadîs ve'l-istilâh*; 120. Abdülmâcit el-Ğavrî, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-hadîsiyye*; 121. Târik b. İvazullah, *ed-Dîbâce fi 'ilmi'l-hadîs*; 122. Târik b. İvazullah, *Şerhu lûğati'l-muhaddîsin*; 123. Târik b. İvazullah, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye*; 124. Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker 'inde nükkâdi'l-hadîs*; 125. Abdüsselâm Ebû Semha, *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fi kitâb-i İleli'l-hadîs li İbn Ebû Hâtim*; 126. Ahmet Yücel, *Hadis Istilâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*; 127. Selman Başaran ve M. Ali Sönmez, *Hadis Tarihi ve Usûlü*; 128. Talât Koçyiğit, *Hadis Usûlü*; 129. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*; 130. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Zayıf Râviler (Duafâ Literatürü ve Zayıf Râviler)*; 131. Hayreddin Karaman, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*; 132. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*; 133. İbrahim Canan, *Hadis Usûlü ve Tarihi*; 134. Ahmet Yücel, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*; 135. Babanzâde Ahmet Naîm Bey, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*; 136. Yavuz Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*; 137. Abdullah Aydın, *Hadis Istilâhları Sözlüğü*; 138. Abdullah Aydın, *Hadis Tesbit Yöntemi*; 139. Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*; 140. Talât Koçyiğit, *Hadis Istilâhları*.

Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sahîh*, *Kitâbü's-Sikât* ve *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-mecrûhîn* adlı eserlerine yazdığı mukaddimelerden müteşekkik usûle dair bilgi ihtivâ eden ilk eserler taranmıştır.

Mütekaddimûn döneminde kaleme alınan hadis ıstılâhlarına dair ilk müstakil eserler arasından bu çalışmada en fazla yararlanılan kaynakları Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rîfetü 'ulûmi'l-hadîs*'i, Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin (ö. 446/1055) *el-İrşâd*'ı ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* adlı eseri teşkil etmektedir.

Müteahhirûn dönemi eserlerinden bu çalışmada en fazla başvurulmuş kaynaklar ise İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) *'Ulûmu'l-hadîs*'i, Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) bu eser üzerine yazdığı *en-Nüket*'i, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu 'İleli't-Tirmizî* adlı eseri, Irâkî'nin (ö. 806/1404) *et-Takyîd ve'l-izâh*'ı, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*'ı ile *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar* adlı eserleridir.

Modern dönem eserlerinden en fazla kullanılan kaynakları Sülemî'nin *el-Hadîsü'l-münker 'inde nukkâdi'l-hadîs*'i, Süleymânî'nin *el-Cevâhiru's-Süleymâniye* adlı eseri, Târık b. İvazullah'ın *Şerhu lügati'l-muhaddisîn*'i ve Melîbârî'nin *el-Hadîsü'l-ma'lûl ile Ziyâdetü's-sika fî kütübi mustalahi'l-hadîs* adlı eserleri teşkil etmektedir.

Mütekaddimûn döneminde yazılan eserlerden itibâren buraya kadar sıralanan kaynaklar münker hadis kavramının ıstılâhlaşma sürecinde mühim bir yere sahip olmaları ve bu konuda önemli görüşler ihtivâ etmeleri nedeniyle özellikle zikredilmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere esasen 140 eser kaynak olarak kullanılmış ve söz konusu eserlerden konu ile ilgili değinilmesi gereken bilgi ihtivâ edenler gerek dipnotlarda, gerekse çalışmanın kaynakça kısmında kaydedilmiştir.

Konunun dağılmadan daha kolay ve doğru şekilde aktarılması amacıyla, incelenen kaynaklarda münker hadis ile ilgili verilen örnek rivâyetler ayrı bir bölüm dâhilinde değerlendirilmiştir. İkinci bölümde münker hadis ile ilgili örnek rivâyetler incelenirken öncelikle bu hadislerin söz konusu usûl eserlerinde nakledildiği tarîki verilmiş, ardından hadislerin hangi kaynaklarda nakledildiği kaydedilmiş ve râvileri hakkında ricâl âlimleri tarafından yapılan değerlendirmeler aktarılmıştır. Söz konusu râvî değerlendirmeleri

için Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) *Ma'rifetü'r-ricâl*'i, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i, İbn Ebû Hâtîm'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1348), *Tezkiratü'l-huffâz*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* ve *Mîzânü'l-i'tidâl*'i, İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb*'i ile *Takrîbü't-Tehzîb*'i başta olmak üzere daha başka ricâl eserlerine de yeri geldikçe başvurulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde örnek rivâyetler dışında münker hadis ile ilgili muhtelif meselelere yer verilmiş, bu meyânda bir hadiste nekâretin varlığının ne şekilde tespit edilebileceğinin yöntemleri açıklandıktan sonra münker hadisin kısımlarından söz edilmiş, daha sonra da münker hadisin hükmü ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra bir hadisin münker olduğunu ifade etmek üzere hangi lafızların kullanıldığı da serd edilmiştir. Ayrıca kavramın daha net biçimde anlaşılmasını temin maksadıyla diğer hadis türleri ve hadis ilimleri ile irtibat noktaları belirlenerek kaydedilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
MÜNKER HADİS KAVRAMININ TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Bir kavramı incelerken onun ilk defa ne zaman kullanılmaya başlandığı, ilk tanımın kim tarafından ne şekilde yapıldığı ve daha sonra sürecin nasıl ilerlediği gibi bilgilerin ortaya konulmasının gerekliliği izâhten vârestedir. Bu nedenle bu bölümde öncelikle münker hadisin lügat manası ile yaygın ıstılâhî manası verilecek, daha sonra kavramın tarihî süreç içerisinde geçirdiği anlam değişimleri, daralmaları veya genişlemeleri ile istikrâr bulmuş hâli incelenecektir.

I. MÜNKER HADİS KAVRAMININ TANIMI

Bu kısımda münker hadisin tanımı yapılırken söz konusu kavramın öncelikle lügavî manası incelenecek, ardından ıstılâhî olarak günümüzde yaygın şekilde kullanılan manası kaydedilecektir.

A. Lügavî Manası

“Münker” (منكر) kelimesi *bilmemek* anlamındaki n-k-r (نكر) kökünden türetilmiş bir lafızdır. Münker ile aynı kökten elde edilen “en-nekira” (النكرة) lafzı *marifet (bilgi)* kelimesinin zıddı olarak kullanılırken, “en-nekir” (النكير), “en-nekür” (النكُور), “en-nükür” (النُّكُور) ve “el-münker” (المنكر) lafızları ise bir kimse hakkında kullanıldığında bu kimsenin dâhi ve zeki bir kimse olduğu manasına gelmektedir.² Aynı kökten türetilen bir diğer kelime “nekâret” (نكارة) *cehâlet* manasındadır.³ Bu çalışmada tetkik edilen kavram olan münker ise mezkûr kökün *if‘âl* (إفعال) bâbına sokulmasıyla elde edilen “enkerâ” (أنكر) fiilinin ism-i mef‘ûlû olarak karşımıza çıkmaktadır.

Münker kelimesinin manasının anlaşılabilmesi için “enkerâ” fiilinin manasının açıklanmasının gerekli olduğu ortadadır. Bilmemek ve kalbin kabul etmemesi, dilin de itiraf etmemesi manalarında kullanılan “enkerâ” fiili⁴, sülâsî altıncı bâbdan “nekira” (نكر) fiiline göre daha belîğ bir mana ifade etmektedir. Zira “nekira” kalp ile bilmemek

² İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Kâhire: Dâru'l-me‘ârif, ts., VI, 4539.

³ Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (thk. Abdül'alîm et-Tahâvî), Kuveyt, 1394/1974, XIV, 290.

⁴ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya, *Mu‘cemi mekâyisi'l-lüğa*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun), Beyrût: Dâru'l-fikr, 1399/1979, V, 476.

manasında kullanılırken “enkerâ” göz ile bilmemek (görmemek) anlamına gelmektedir.⁵ “Enkerâ” fiilinin masdarı olan “inkâr” (إنكار) ise reddetmek manasını taşımaktadır.⁶

“Enkerâ” fiilinin ism-i mef’ûlû olan münker kelimesi ise *marûfun zıddı* olarak tarif edilmekte ve şeri’atin haram saydığı ve hoş karşılamadığı her durumu ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁷ Ancak münker kelimesinin bu manada kullanılmasının ıstılâhî bir kullanım değil, *inkâr* manası ile irtibatlı lügavî bir kullanım olduğu belirtilmelidir. Buraya kadar serd edilen bilgilerden anlaşıldığı üzere n-k-r kökünden türetilen kelimeler genellikle bilmemek veya hoş karşılamamak gibi manalar ifade etmektedir. Söz konusu manalar çalışmanın konusunu teşkil eden *münker* kavramı için de geçerlidir.

B. İstılâhî Manası

Münker hadisin ıstılâhî manasını ortaya koymak üzere muhtelif tanımların yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın ilerideki bölümlerinde söz konusu tanımlar tafsilâtıyla ele alınacağından, burada yalnızca son dönemde yaygın şekilde kabul edilen tanım verilecektir.

İleride genişçe ele alınacağı üzere münker hadisle ilgili müteahhir âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen tanım İbn Hacer el-Askalânî tarafından ortaya konulan “zayıf bir râvînin kendisinden daha evlâ bir râvîye muhâlefet ederek naklettiği ferd hadis”⁸ şeklindeki tanımdır.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden münker kavramının müteahhir dönemde hüsnükabul görmüş söz konusu tarifini detaylı şekilde ele almak bu kavramla ilgili farklı âlimler tarafından yapılan tariflerin değerlendirilmesi noktasında yardımcı olacaktır. Mantık ilmi açısından meseleye bakıldığında tanım yapmak için cins, nev’, fasıl, hâssa ve araz şeklinde belirlenen *beş küllîye* ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir.⁹ Bu

⁵ Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, XIV, 289.

⁶ Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü’l-lüğa ve sıhâhü’l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Beyrût: Dâru’l-‘ilmi’l-melâyîn, 1404/1984, IV, 837.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, VII, 4539; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, XIV, 290.

⁸ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tadvîh-i Nuhbeti’l-fiker fî mustalahi ehli’l-eser*, (thk. Nureddin İtr), Dimeşk: Matba’atü’s-Sabâh, 1421/2000, s. 72.

⁹ Söz konusu beş küllî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Porphyrios, *Îsâgocî*, (çev. Talha Alp), İstanbul, 2007, s. 3-17; Kindî, *Fi’l-Felsefeti’l-ûlâ*, (nşr. M. Abdülhâdî Ebû Rîde, *Resâilü’l-Kindî el-felsefiyye* içinde), Kâhire, 1369/1950, s. 124-130; İbn Sînâ, *eş-Şifâ, el-Mantuk, el-Medhal*, (thk. Fuâd el-İhvânî v.dğr.), Kâhire, 1371/1952, s. 41-90; Râzî, Mahmûd b. Muhammed, *Tahrîru’l-kavâ’idi’l-mantukiyye*,

durumda münker hadis için yapılan tanımın hadd-i tâm olup olmadığının ortaya konulabilmesi için söz konusu küllîlerden cinsler ile fasılları tespit etmek faydalı görünmektedir. Bu bağlamda içinde tek tek münker hükmü verilmiş hadisleri barındırdığı düşünülen “münker” türüne ait yakın cinsi “ferd hadis”, uzak cinsi ise “hadis” olarak tespit etmek isabetli olacaktır. “İnsan; düşünen canlıdır.” tanımını üzerinden gidildiği takdirde, insan türünün uzak cinsinin “cisim” olmasının insandan başka cisimlerin de varlığını gösterdiği, yakın cinsinin “canlı” olmasının ise insanı taş, tahta gibi diğer cisimlerden ayırdığı görülmektedir. Benzer şekilde uzak cinsinin “hadis” şeklinde belirlenmesi münker kavramının pek çok ögenin yer aldığı kavramlar dünyasından ayrılmasını sağlarken, yakın cinsinin “ferd hadis” olarak kabul edilmesi münker hadisi diğer hadis türlerinden ayıracaktır.

İnsanla ilgili tanım çerçevesinden devam edildiği takdirde insanın yakın faslının onu yakın cinsinde ortaklarından ayıran “konuşan”, uzak faslının ise onu uzak cinsinde benzerlerinden ayıran “hareket eden” ya da “hisseden” gibi bazı özellikler şeklinde belirlendiği görülmektedir. Uzak faslı olan “hareket eden” özelliği ile bitkilerden ayrılan insan, yakın faslı “düşünen” özelliği ile hayvanlardan ayrılarak tek tek insanları içine alan müstakil bir türü ifade etmektedir. Benzer şekilde münker hadisin uzak faslının, onun uzak cinsi olan “hadis” başlığı altındaki diğer hadislerden ayrılmasını sağlayan “daha evlâ olana muhâlefet” şeklinde belirlenmesi uygun görünmektedir. Bu durumda zayıf râvînin zayıf râvîye muhâlefeti ya da sika râvînin zayıf râvîye muhâlefeti gibi durumlar tanım dışı kalacaktır. Münker türünün yakın faslının, onun yakın cinsi olan “ferd hadis” başlığı altındaki diğer ferd hadislerden ayrılmasını sağlayacak “zayıf râvînin kendisinden evlâ olana muhâlefeti” şeklinde tespit edilmesi ise sika râvînin sika râvîye muhâlefeti durumunu ifade eden şâz hadisi tanım dışına çıkarmaktadır. Yine bu yakın fasıl ile zayıf râvînin kendisinden daha üstün bir zayıf râvîye muhâlefeti ile sikaya muhâlefeti durumlarının tanım içerisinde kaldığı görülmektedir. Ortaya konulan bu bilgiler çalışmanın ilerideki bölümlerinde nakledilecek bazı tanımların değerlendirilmesinde kullanılacaktır.

Dârü ihyâi kütübî'l-‘Arabî, ts., s. 46-60; Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara, 2010, s. 70-73.

Münker hadisle ilgili müteahhir âlimlerin çoğunluğunun benimsediği tanımın İbn Hacer tarafından ortaya konulmuş tanım olduğu belirtilmişti. Ancak çalışmanın sonraki kısmında görüleceği üzere mütekaddim âlimlerin, özellikle ilk dönem muhaddislerinin münker hadis tâbirini muhtelif pek çok durumu ifade etmek üzere kullandıkları görülmektedir. İlk dönem muhaddislerinin münker hadis tâbirini kullandıkları söz konusu durumlar, ilgili başlık altında ayrıntısıyla işlenecektir.¹⁰

II. MÜNKER HADİS KAVRAMININ TARİHİ GELİŞİMİ

Bu kısımda münker hadisle ilgili olarak tarîhî sürecin nasıl geliştiği incelenerek söz konusu süreç mütekaddimûn, müteahhirûn ve modern dönem muhaddisleri başlıkları altında ele alınacaktır. Burada öncelikle münker kavramının bir ıstılâh olarak gerek râvîler gerekse rivâyetler için kullanılabildiği ifade edilmelidir. İstılâhlaşma süreci içerisinde ilk önce râvîlerle ilgili bir cerh-ta'dîl ıstılâhı olarak kullanıldığı görülen¹¹ münker kavramının rivâyetlerle ilgili bir terim olarak kullanılmaya başlanması hicrî III. asra tekâbül etmektedir. Nitekim aşağıda da ortaya konulacağı üzere münker hadis hakkında ilk tanımların da söz konusu kavramın rivâyetle ilgili bir ıstılâh olarak kullanılmaya başlandığı hicrî III. asırda yapıldığı görülmektedir.¹²

A. Mütekaddimûna Göre Münker Hadis

Mütekaddim âlimlerin münker hadis kavramını muhtelif manaları ifade etmek için kullandıkları daha önce ifade edilmişti. Bu bölümde münker hadise dair bir tanım yaptığı bilinen Müslim ile Berdîcî'nin (ö. 301/914) tarifleri ayrıca zikredilmek kaydıyla öncelikle ilk dönem muhaddislerinin münker hadisle ilgili görüşleri, ardından ilk müstakil hadis usûlü eserlerinde münker hadise dair serd edilmiş görüşler incelenecektir.

¹⁰ Bk. Bu tez, “İlk Dönem Muhaddislerine Göre Münker Hadis” başlığı.

¹¹ Münker kavramını bir cerh ıstılâhı olarak kullanan ilk kişinin mevcut bilgilere göre Yahyâ b. Saîd el-Kattân olduğu söylenebilir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmiyye, 1325-1328/1908-1911, VIII, 388-389; Yücel, Ahmet, *Hadis İstılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi – Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 1996, s. 170.

¹² Ahmet Yücel de genel olarak hadis ıstılâhlarının ortaya çıkış süreci ile ilgili olarak, hicri birinci asrın son çeyreğinde tahammülü'l-ilm ve râvî ile ilgili ıstılâhların, ikinci asrın ilk çeyreğinde edâ sîgalarının, üçüncü asrın başlarında ise mervî ile ilgili ıstılâhların ortaya çıktığını belirtmektedir. Bk. Yücel, *Hadis İstılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 43.

1. İlk Dönem Muhaddislerine Göre Münker Hadis

Münker hadis kavramının doğru şekilde anlaşılabilmesi için atılması icâb eden ilk adım, bu kavramın ilk dönem muhaddisleri tarafından hangi mana ya da manalarda kullanıldığını tespit etmektir. Her kavramın sözlük anlamı dışında ıstılâhî bir mana ifade eder hâle gelmesinin belli bir süreçte gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, münker hadis için de bu sürecin başlangıç noktasını teşkil eden ilk dönem hadis âlimlerinin uygulamalarının son derece ehemmiyet arzedeceği açıktır. İlk dönem muhaddislerinin münker hadisle ilgili görüşleri kendileri tarafından genellikle net biçimde belirtilmediğinden, pek çok çalışmada onların münker kavramını hangi hadisler için kullandıkları tespit edilerek istikrâî biçimde görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Münker hadis hakkında herhangi bir tanımlama yapmamakla birlikte söz konusu kavramı muhtelif manalarda kullanan muhaddislerin bu kavramı hangi manalarda kullandıkları meselesi, ifade edildiği üzere pek çok çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Konu ile ilgili çalışmalardan yola çıkılarak ulaşılan mâlûmât ışığında Yahyâ b. Saîd'in (ö. 198/813) mütâbi' ya da şâhit olmadan sikanın teferrüd ettiği hadis¹³ ve mechûl râvînin hadisi¹⁴ için münker kavramını kullandığı görülmüştür. Bu noktada münker kavramını gerek "münker hadis" şeklinde rivâyet için, gerekse "münkeru'l-hadîs" şeklinde râvî için¹⁵ ilk defa kullanan kişinin Yahyâ b. Saîd olduğu ifade edilmelidir. Nitekim Yahyâ b. Saîd'e göre bir hadisteki nekâretin ancak başka bir tarîk bulunması durumunda ortadan kalkacağı şeklindeki açıklama da¹⁶ Yahyâ b. Saîd'in rivâyetler için münker lafzını kullandığını desteklemektedir.

¹³ Melîbârî, Hamza Abdullah, *el-Hadîsü'l-ma'lûl kavâid ve zevâbit*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1416/1996, s. 73.

¹⁴ Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 60 (hadis no: 2517). Krş. Ubeyd, Nihâd Abdülhalîm, "el-Hadîsü'l-münker, hakîkatühû-zavâbitühû-hükmühû", *Mecelletü's-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, XIX/58 (1425/2004), s. 44; Cedi', Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût: Müessesetü'r-reyyân, 1424/2003, II, 1036.

¹⁵ İbn Hacer Yahyâ b. Saîd'in râvînin rivâyetinde teferrüd ettiğini belirtmek üzere münkeru'l-hadîs lafzını kullandığını ifade etmiştir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 388-389. Ayrıca bk. Yücel, *Hadis İstılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170.

¹⁶ İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Hemmâm Abdürrahim Said), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1421/2001, II, 656.

Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) kendisinde vehm ve hata bulunan ferd hadis,¹⁷ zayıf râvînin teferrüd ettiği hadis¹⁸ ve sikanın teferrüd ettiği hadis¹⁹ ile zayıf râvînin sika râvîlere muhâlefet ettiği hadisi²⁰ münker şeklinde ifade ettiği görülmektedir. Yine ilk dönem muhaddislerinden Ali b. el-Medînî'nin (ö. 234/848-49) münker hadis kullanımının ise sikanın başka sikalara muhâlefet ettiği hadis,²¹ içinde zayıf râvî bulunan hadis,²² zayıf râvînin sika râvîlere muhâlefet ettiği hadis²³ ve mechûl râvînin teferrüd ettiği hadis²⁴ manalarına tekâbül ettiği anlaşılmaktadır.

Münker hadis kavramının kullanımı açısından mühim bir yere sahip Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) söz konusu kavramı sikanın vehmle birlikte teferrüdde bulunduğu hadis için münker ifadesini kullandığı²⁵ belirtilmektedir. Bunun yanı sıra sikanın yalnızca teferrüd ettiği hadis,²⁶ sadûk râvînin teferrüd ettiği hadis,²⁷ zayıf râvînin teferrüd ettiği hadis,²⁸ kendisine göre mechûl râvînin teferrüd ettiği hadis,²⁹

¹⁷ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî, *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivâyeti)*, (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), Mekke, 1399/1979, III, 346. Krş. Muhammedî, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzak, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005, s. 62.

¹⁸ Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî, *Sûâlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Maîn*, (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988, s. 319. Krş. Ubeyd, "el-Hadîsü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 32.

¹⁹ Cürcânî, Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, (thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî), Beyrût: Dârü'l-fikr, 1409/1988, V, 311. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 62.

²⁰ Ebû Dâvûd, "Savm", 32 (hadis no: 2377). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 62.

²¹ Ali b. el-Medînî, *İlelî İbni'l-Medînî*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, 1392/1972, s. 72. Ayrıca bk. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 62.

²² Ali b. el-Medînî, *İlelî İbni'l-Medînî*, s. 58. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 62.

²³ Ali b. el-Medînî, *İlelî İbni'l-Medînî*, s. 75. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 63.

²⁴ Ali b. el-Medînî, *İlelî İbni'l-Medînî*, s. 99. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 64; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, (thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas), Beyrût: Dârü'l-hânî, 1422/2001, I, 333; II, 281. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 65; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

²⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, II, 653; Bukâ'î, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî şerhi'l-Elfiyye*, (thk. Mahir Yasin Fahl), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1428/2007, I, 467; Vâdi'î, Ebû Abdurrahman Mukbel b. Hâdî, *el-Mukterah fî ecvibeti ba'zi es'ileti'l-mustalah*, Kâhire: Dârü'l-eser, 1425/2004, s. 143; Melîbârî, *el-Hadîsü'l-ma'lûl*, s. 73; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036; Ubeyd, "el-Hadîsü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 56.

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezî ve ğayrihi)*, (thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas), Kâhire: Dârü'l-İmâm Ahmed, 1427/2006, s. 133. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 66; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezî)*, s. 88. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 66.

mütâbii bulunmayan ferd hadis,³⁰ aslı bulunmayan hadis,³¹ mutlak teferrüd,³² ve marûfun zıddı³³ olan hadisi ifade etmek üzere de münker kavramını kullanmayı tercih ettiği ifade edilmiştir.

Münker kavramını çok çeşitli anlamlarda kullanan muhaddislerden biri de Ebû Hâtîm er-Râzî'dir (ö. 277/890). Ebû Hâtîm'e göre münker hadisin; mütâbii olmayacak şekilde sikanın teferrüd ettiği hadis,³⁴ sikanın diğer sikalara muhâlefet ettiği hadis,³⁵ zayıfın teferrüd ettiği hadis, zayıfın sikaya muhâlefette bulunduğu hadis,³⁶ mechûl râvînin hadisi,³⁷ metrûk râvînin ferd hadisi,³⁸ sikanın vehimde bulunduğu ferd hadis,³⁹ munkatı' hadis,⁴⁰ müdelles hadis⁴¹ ve mu'dal hadis⁴² manalarına geldiği anlaşılmaktadır. Bunlara ilâve olarak Kâsım Muhammed Ğanem ve Ahmed Abdullah Ahmed'in konu ile ilgili kaleme aldıkları makalede de belirtildiği üzere Ebû Hâtîm

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezî)*, s. 158. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 67; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihî Abdullah*, (thk. Ali Süleyman el-Mehnâ), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1406/1986, I, 174, 242; a.mlf, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I, 374; III, 99. Krş. Beşir Ali Ömer, *Menâhicü'l-İmâm Ahmed fî ilâli'l-ehâdis*, Riyâd: Vakfû's-selâmi'l-hayrî, 1425/2005, s. 787-790.

³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezî)*, s. 165. Krş. Ömer, Beşir Ali, *Menâhicü'l-İmâm Ahmed*, s. 790-792.

³² İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, (thk. Rebî' b. Hâvî 'Umeyr), Riyâd: Dâru'r-râye, 1415/1994, II, 674; Vâdi'î, *el-Mukterah*, s. 143.

³³ Ahmed b. Hanbel, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İshâk b. İbrâhim b. Hânî*, (thk. Zühayr eş-Şâvîş), Beyrût: el-Mektebû'l-İslâmî, 1400/1980, I, 136; a.mlf, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, I, 412; III, 366. Krş. Ömer, Beşir Ali, *Menâhicü'l-İmâm Ahmed*, s. 783.

³⁴ İbn Ebû Hâtîm, Abdurrahman b. Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, (thk. Sa'd b. Ebû Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysî), Riyâd, 1427/2006, III, 571. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 67; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

³⁵ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 22. Krş. Ğanem, Kâsım Muhammed ve Ahmed, Abdullah Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtîm er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", *Mecelletü'l-câmiati'l-İslâmiyye*, X (2002): 19.

³⁶ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 476, 561. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 68-69; Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtîm er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 18.

³⁷ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, III, 547. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 69; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036; Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtîm er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 13.

³⁸ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, II, 307. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 70.

³⁹ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 136. Krş. Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtîm er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 23; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

⁴⁰ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, III, 131. Krş. Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtîm er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 16; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

⁴¹ İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 463. Krş. Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtîm er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 17.

⁴² İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel*, I, 476, 561. Ayrıca bk. Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, I, 617.

isnâdında zayıf bir râvî bulunan hadis,⁴³ mevzû hadis⁴⁴ ve sika meşhur râvîlerden birinden teferrüd etme ihtimali bulunmayan bir râvînin teferrüd ettiği hadis⁴⁵ ile metninde nekâret bulunan hadise⁴⁶ işaret etmek maksadıyla münker kavramına başvurmaktadır.

Kütüb-i Sitte müelliflerinin münker kavramını hangi manalarda kullandıkları da meselenin anlaşılması noktasında büyük önemi haizdir. Bu meyânda özellikle râvîler hakkında bilgi ya da hüküm verirken *münkeru'l-hadis* ifadesini çokça kullanmasıyla dikkat çeken Buhârî'nin (ö. 256/870) münker hadis kavramını da sikanın teferrüdü,⁴⁷ sadûkun teferrüdü,⁴⁸ zayıfın teferrüdü⁴⁹ ile metrûk ve yalancı râvîlerin hadisleri⁵⁰ için kullandığı ifade edilmiştir.

Ebû Dâvûd'un münker hadis kavramıyla sikanın teferrüdü,⁵¹ sadûk râvînin ferd hadisi,⁵² zayıfın teferrüd ettiği hadis,⁵³ metrûk râvînin teferrüdü,⁵⁴ ve isnâdında inkıtâ bulunan hadisi⁵⁵ kastettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Abdülaziz el-Helîl'in konu ile ilgili makalesinde ifade ettiği üzere Ebû Dâvûd sika râvînin sayıca daha fazla

⁴³ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, I, 476. Krş. Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtim er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 8.

⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, III, 368. Krş. Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtim er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 15.

⁴⁵ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, I, 400; III, 100. Krş. Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtim er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 27.

⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, III, 368. Krş. Ğanem - Ahmed, "el-Hadîsü'l-münker 'inde'l-İmâm Ebû Hâtim er-Râzî dirâse tatbikiyye min hılâli Kitâbi'l-İlel li ibnihî", s. 28.

⁴⁷ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, (thk. Seyyid Subhî es-Sâmarrâî v.dğr.), Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1409/1989, s. 316. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 70. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 70.

⁴⁸ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, s. 256. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 70.

⁴⁹ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, s. 201. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 71.

⁵⁰ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, s. 294, 395. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 72.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 11 (hadis no: 19). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 73; Bukâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-Elfiyye*, I, 467.

⁵² Ebû Dâvûd, "Tahâret", 81 (hadis no: 204). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 74; Cedi', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

⁵³ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 99 (hadis no: 252). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 74; Helîl, Abdülaziz b. Abdullah b. Osman, "Mefhûmu'l-hadîsi'l-münker fî Süneni'l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî", *Mecelletü Câmîati'l-İmâm*, 50 (1426): 83.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Edeb", 25 (hadis no: 4846). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 76; Helîl, "Mefhûmu'l-hadîsi'l-münker fî Süneni'l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî", s. 83.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, "Et'ime", 20 (hadis no: 3768). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 76; Cedi', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

kimselere muhâlefet ettiği hadis,⁵⁶ çokça hata yapan sadûk râvînin kendisinden sika olana muhâlefet ettiği ferd hadis,⁵⁷ zayıf râvînin sikaya muhâlefeti ettiği hadis,⁵⁸ farklı kişilerin rivâyet ettiği bir hadisin metninde diğerlerinin söylemediği bir ifadeyi ziyâde eden ve kendisinden böyle bir şey yapması beklenmeyen râvînin rivâyet ettiği hadis,⁵⁹ hocasından hadisi sema‘ yoluyla almayan bir râvînin o hocadan rivâyet ettiği hadis⁶⁰ ile zayıfın rivâyet ettiği ve bu rivâyete pek çok talebesi bulunan bir hocadan rivâyeti az olan sika bir râvînin mütâbi‘ olmasına rağmen söz konusu hocanın meşhur talebelerinden hiçbirinin rivâyet etmediği hadis⁶¹ için de münker ifadesini tercih etmektedir. Ayrıca Ebû Dâvûd’un metnin gayr-ı mahfûz olması veya mahfûz bir hadise muhâlefet etmesi ya da sikanın teferrüd edip mürseli mevsûl, mevkûfu merfû yapması gibi illetler sebebiyle münker saydığı hadislerin⁶² bulunduğu da bilinmektedir.

Tirmizî’nin münker kullanımının sikanın teferrüd ettiği hadis,⁶³ sadûkun teferrüd ettiği hadis,⁶⁴ zayıfın ferd hadisi,⁶⁵ metrûk ve yalancıların hadisleri,⁶⁶ zayıfın sikaya muhâlefet ettiği hadis⁶⁷ ve metrûk râvînin ferd hadisini⁶⁸ kapsadığı görülmektedir.

⁵⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 11 (hadis no: 19). Krş. Helîl, “Mefhûmu’l-hadîsi’l-münker fî Süneni’l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, s. 21.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 51 (hadis no: 133), 81 (hadis no: 204). Krş. Helîl, “Mefhûmu’l-hadîsi’l-münker fî Süneni’l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, s. 24.

⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 124 (hadis no: 334). Krş. Helîl, “Mefhûmu’l-hadîsi’l-münker fî Süneni’l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, s. 33.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 109 (hadis no: 704). Krş. Helîl, “Mefhûmu’l-hadîsi’l-münker fî Süneni’l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, s. 38.

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Hammâm”, 1 (hadis no: 4011). Krş. Helîl, “Mefhûmu’l-hadîsi’l-münker fî Süneni’l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, s. 38.

⁶¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 60 (hadis no: 4889). Krş. Helîl, “Mefhûmu’l-hadîsi’l-münker fî Süneni’l-İmâm Ebû Dâvûd es-Sicistânî”, s. 75.

⁶² Ebû Dâvûd, “Hac”, 21 (hadis no: 1784); “Büyû”, 78 (hadis no: 3523). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 75.

⁶³ Tirmizî, *‘İlelû’t-Tirmizî el-kebîr*, s. 316. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 70.

⁶⁴ Tirmizî, *‘İlelû’t-Tirmizî el-kebîr*, s. 256. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 70.

⁶⁵ Tirmizî, “Savm”, 70 (hadis no: 789); “Libâs”, 40 (hadis no: 1782). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 71; Gavrî, Seyyid Abdülmâcîd, *Mevsû’atü ‘ulûmi’l-hadîs*, Dîmeşk: Dârü İbn Kesîr, 1428/2007, s. 453; Türkî, Muhammed b. Türkî, *el-Hadîsü’l-münker ve delâletühû ‘inde’l-İmâm et-Tirmizî*, Riyâd: Dârü’l-‘âsime, 1430/2009, s. 7.

⁶⁶ Tirmizî, *‘İlelû’t-Tirmizî el-kebîr*, s. 294, 395. Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 72.

⁶⁷ Tirmizî, “Hudûd”, 28 (hadis no: 1461). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 77.

⁶⁸ Tirmizî, “Et’ime”, 46 (hadis no: 1856); “İsti’zân”, 11 (hadis no: 2699), 20 (hadis no: 2713). Krş. Türkî, *el-Hadîsü’l-münker ve delâletühû ‘inde’l-İmâm et-Tirmizî*, s. 19, 34, 37.

Ancak muhtelif çalışmalarda genellikle Tirmizî'nin münker hadisi zayıf râvînin ferd hadisi için kullandığı geçmektedir.⁶⁹

Nesâî (ö. 303/915) ise sikanın daha sika râvîlere muhâlefet ettiği hadis,⁷⁰ sadûk râvînin ferd hadisi,⁷¹ sadûk râvînin sikalara muhâlefet ettiği hadis,⁷² zayıf râvînin sikalara muhâlefet ettiği hadis,⁷³ zayıf râvînin teferrüd ettiği hadis,⁷⁴ isnâdında mechûl râvî bulunan hadis,⁷⁵ mutlak ferd hadis⁷⁶ ve sikanın teferrüd ettiği hadisi⁷⁷ ifade etmek maksadıyla münker kavramına başvurduğu anlaşılmaktadır.

Münker hadisle ilgili buraya kadar serd edilen görüşlerden hareketle ilk dönem hadis âlimlerinin münker kavramını lügat manasıyla veya lügat manasıyla yakından irtibatlı olmakla birlikte, münker hadise dair bizzat herhangi bir tanımlamada bulunmamaları nedeniyle ancak istikrâî bir yöntemle tespit edilebilen, ıstılâh hüviyeti kazanmamış muhtelif pek çok manada kullandıkları söylenebilir. Zikri geçen münker hadis manaları arasından teferrüd ve muhâlefet ifadelerinin özellikle ön plâna çıktığı, ancak bunların vukû bulduğu hadisin râvîsinin ilk dönem hadis âlimleri tarafından sika, sadûk ya da zayıf gibi muhtelif sıfatlarla vasfedilebildiği görülmektedir. Münker hadis denildiğinde günümüzde de akla ilk gelen iki ifade olan teferrüd ve muhâlefetin ilk dönemde de bu derece ön plânda bulunması söz konusu kavramın ıstılâhlaşma sürecinin başlamak üzere olduğunun açık bir göstergesidir. İlk dönem hadis âlimlerinin münker hadis kullanımında teferrüd ve muhâlefetin yanı sıra dikkati çeken bir başka nokta da hadiste vehm ve hatanın bulunması durumunda söz konusu hadise münker denilmesidir.

⁶⁹ Örnek için bk. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs, muhakkikin dipnotu*, (thk. Nureddin İtr), Dîmeşk: Dârü'l-fikr, 1406/1986, s. 80; Efendioğlu, Mehmet, "Münker", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 13.

⁷⁰ Nesâî, "Eşribe", 78 (hadis no: 5677). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 78.

⁷¹ Nesâî, "Sıyâm", 19 (hadis no: 2151). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 78; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

⁷² Nesâî, "Kıyâmu'l-leyl", 60 (hadis no: 1782). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 79.

⁷³ Nesâî, "Zîynet", 1 (hadis no: 5042). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 79.

⁷⁴ Nesâî, "Kat'u's-sârik", 15 (hadis no: 4978). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 80.

⁷⁵ Nesâî, "Zîynet", 45 (hadis no: 5189). Krş. Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 80; Cedî', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, II, 1036.

⁷⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, (thk. Rebî' b. Hâvî 'Umeyr), Riyâd: Dârü'r-râye, 1415/1994, II, 674; Ubeyd, "el-Hadîsü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 57.

⁷⁷ Nesâî, "Büyü", 82 (hadis no: 4668). Krş. Ubeyd, "el-Hadîsü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 57.

Bu noktada modern dönemde münker hadisle ilgili ortaya konulmuş, sika olsun olmasının fark etmeksizin râvînin senedinde ya da metninde hata yaptığı hadise münker denildiği şeklindeki görüşün de mezkûr mesele ile irtibatının bulunduğu işaret edilmelidir.⁷⁸ Söz konusu görüş modern dönem hadis âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri serd edilirken ayrıntısıyla işlenecektir. Esasen ilk dönem hadis münekkitletlerinin münker kavramını kendisinde hatanın gerçekleştiği pek çok hadis türünü ifade eden şemsiye bir kavram olarak kullandıkları söylenebilir. Daha sonraki dönemlerde hadis ıstılâhlarının yerleşmesi neticesinde söz konusu hadis türlerinden her biri için müstakil ıstılâhlar kullanılmaya başlanmış, münker hadis de manası daralarak tek bir hadis türünü ifade edecek şekilde özel bir ıstılâh olarak isikrâr bulmuş hâline İbn Hacer ile kavuşmuştur.

Ele alınan dönemde muhaddislerin münker kavramını farklı manalarda kullanmakla birlikte bunlar arasından genellikle belli birini daha yaygın kullandıkları görülmektedir. Bu mananın da münker kavramının -meselâ mevzû hadisi ifade etmek üzere kullanıldığı hâllerde olduğu gibi- lügat manasında zikredildiği muhtemel diğer durumların aksine ıstılâhî bir mana ifade edebileceği açıktır. Hadis münekkitletlerinin münker hadis hususundaki henüz gelişim aşamasında bulunan fikirleri arasından ilk hadis usûlü eserlerinde münker hadis kavramının manasını ortaya koymak maksadıyla kaydedilen görüşler, söz konusu kavramın bir ıstılâh hüviyeti kazanma serüveninin başlangıcında mühim bir noktayı teşkil etmektedir.

2. Müslim’e Göre Münker Hadis

Hadis münekkitletleri arasında münker hadise dair bir tanım yapan ilk kişi olan Müslim,⁷⁹ *el-Câmi’u’s-sahîh* adlı eserinin mukaddimesinde münker hadisin alâmetini “hadisin diğer hâfızların rivâyetleri ile karşılaştırıldığında onlara muhâlif olması” şeklinde tespit etmektedir.⁸⁰ Burada münker kavramının lügavî manada kullanılmadığı

⁷⁸ Muhammedî, *eş-Şâz ve’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 81.

⁷⁹ Münkere dair ilk tanımı yapan kişinin Müslim olduğu şeklindeki görüşün benimsendiği bir durum için bk. Efendioğlu, “Münker”, *DİA*, XXXII, 13; Yücel, Ahmet, “Cerh Lafızlarından ‘Münkeru’l-hadis’ ve Farklı Kullanımları”, *M.Ü.İ.F. Dergisi*, XV (1997): 200.

⁸⁰ Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî, *Sahîhu Müslim*, (nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî), Beyrût: Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1412/1991, I, 7. Müslim’in ifadelerinin tam metni şu şekildedir: “Muhaddisin hadisinde münkerin alâmeti, bu râvînin rivâyetinin hıfz ve rıza ehli diğer râvîlerin rivâyeti ile karşılaştırıldığında onların rivâyetlerine muhâlefet etmesi ya da neredeyse onların rivâyetleri ile örtüşemeyecek bir hâl arz etmesidir. Eğer râvînin rivâyetleri genellikle bu şekilde olursa, bu durumda o râvî makbul rivâyetleri ve hüküm çıkarmada kullanılan rivâyetleri dışında *mehcûru’l-*

açıkça görüldüğünden Müslim'in münker tanımını bu ıstılâha dair ilk açıklamalar olarak kabul etmek mümkündür. Müslim'in söz konusu ifadelerinin gerçek bir tanım niteliği taşımayıp daha ziyâde münker hadisin alâmetlerini ortaya koyma sadedinde olduğu, hatta tam da bu nedenle İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin münkerin tanımını yapan ilk kişiyi Berdîcî olarak zikrettiği şeklinde bir görüş de bulunmaktadır.⁸¹ Ancak Müslim'in ifadelerinden münker hadisin, râvînin sika râvîlere muhâlefet ettiği ferd hadis manasını kastettiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda mantık kuralları gereğince meseleye bakıldığı takdirde Müslim'in münker lafzının yakın cinsi olan "ferd hadis" ile uzak faslı olan "sıkaya muhâlefet" lafızlarını kullanarak bir hadd-i nâkis yaptığı kabul edilebilir.

Müslim'e göre münkerin sadûk râvînin ferd hadisi⁸² veya zayıf râvînin ferd hadisi⁸³ manalarına tekabül ettiği şeklindeki görüşler Müslim'in söz konusu tanımında tavsif ettiği râvîlerin özellikleri göz önünde bulundurulduğunda doğru kabul edilebilir.⁸⁴ Nitekim İbn Hacer de mevzu bahis râvîlerin metrûk râvîler olduğunu belirterek Müslim'in metrûk râvîlerin rivâyetini münker olarak adlandırdığını ifade etmiştir.⁸⁵ İbn Hacer'in metrûk râvînin rivâyetine Müslim tarafından münker denildiği şeklindeki hükmünün söz konusu metrûk râvîlerin ferd hadisleriyle ilgili olması gerektiği ayrıca ifade edilmelidir.⁸⁶ Bu noktada râvî hakkındaki hükmün rivâyetler hakkında verilen hükmün bir parçası olduğunu belirten Sülemî, bu durumda İbn Hacer'in Müslim hakkındaki "onun metrûk râvîlerin rivâyetlerine münker dediği" şeklindeki hükmünün yanlış olduğunun ortaya çıktığını belirtmiştir.⁸⁷

hadîs kabul edilir..." Müslim bu ifadelerini müteakiben râvînin rivâyetlerinin bir kısmında ilim ehli ve hâfiz sikalarla aynı hadisleri rivâyet eden ve rivâyetler hususunda onlara muvâfakat etmeye dikkat eden birisi olması durumunda, diğer râvîlerin rivâyet etmediği bir sözü ziyâde ettiğinde ziyâdesinin kabul edileceğini belirtmektedir. Devamında ise hadis ilminde maharetleri, hâfiz ve sika talebelerinin çokluğu ve talebelerinin genellikle birbirine muvafakat eden rivâyetlerde bulunması ile bilinen hocalardan, talebelerinin bilmediği bir hadisin nakledilmesi durumunda ise bu hadisin makbul olmayacağını ifade etmektedir. Müslim, *Sahîhu Müslim*, I, 7.

⁸¹ Sülemî, Abdurrahman b. Nüveyfî b. Fâlih, *el-Hadîsü'l-münker 'inde nükkâdî'l-hadîs - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006, I, 41.

⁸² Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika*, s. 72-73.

⁸³ Ğavrî, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadîs*, s. 452.

⁸⁴ Müslim'in münker hadis için zayıf râvînin teferrüd ve muhâlefetini şart koştuğuna dair iddialar da bulunmaktadır. Bk. Ubeyd, "el-Hadîsü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 30.

⁸⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675.

⁸⁶ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 71.

⁸⁷ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 71.

Netice itibâriyle Müslim'in bir hadd-i tâm olmasa da buna oldukça yakın bir târif yaptığı görülmektedir. Buna göre Müslim'in her ne kadar alâmet olarak zikretse de söz konusu ifadeler ile münker hadisin mâhiyetini ortaya koymaya çalıştığının düşünülmesi daha doğru olacaktır.

3. Berdîcî'ye Göre Münker Hadis

Bizzat kendi ifadeleri günümüze ulaşmadığından münker hadisle ilgili görüşlerini İbnü's-Salâh ve İbn Receb el-Hanbelî'den öğrendiğimiz Berdîcî⁸⁸ de sikanın mütâbi' ve şâhid olmadan teferrüd ettiği hadise münker demektir.⁸⁹ İbn Receb el-Hanbelî mütekaddim âlimler arasında Berdîcî dışında münker tanımı yapan hiç kimseyi görmediğini ifade etmektedir. Ancak o, yukarıda da ifade edildiği üzere Müslim'in bu husustaki ilk tanımı yapan kişi olduğunu gözden kaçırmış görünmektedir. İbn Receb'e göre Berdîcî bir kimsenin doğrudan sahâbeden ya da tabi'ûn vasıtasıyla dolaylı olarak sahâbeden naklettiği hadisin metninin sadece o kişinin tarîkinden bilinmesi durumunda hadise münker ismini vermektedir. Berdîcî münker hakkındaki bu ifadeleri Şu'be (ö. 160/776) ya da Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/773) veya Hişâm ed-Destüvâî'nin (ö. 153/770), Katâde'nin (ö. 117/735) Enes'ten (ö. 93/711-12), onun da Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadisi teferrüd ederek nakletmeleri siyâkında dile getirmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere Berdîcî hadise münker hükmünü vermek için teferrüd eden râvîde sika olma şartını aramaktadır. Nitekim İbn Receb'in belirttiğine göre Ahmed b. Hanbel de böyle düşünmektedir.⁹⁰ İmam Ahmed'in münker hadisle ilgili daha önce zikredilen kullanımları arasından İbn Receb'in zikrettiği bu mananın ön plâna çıkmış olduğu düşünülebilir. İbn Receb'e göre Şeyhaynin ve çoğu ehli hadisin görüşü Berdîcî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleriyle uygunluk arz etmemektedir. Zira onların eğer bir illet

⁸⁸ Berdîcî, Azerbaycan'daki küçük yerleşim merkezlerinden biri olan Berdîc'den Bağdat'a giderek ve oraya yerleşen bir hadis hâfızıdır. Hadis ilminde sika, me'mûn ve hâfız olarak değerlendirilen Berdîcî'nin şu iki eseri günümüze ulaşmıştır. 1. *Tabakâtü'l-esmâi'l-müfrede* 2. *Cüz' fi men revâ 'ani'n-nebiyyi mine's-sahâbe fi'l-kebâir*. Ayrıntılı bilgi için bk. Çakan, İsmail Lütfi, "Berdîcî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, V, 485.

⁸⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 653; Bukâ'î, *en-Nüketü'l-vefiyye*, s. 467; Melîbârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 73; Ubeyd, "el-Hadisü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükmühû", s. 57. İbnü's-Salâh'ın konu ile ilgili nakli daha sonra verileceği üzere Berdîcî'ye münker hadisin mutlak teferrüd manasında kullanıldığı yönündedir. Ancak Berdîcî'nin tarifini siyak ve sibakıyla düşünerek detaylı şekilde aktarmaya çalıştığı görüldüğünden, daha doğru olduğu düşüncesiyle burada İbn Receb'in naklettiği tanım esas alınmıştır.

⁹⁰ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 653.

yoksa sikanın sikadan teferrüdünü münker saymadıkları ve kitaplarında da böyle hadisleri tahrîc ettikleri görülmektedir.⁹¹

Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymânî'nin ortaya koyduğu üzere İbn Receb'in nakillerinden anlaşıldığına göre Berdîcî'nin bir başka münker kullanımı, sika imamlardan daha alt bir seviyede bulunmakla birlikte aralarında sika ve zayıf râvîlerin yer aldığı *şüyûhun* teferrüdü hakkındadır. Zira Katâde'den şeyh mertebesinde râvîlerin rivâyette bulunduğu görülmektedir. Bu tür bir rivâyet şeyh mertebesindeki râvînin rivâyet ettiği tarîkten başka tarîkle de geldiği takdirde bu durum hadis için bir problem teşkil etmemekte, ancak başka tarîk söz konusu değilse hadis münker sayılmaktadır. Bu noktada Sülemî'nin, Berdîcî'nin *şüyûhun* teferrüdünün münker sayıldığı yönündeki ifadelerinden hareketle şeyh mertebesinde yukarıda yer alan büyük imamların ferd hadislerinin makbûl olduğu sonucuna ulaştığı ifade edilmelidir.⁹² Berdîcî'nin sikanın teferrüdüne genel olarak münker dediği göz önünde bulundurulduğunda ayrıca bir de “şeyh” kaydını koymasının anlamı olmadığını düşünen Sülemî, Berdîcî'ye göre münkerin esâsen birden fazla manası olduğunu ve bunlardan sikanın teferrüdünü sahih sayarken, diğerlerine bu hükmü vermediğini gözden kaçırmış görünmektedir.

Berdîcî'ye göre münker hadis manalarından bir diğeri de vehm ve muhâlefet şeklinde tespit edilmiştir. Zira Amr b. Âsım'dan gelen bir hadis hakkında münker hükmünü veren Berdîcî bunun sebebini Amr'dan kaynaklanan vehm olarak açıklamakta, İbn Receb de İbn Ebû Hâtim'in, hadisin *bu isnâdla* bâtıl olduğu şeklindeki hükmünü nakletmektedir. Bu durum da Amr'ın vehmini hadisi o isnâdla rivâyet etmeyen râvîlere muhâlefet etmesi şeklinde ortaya koymaktadır.⁹³ Şu hâlde Berdîcî'nin, zann-ı gâlibinde rivâyette vehm bulunduğu hâsıl olduğunda hadise münker dediği ve Sülemî'nin de aynı sonuca ulaştığı görülmektedir.⁹⁴

Süleymânî'nin belirttiği diğer manalar bir tarafa Berdîcî'nin münker hadis için bizzat yaptığı tanımın “sikanın rivâyet ettiği mütâbii ve şâhidi bulunmayan ferd hadis” olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu noktada Berdîcî'nin tanımının münker

⁹¹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 657.

⁹² Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 49.

⁹³ Süleymânî, Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Riyâd: Dârü'l-Keyân, 1426/2006, s. 363-364.

⁹⁴ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 50.

kavramının yakın cinsi ile hâssesi olan “mütâbi‘ ve şâhidin bulunmaması” lafzına yakın şekilde hadisin râvîsiyle ilgili sika vasfını da ekleyerek bir tanım yapmaya çalıştığı, söz konusu tanımın ise bir resm-i tâm olmaya hayli yaklaştığı söylenmelidir. Ayrıca Berdîcî’nin İbnü’s-Salâh tarafından aktarılan metninde münker hadis tanımının mutlak ferd hadisi işaret ettiği,⁹⁵ bu nedenle de buradaki tanımın da sadece yakın fasıldan müteşekkil bir hadd-i nâkıs olduğu ifade edilmelidir.

4. Hadis İstılâhlarına Dair İlk Müstakil Eserlerde Münker Hadis

Hadis usûlü eserleri arasında münker hadis için müstakil bâb açan ilk muhaddisin İbnü’s-Salâh olduğu görülmektedir. Bu nedenle mütekaddim âlimlerin münker hakkındaki görüşlerinin daha iyi biçimde anlaşılabilmesi için öncelikle ve özellikle İbnü’s-Salâh’ın şâz ile münkeri aynı manada kullandığı ifade edilmelidir.⁹⁶

İbnü’s-Salâh’ın şâz ile münker hadisi aynı manada kabul ettiğini ifade etmesi bağlamında kendisinden önce kaleme alınan ilk hadis usûlü eserlerinde münker hadise dair müstakil başlık açılmamasının sebebi söz konusu eserlerin müelliflerinin de benzer düşüncüyü paylaşması olarak görülebilir. Nitekim münker hadise dair Müslim’in yaptığı tanım ile başlayan ıstılâhlaşma sürecinin net biçimde anlaşılmasında, hadis ıstılâhlarını tarif etmek maksadıyla yazılmış ilk eserlerde konu ile ilgili nasıl bir bakış açısı izlendiğinin ortaya konulmasının son derece mühim olduğu bârızdır.

Mütekkadimûn arasından münker hadise dair bilgi ihtiva eden ilk eser sahibi Hâkim en-Nîsâbûrî’nin *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs* adlı eserinde özel olarak münker adında bir bâb başlığına yer vermediği görülmektedir. İbnü’s-Salâh’ın şâz ile münkeri mürâdif manada kabul etmesinden yola çıkılarak Hâkim’in de münkeri şâz manasında düşündüğü, bu nedenle de münker hakkındaki düşüncelerini şâz başlığı altında verdiği sonucuna ulaşılabilir. Hâkim söz konusu eserinde şâzzın muallelden farklılık arz ettiğini, muallelde illetin belli olduğunu ancak şâzda illet bulunmadığını

⁹⁵ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 80.

⁹⁶ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 80. Berdîcî’nin münker hadise dair yaptığı tanımları nakleden ilk kişi İbnü’s-Salâh olarak göze çarpmaktadır. Ancak aynı dönemde İbnü’s-Salâh dışında mevzu bahis ifadeleri muhtemelen İbnü’s-Salâh’tan alarak Nevevî de aktarmıştır. Nevevî’nin ifadeleri için bk. Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, (thk. Muhammed Osman el-Haşî), Beyrût: Dârü’l-kitâbi’l-‘Arabî, 1405/1985, s. 41.

söylemektedir.⁹⁷ Söz konusu görüşü doğrultusunda bir hadise şâz hükmünü verirken Hâkim'in öncelikle hadiste illet bulunup bulunmadığını kontrol ettiği, şayet illet mevcut değilse hadise muallél değil de şâz hükmünü verdiği görülmektedir.⁹⁸ Hâkim'in şâz hadisi tarif etmeye "ma'lûldan farklıdır"⁹⁹ diyerek başlaması o dönemde şâz hadis ile muallél hadisin de mürâdif mana ifade ettiklerine dair bir algı bulunduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁰

Hâkim'e göre sika bir râvînin başka sikaların rivâyet etmediği bir hadisi rivâyet ederek teferrüd etmesi ve söz konusu hadise mütâbaat edecek bir asıl bulunmaması durumunda o hadise şâz denilmektedir. Hâkim şâz hadise dair kendi fikrini belirttikten sonra Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î'nin (ö. 204/820) konu ile ilgili görüşünü de nakletmiştir. Bu meyânda Şâfi'î'ye göre şâz; sika râvînin başka râvîlerin rivâyet etmediği bir hadisi rivâyet etmesi değil, rivâyetiyle başkalarına muhâlefet etmesi anlamına gelmektedir.¹⁰¹ Kendi görüşünden farklılık arz etmesine rağmen Hâkim'in, Şâfi'î'nin görüşünü naklettikten sonra herhangi bir açıklama ya da itirazda bulunmayarak yalnızca nakil ile yetindiği, konuya misâl sadedinde serd ettiği hadislerde de muhâlefet değil, teferrüd durumunda şâz hükmünü verdiği dikkati çekmektedir.

İmam Şâfi'î'nin şâz hakkındaki ifadelerini nakleden bir diğer muhaddis Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin, muhaddislerin genel tavrının sika olması ya da olmaması fark etmeksizin bir şeyhin şâz olarak naklettiği tek bir isnâdı bulunan hadise şâz denilmesi şeklinde tebârüz ettiğini de ayrıca belirtmesi, Şâfi'î'nin kanaatinin yaygınlık kazanmadığına bir işaret kabul edilebilir. Halîlî'nin belirttiğine göre muhaddislerin genel tavrı şayet şâz rivâyetin râvîsi sika bir kimse ise söz konusu hadisi metrûk kabul etme, râvî sika bir kimse değilse tevakkuf ederek hadisle ihticâc etmeme yönündedir.¹⁰² Muhaddisler arasında Halîlî'nin münker hadis ifadesini mutlak teferrüd için kullandığı şeklinde yer

⁹⁷ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, (nşr. Seyyid Muazzam Huseyn), Beyrût: Dârü'l-âfâki'l-cedîde, 1400/1980, II, 119.

⁹⁸ Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, II, 120-121.

⁹⁹ Ma'lûl kelimesi burada muallél ile aynı manada kullanılmaktadır.

¹⁰⁰ Şâzlık durumunun bazı muhaddisler tarafından hafî illetlerden sayıldığı bilinmektedir. Ancak şâz ile muallélin aynı mana ifade ettiğini söylemek, şâzlık dışındaki illetler söz konusu ise hadise ne isim verileceği açısından bir problem teşkil etmektedir. Ayrıca şâzlığın illet kabul edilmesi durumunda sahîh hadisin tanımında hem şâz hem de muallél olmama şartlarının zikredilmesinin sebebi de açıklanmalıdır.

¹⁰¹ Hâkim, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, II, 119.

¹⁰² Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *Kitabü'l-İrşâd fî ma'rifet-i 'ulemâ'i'l-hadîs*, (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1409/1989, I, 176.

etmiş bir algı bulunmasına karşın onun konu ile ilgili ifadeleri için farklı bir bakış açısıyla yapılmış değerlendirmeler mevcuttur. Bu farklı değerlendirmelere göre, Halîlî'nin sözü imam ve hâfız mertebesinin altında yer alan *şüyûh*un teferrüdü hakkındadır. *Şüyûh* arasında sika râvîler de sika olmayan râvîler de bulunabilir. İmam ve hâfızların teferrüdünü ferd olarak adlandıran Halîlî bunların rivâyetlerini sahih addetmektedir.¹⁰³ Ancak Halîlî'nin şâz/münker hakkındaki görüşünün mutlak manada teferrüd için şâz/münker ifadesini kullanmak şeklinde olduğu fikri daha doğru görünmektedir. Anlaşıldığı üzere Halîlî şâzzı sahih ve gayr-ı sahih şeklinde ikiye ayırarak sika râvînin teferrüdünü sahih şâz, sika olmayan râvînin teferrüdünü ise gayr-ı sahih şâz olarak adlandırmaktadır.¹⁰⁴

Şâfi'î'nin şâz hakkındaki muhâlefet ve teferrüdün birlikte mevcut bulunması yönündeki kanaati ile dönemin muhaddisleri arasında yaygın olan yalnızca teferrüd durumunun şâz hükmünü vermede yeterli görülmesi şeklindeki tavır arasındaki tezât daha sonra bazı muhaddisler tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Buna göre Şâfi'î'nin şâzza dair ifadelerinden kastı esâsen ihticâc edilmeyen şâz hadisin hükmünü açıklamaya yönelik olsa gerektir. Söz konusu ihticâc edilmeyen şâz hadis de münker hadisle aynı manayı taşımaktadır.¹⁰⁵ Dolayısıyla şâz hadisin ihticâc edilen ve ihticâc edilmeyen şeklinde ikiye ayrıldığı, bu ayrımın da ileride ele alınacağı üzere İbnü's-Salâh'ın merdûd-gayr-ı merdûd ayrımı ile paralellik arz ettiği anlaşılmaktadır.

Mütekaddimûn devrinde münker kavramı ile ilgili ıstılâhlaşma süreci henüz yeni başladığından şâz ve münker hadisin manaları hakkında bir netliğin bulunması ve ayrıca ihtivâ ettikleri anlam benzerliğinden dolayı garîb hadisin bile bazen bu kavramların yerine kullanılması son derece tabîidir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı eserinde “Hadisleri arasında şâz, münker ve garîb hadisler çokça bulunan râvî ile ihticâc edilmez” şeklindeki bâb başlığı, zikri geçen üç kavramın birbiriyle ne kadar yakından irtibatının bulunduğu açık bir göstergesidir.¹⁰⁶ Ancak söz konusu irtibatın bu ilk

¹⁰³ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 658-659.

¹⁰⁴ Irâkî, Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Beyrût: Dâru'l-hadis, 1405-1984, s. 84.

¹⁰⁵ Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahadır, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (thk. Zeynülabidin b. Muhammed Bellâ Füreyç), Riyâd: Mektebetü'l-edvâi's-selef, 1419/1998, II, 139.

¹⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâlih, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd, 1357, 141.

dönemde esâsen kavramsal açıdan değil, lügat manaları bağlamında kurulduğu söylenebilir. Nitekim mevzu bahis bâbta Hatûb el-Bağdâdî İmam Şâfi‘î’nin şâzza dair görüşünü kaydettikten sonra “Şâz hadis; marûf olmayan münker hadistir.” şeklinde bir nakilde bulunmaktadır.¹⁰⁷ Burada münker hadisin “lâ yu‘rafu” şeklinde vafedilmesi, “münker” ifadesinin muhtemelen “başkasından geldiği bilinmeyen, bu sebeple de inkâr edilen” manasında kullandığını göstermektedir. Dolayısıyla ilk dönemde şâz hadisin münker ile aynı manaya geldiği düşüncesinin ıstılâhî manayla ilgisi bulunmaksızın, yalnızca bu iki kavramdan birinin lügavî manada diğersini karşıladığını ifade ettiği sonucuna ulaşılabilir. Nitekim ilk dönemde münker lafzının pek çok hadis türünü ifade etmek için kullanılmasının açıklaması da bu kabul edilebilir.

Mütekaddimûn devrinde şâz/münker hadisle ilgili öne çıkan en önemli üç görüşü teşkil eden Şâfi‘î, Hâkim ve Halîlî’nin tanımları arasında en geniş kapsamlısı Halîlî’nin, en dar kapsamlı olanı ise Şâfi‘î’nin tanımıdır. Halîlî’nin şâz hadisi mutlak ferd manasında kabul etmesi günümüzde yaygın manasıyla şâz kapsamına sahih hadislerin de girmesine sebebiyet verirken, Hâkim’in sikanın teferrüdü için şâz ifadesini kullanması sahih hadisler arasına şâz hadisin de girmesine neden olmaktadır. Her iki durumun da günümüzde yaygın manasıyla şâz ve sahih hadise ters düştüğü açıktır.¹⁰⁸ Şâfi‘î’nin tanımını şâz için en uygun tarif olup Hâkim’in tanımını gibi sahih hadisin kapsamına şâzzı da dahil etmekte, ancak Hâkim’den farklı olarak Şâfi‘î şâzzın mercûh rivâyet olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte mercûh rivâyetin muhakkak sahih manasına gelip gelmeyeceği ayrı bir tartışma konusudur.¹⁰⁹ Söz konusu üç görüş göz önünde bulundurulduğunda mütekkadim âlimlerin münker tâbirini hâfız râvînin rivâyetine muhâlef eden hadis için kullandıkları iddiasının¹¹⁰ münkerin manasını ifade etmede oldukça eksik kaldığı görülmektedir.

¹⁰⁷ Hatûb, *el-Kifâye*, s. 141.

¹⁰⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, muhakkikin dipnotu, II, 153; Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Fethu’l-muğîs bi şerhi Elfiyeti’l-hadîs*, (thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Füheyd Âli Füheyd), Riyâd: Mektebetü Dâru’l-minhâc, 1426/2005, II, 8.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 653.

¹¹⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 156.

B. Müteahhirûna Göre Münker Hadis

Hadis ıstılâhları üzerine mühim çalışmalar ortaya koyan müteahhirûn arasında münker hadisle ilgili görüşleri kilit nokta teşkil eden iki muhaddisin İbnü's-Salâh ile İbn Hacer olduğu görülmektedir. Mezkûr iki muhaddisin ortaya koydukları görüşlerin kendilerinden sonra gelen âlimleri önemli ölçüde etkilediği, pek çok muhaddisin onların görüşünü benimseme yoluna gittiği bilinmektedir. Bu nedenle müteahhir âlimlerin görüşleri özellikle İbnü's-Salâh ile İbn Hacer'in konu hakkındaki görüşleri bağlamında verilecektir.

1. İbnü's-Salâh'a Göre Münker Hadis

Daha önce de ifade edildiği üzere münker hadis için müstakil başlık açan ilk kişi olan İbnü's-Salâh '*Ulûmu'l-hadîs*' adlı meşhur eserinde münker hadis başlığı altında öncelikle Berdîcî'nin münker tanımını vermektedir. Berdîcî'ye göre münker hadis bir kimsenin teferrüd ettiği ve metni sadece o kişinin rivâyetinden bilinen hadise denilmektedir.¹¹¹ İbnü's-Salâh, teferrüd durumunda hadise merdûd, münker ya da şâz hükmünü vermenin hadisçiler arasında yaygın bir tavır olduğunu belirterek Berdîcî'nin tanımının tafsilâta ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere söz konusu tafsilâtı açıklama bizzat kendisi tarafından, münker ile aynı manaya geldiğini düşündüğü şâz bahsinde yapılmıştır.¹¹²

Eserinin şâz başlığı altında Şâfi'î'nin, şâz hadisin ferd rivâyet değil, sika râvînin başka râvîlere muhâlefet ettiği hadis olduğu¹¹³ yönündeki ifadelerinden sonra şâzzın Halîlî'ye göre mutlak ferd, Hâkim'e göre ise sikanın teferrüd ettiği hadis manalarına geldiğini kaydeden İbnü's-Salâh, serd ettiği bu görüş sahipleri arasından Şâfi'î'ye katılırken, diğer iki muhaddise itiraz etmektedir. İbnü's-Salâh'ın beyânına göre, Halîlî ve Hâkim'in ferd rivâyeti şâz hadis olarak kabul etmeleri durumunda, her râvîsi sika olmakla birlikte kendi tabakasında tek kalmış bir isnâd zincirine sahip *niyet* hadisi gibi ferd ve *Sahîhayn*'da da yer alan hadisler karşısında söz konusu görüşlerini açıklamaları

¹¹¹ Berdîcî'nin konu hakkındaki görüşleri daha önce tafsilâtla nakledilmişti. Bk. "Berdîcî'ye Göre Münker Hadis" başlığı.

¹¹² İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*', s. 80.

¹¹³ İbnü's-Salâh, '*Ulûmu'l-hadîs*', s. 76.

zorlaşacaktır.¹¹⁴ Halîlî ve Hâkim'e itirazı karşısında İbnü's-Salâh'a, şâz hadisin ille de zayıf hükmünü almayabileceği, dolayısıyla *Sahîhayn*'da yer alan şâz adı verilmiş ferd hadislerin Hâkim'in görüşüyle tezât teşkil etmediği yönünde bir eleştiri gelmiştir. Bu savunma aynı zamanda Hâkim'e yöneltilmiş, şâz hadislerle ilgili yaptığı tanımın, *Sahîhayn*'da yer almasına rağmen tek bir râvînin rivâyet ettiği hadisleri de kapsadığı için efrâdını câmi' ağıyârını mâni' bir tanım hüviyeti arz etmediği yönündeki tenkiti de bertaraf etmektedir.¹¹⁵

İbnü's-Salâh'ın Halîlî ve Hâkim'in görüşlerinin *niyet* hadisi gibi sika râvîlerden gelmekle birlikte *Sahîhayn*'da yer alan ferd hadislerle çeliştiği iddiası Halîlî ve Hâkim'in sika kelimesini hâfız mertebesinin altında yer alan bir ta'dîl terimi olarak kullandıkları, dolayısıyla bir tezât durumundan söz edilemeyeceği belirtilerek tenkit edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu tenkite de Halîlî ve Hâkim'in sika lafzını mutlak manada kullandıkları, dolayısıyla mevzu bahis lafzın kapsamında hâfızın da mevcut bulunduğu şeklinde cevap verilmiştir.¹¹⁶ Ancak bu cevabın Hâkim hakkında doğru olmasına rağmen mutlak teferrüde şâz hükmünü veren Halîlî açısından yerinde kabul edilemeyeceği açıktır.

Şâz hadis hakkındaki durumun Halîlî ve Hâkim'in anladığından çok daha tafsilâtlı olduğunu belirten İbnü's-Salâh'a göre bir râvînin teferrüd ettiği rivâyet kendisinden daha hâfız ve zâbıt bir râvînin rivâyetine muhâlefet ediyorsa bu rivâyet merdûd şâz kabul edilir.¹¹⁷ İbnü's-Salâh'a göre teferrüd eden râvînin hadisinin şâz kabul edilmesi için diğer râvîlere muhâlefet etmesi yeterli görülmeyip kendisinden daha hâfız râvîlere muhâlefet etmesi gerekmektedir. Söz konusu râvî diğer râvîlere muhâlefet etmekle birlikte kendisi de onlardan daha hâfız ise, bu râvînin teferrüd ettiği rivâyet Şâfi'î'ye

¹¹⁴ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 77-78. Söz konusu hadis meşhur "Ameller niyetlere göredir" hadisi olup ikinci bölümde ayrıntısıyla işlenecektir. Bu noktada *niyet* hadisiyle ilgili teferrüdün yalnızca hadisin sahih senedi için söz konusu olduğu ifade edilmelidir.

¹¹⁵ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 153.

¹¹⁶ Ebnâsî, Burhâneddin, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbni's-Salâh*, (thk. Salâh Fethi Helel), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1418/1998, I, 182; Şâtî, Âişe Abdurahman, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-ıstılâh (li İbn Raslân el-Bulkînî)*, Kâhire: Dârü'l-me'ârif, ts., s. 240; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 83-84.

¹¹⁷ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 79.

göre şâz kabul edilir, ancak İbnü's-Salâh'a göre şâz sayılmaz. Böylece Şâfi'î ile İbnü's-Salâh'ın görüşleri arasında umûm husûsun mevcûdiyeti ortaya çıkmaktadır.¹¹⁸

Rivâyette muhâlefetin değil de sadece teferrüdün gerçekleşmesi durumunda ise eğer söz konusu rivâyetin râvîsi âdil, hâfız, itkân ve zabtına güvenilen bir kimseyse teferrüd ettiği bu rivâyet kabul edilir. Ancak hıfzına ve itkânına güvenilmeyen bir kimseyse bu râvînin teferrüdü hadisi sahih sahasından çıkarır. İbnü's-Salâh teferrüdü kabul edilebilecek derecede zâbit bir râvînin teferrüd ettiği hadisi zayıf addetmezken, bu derecede zabt sahibi olmayan bir râvînin ferd hadisini “şâz münker” olarak vasfetmektedir.¹¹⁹ Burada “şâz münker” ifadesinde yer alan “münker” lafzının lügavî manada kullanıldığını varsaymak, İbnü's-Salâh'ın münkerin merdûd şâz manasına geldiği görüşüyle çelişen bir durumun ortaya çıkmasını engelleyecektir. Netice itibâriyle İbnü's-Salâh'ın şâz hadisi merdûd olan ve merdûd olmayan şeklinde ikiye ayırdığı, münker hadisin ise merdûd şâzza karşılık geldiği anlaşılmaktadır. İbnü's-Salâh merdûd şâz ve dolayısıyla münker hadisi de “sika râvîlerin rivâyetlerine muhâlefet eden ferd hadisi” ve “teferrüd ederek naklettiği rivâyet kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râvîden gelen ferd hadisi” olmak üzere iki kısma ayırarak,¹²⁰ münker kavramının ıstılâhlaşma sürecinde kendisine kadar hiçbir muhaddis tarafından gerçekleştirilmemiş bir adım atmıştır.

İbnü's-Salâh'ın muhâlefet söz konusu değilse ve teferrüd eden râvî âdil, zâbit bir râvîyse hadise sahih hükmünü vermesi, bu durumda şâzzın sadece birinci kısımdan ibaret olması gerekeceği ve şâzzın ikinci kısmı diye verilen tanımın şâz tanımı olarak kabul edilemeyeceği gerekçesiyle itiraza uğramıştır.¹²¹ Ancak İbnü's-Salâh'a göre şâz hadisin merdûd ve gayr-ı merdûd şeklinde ikiye ayrıldığı, şâzzın ikinci kısmı olarak zikredilen ifadenin aslında merdûd şâzzın ikinci kısmı sayıldığı, dolayısıyla âdil ve zâbit râvînin teferrüdü durumunda hadise sahih hükmünü vermenin gayr-ı merdûd şâz ile alakalı olduğu dikkate alındığında söz konusu itirazın âtıl kalacağı açıktır.

¹¹⁸ Molla Hanefî, Şemsüddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrizî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb fî mustalahi'l-hadîs*, Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1350/1931, s. 38.

¹¹⁹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 79.

¹²⁰ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 79.

¹²¹ Molla Hanefî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb*, s. 38.

İbnü's-Salâh'ın merdûd şâz ve münkeri mürâdif kabul etmesine rağmen münker kavramı için müstakil bir başlık açmasının nedeni, Berdîcî'nin münkere dair yaptığı tanımın doğru olmadığını belirterek onun tanımından hareketle şâz ile münkerin farklı manalar ifade ettiği algısının ortaya çıkmasını engellemek şeklinde düşünülebilir. Hasen hadisi tarif ederken şâz olmama şartı ile birlikte münker olmama şartını koymasının¹²² sebebinin de yine söz konusu algıya istinâden böyle yaptığı şeklinde açıklanması İbnü's-Salâh'ı kendi içinde çelişkiye düşmekten kurtaracaktır. Ancak bu durum bile münker kavramının şâzdan ayrı bir kavram olarak ıstılâh hüviyeti kazanmaya başladığının açık bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın münker ile şâzzın aynı manaya geldiğini ve münker hakkındaki tafsîlâtı açıklamayı şâz bahsinde yaptığını belirtmesine rağmen esâsen münker hadisi şâzzın kısımlarından biri olarak düşündüğü de gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Zira yukarıda ifade edildiği üzere ona göre münkerin karşılığı olan mana şâz hadisi değil, merdûd şâz hadisi işaret etmektedir.

Son olarak, İbnü's-Salâh'ın münkerin birinci kısmı olarak verdiği “sika râvîlerin rivâyetlerine muhâlefet eden ferd hadis” ifadesinin münker kavramının yakın cinsi ile uzak faslından teşekkül eden bir hadd-i nâkıs, ikinci kısmı olarak kaydettiği “teferrüdü kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râvîden gelen ferd hadis” ifadesinin ise “râvînin teferrüdüne güvenilmemesi”nin hâsse kabul edilmesi hâlinde yakın cins ile hâsseden müteşekkil bir resm-i tâm olduğu görülmektedir. Netice itibâriyle münkerin her iki kısmıyla ilgili yapılmış tanımlar bir araya getirilse dahi, “zayıfın daha evlâ olana muhâlefeti” şeklinde belirlenmiş yakın faslı içermediklerinden dolayı bunların bir hadd-i tâm teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

2. İbnü's-Salâh'tan İbn Hacer'e Kadar Olan Dönemde Münker Hadis

İbnü's-Salâh'tan sonra gelen hadis âlimlerinin pek çok hadis ıstılâhında olduğu gibi münker hadis hususunda da İbnü's-Salâh'tan oldukça etkilendikleri görülmektedir. Nitekim İbn Hacer'e kadar söz konusu hadis âlimlerinin eserlerinde şâz ya da münker başlığı altında genellikle İbnü's-Salâh'ın görüşlerini bizzat aynı cümlelerle veya ona yakın biçimde nakletmeleri, konu hakkında kendi fikirleri olarak ekledikleri ifadelerin

¹²² İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 31.

ise çoğunlukla İbnü's-Salâh'ın bazı ibarelerine reddiye hüviyeti arz etmesi veya onun fikirlerini geliştirmeye yönelik olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.¹²³

İbnü's-Salâh'ın şâz hadis hakkında yaptığı merdûd şâz - gayr-ı merdûd şâz ayrımının biraz daha geliştirilmiş bir şeklini bu dönemde görmek mümkündür. Meselâ Nevevî'ye (ö. 676/1277) göre şayet bir rivâyette muhâlefet durumu söz konusu değilse ve râvî âdil, hâfız ve zabtına güvenilen bir kimseyse, râvînin teferrüd ettiği bu rivâyet *sahihtir*. Eğer zabtına güvenilmeyen ama zâbit derecesinden de uzak olmayan biriye hadis *hasen*, zabt derecesinden uzak bir kimseyse *merdûd münker (zayıf)* şâz kabul edilir.¹²⁴ Zerkeşî de Nevevî'nin ifadelerine uygun olarak teferrüd eden râvî sika ise hadisi *sahih*, sika değilse *hasen*, diğer durumlarda da *zayıf* olarak nitelemekte ve “şâz merdûd münker” şeklindeki ifadesinin yerine “zayıf” ifadesini kullanmaktadır.¹²⁵ Ancak Zerkeşî'nin sika olmayan râvînin teferrüd ettiği hadise *hasen* demesi *hasen* tarifi ile bir tezât arz ettiğinden burada onun esâsen sika mertebesinden daha alt bir seviyedeki râvîyi kastettiği düşünülebilir. Nitekim meselenin bu şekilde anlaşılması durumunda Zerkeşî'nin hangi durumlarda hadise *zayıf* hükmü verileceği meselesinde muğlak bıraktığı alan açıklanacak ve Nevevî'nin asıl maksadı da net şekilde ortaya konulacaktır. Zerkeşî'nin ifadeleri için yapılabilecek bir başka açıklama da onun *hasen* kelimesini lügat manasında kullanmış olabileceğidir. Zira dönemin muhaddisleri arasında *münker* ve *garîb* ıstılâhları için de *hasen* lafzının tercih edilebildiği,¹²⁶ bunun da *hasenin* lügat manasında kullanıldığı şeklinde açıklanmasının en doğrusu olacağı, dolayısıyla *hasen* ifadesinin daima ıstılâhî bir mana ifade etmeyebileceği bilinmektedir.

¹²³ Burhâneddin el-Ebnâsî, Irâkî ve İbn Raslân el-Bulkînî'nin şâz ve münkere dair İbnü's-Salâh'ın örnek verdiği hadislerle ilgili bir takım tenkitleri daha sonra ele alınacaktır. Bk. Bu tez, “Münker Hükmü Verilen Rivâyetler” başlığı.

¹²⁴ Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, s. 40; a.mlf, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, Medine: Mektebetü'l-eymân, 1408/1987, II, 217.

¹²⁵ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 140.

¹²⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 316. *Hasen* lafzının *münker* hadis için kullanılabildiğini ifade eden bir başka müellif için bk. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 127; 152-153. *Münker* yerine *hasen* lafzının tercih edilmesi *münker* hadisin sikanın teferrüdü gibi anlamlarda kullanıldığı düşünüldüğünde daha iyi anlaşılabilir. Ya da ileride nakledileceği üzere *münker* kavramının ta'dîl manasında kullanıldığı durumlarda da *hasen* lafzı *münkerin* manasını karşılayabilmektedir. Bk. Bu tez, “İbn Hacer'den XX. Asra Kadar Olan Dönemde Münker Hadis” başlığı.

Şâz¹²⁷ ile münkerin mürâdif mana ifade ettiği kanaatinin yaygın biçimde benimsendiği bu dönemde söz konusu iki kavramın genellikle İbnü's-Salâh'ın da yaptığı gibi farklı bâblar altında işlenmekle birlikte aynı bâb dâhilinde ele alındığı da vâkidir.¹²⁸ Bu da şâz ve münker kavramlarının aynı manada kullanımının yaygınlaştığına bir işaret kabul edilebilir. Yine bu dönemde “sika râvîlerin rivâyetlerine muhâlefet eden ferd hadis” ve “teferrüd ederek naklettiği rivâyet kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râvîden gelen ferd hadis” şeklinde iki manada kullanılan münker kavramının ihtiva ettiği mananın zaman zaman daralmaya uğrayabildiği görülmektedir. Meselâ Bedreddin b. Cemâ'a'nın (ö. 733/1333), İbnü's-Salâh'ın münkerin ikinci kısmı olarak verdiği tanımı münker hadis tanımı olarak kaydetmesi mevzu bahis anlam daralmasının gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir.¹²⁹ Bunun yanı sıra Şemseddin b. Abdülhâdî'nin (ö. 744/1344) de münkeri açıklamak üzere yukarıdaki manalardan yalnızca ikincisini zikretmesi yine söz konusu daralmayı ortaya koyar niteliktedir.¹³⁰

İbnü's-Salâh'tan İbn Hacer'e kadar geçen dönemde münker kavramının manasında meydana gelen değişikliklerden biri de Zehebî'nin (ö. 748/1348) şâz başlığı altında yukarıda zikredilen manaları serd etmekle birlikte münkeri ayrıca “zayıf” râvînin teferrüd ettiği hadis şeklinde ifade etmesidir.¹³¹ Zehebî'nin burada münker hadisin râvîsini “zayıf” olarak vassetmesinin, münker kavramının İbn Hacer'den sonra yaygınlık kazanan manasının ilk nüvesi olarak kabul edilmesi mümkündür. Ayrıca bazı hadisler hakkında hüküm verirken hem şâz hem de münker demeyi tercih eden Zehebî'nin bu tavrı, iki kavram arasında aralarında fark gözetmediği anlamına gelebildiği gibi, hiçbir fark gözetmediği manasında da kabul edilebilir.¹³²

¹²⁷ Burada şâzdan kastın İbnü's-Salâh'a göre şâzzın kısımlarından birini teşkil eden merdûd şâz olduğu ifade edilmelidir. Söz konusu merdûd şâz kavramı günümüzde yaygın olarak kullanılan şâz tanımına daha yakın bir mana ifade ettiğinden bu kavramdan kısaca şâz olarak bahsedilmiştir.

¹²⁸ Tîbî, Hüseyin b. Abdullah, *el-Hülâsa fî usûli'l-hadîs*, (thk. Subhî es-Sâmmarâî), Beyrût: 'Âlemü'l-kütüb, 1405/1985, s. 68.

¹²⁹ İbn Cemâa, Bedreddin, *Zevâlu't-terâh bi şerhi Manzûmeti İbn Ferâh (Erba'atü şürûh li metni Ğarâmî sahîh içinde)*, (thk. Hişâm b. Muhammed), Beyrût: Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010, s. 92.

¹³⁰ Husnî, Hişâm b. Muhammed Haycer, *Erba'atü şürûh li metni Ğarâmî Sahîh*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010, s. 78.

¹³¹ Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkaza fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1405/1985, s. 42.

¹³² Sehâvî, *Fethu'l-muġîs*, II, 12.

Bu dönemde buraya kadar adı geçen muhaddisler dışında İbn Salâh'ın görüşünü benimseyen muhaddisler arasında İbn Dakîkul'îd¹³³ (ö. 702/1302), Ca'berî¹³⁴ (ö. 732/1332), Ebu'l-Hasan et-Tebrizî¹³⁵ (ö. 746/), İbnü't-Türkmânî¹³⁶ (ö. 750/1349), İbn Kesîr¹³⁷ (ö. 774/1373), Ebnâsî¹³⁸ (ö. 802/1399), İbnü'l-Mülakkîn¹³⁹ (ö. 804/1401), Bulkînî¹⁴⁰ (ö. 805/1402) ve Irâkî¹⁴¹ de zikredilebilir.

İbnü's-Salâh'tan sonra münker ve şâz hadisin arasını ayıran ilk kişinin İbnü'l-Vezîr Muhammed b. İbrâhîm (ö. 840/1087) olduğu görülmektedir. İbnü'l-Vezîr, İbn Hacer'le aynı dönemde yaşamasına rağmen muhtemelen onun *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar* adlı eserlerine vâkıf olmamış, ancak Buhârî şerhini görmüş ve buradan kendi eserinde alıntılar yapmıştır.¹⁴² Söz konusu eseri *Tenkîhu'l-enzâr*'da İbnü's-Salâh'ın şâz ve münkeri aynı kabul ettiğini, ancak bu iki kavramı tek bir tür kabul etmemenin daha uygun olacağını belirten İbnü'l-Vezîr,¹⁴³ bu fikriyle kendi döneminde böyle bir algının mevcut bulunduğuna ve İbn Hacer'in o dönemde var olan söz konusu

¹³³ İbn Dakîkul'îd, Takıyyuddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ üzîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, (thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî), Amman: Dârü'l-'ulûm, 1427/2007, s. 268-270.

¹³⁴ Ca'berî, İbrahim b. Ömer, *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadîs (Selâse kütüb mine'l-musannnefâti'l-Ca'berîyyât)*, (nşr. Abdülkerim Salih), (thk. Cemâl es-Seyyidrifâ'î), Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-türâs, 2005, s. 26.

¹³⁵ Ebu'l-Hasan et-Tebrizî, Ali b. Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfî fî 'Ulûmi'l-Hadis*, Amman: Dârü'l-eseriyye, 1469/2008, s. 278-279.

¹³⁶ İbnü't-Türkmânî, Alauddîn Ali b. Osman el-Mâridînî, *el-Müntehab fî 'ulûmi'l-hadîs*, (thk. Avvâd el-Halef), Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1469/2008, s. 61-62.

¹³⁷ İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail b. Kesîr, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*, (Ahmed Muhammed Şakir'in *el-Bâ'isü'l-hasîs*'i içinde), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996, 182-183.

¹³⁸ Ebnâsî, eş-Şeze'l-feyyâh, s. 182-188.

¹³⁹ İbnü'l-Mülakkîn, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fî 'ulûmi'l-hadîs*, (thk. Abdullah Yusuf el-Cedî'), Dârü Fevvâz, 1413/1992, II, 180.

¹⁴⁰ Şâtî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilâh (li İbn Raslân el-Bulkînî)*, s. 238-246.

¹⁴¹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh*, s. 83-90; a.mlf, *Şerhu't-Tebşîrâ ve't-tezkira*, (thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mahir Yasin Fahl), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1423-2002, I, 245-256.

¹⁴² İbnü'l-Vezîr eserinde münker konusunu işlerken İbn Hacer'in Buhârî şerhinde "Ahmed b. Hanbel ve daha başka muhaddisler mutlak fert hadisler için münker ifadesini kullanmıştır." şeklindeki ifadelerini aktarmış ancak onun bu husustaki esas görüşünü zikretmemiş veya İbn Hacer'in esas görüşünü yazdığı *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'dan herhangi bir nakilde bulunmamıştır. Bu durum da onun İbn Hacer'in bu iki eseri ile esas görüşünden bihaber olduğu şeklinde yorumlanabilir. Esasen İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'yi 813'te kaleme almaya ve 818'de imlâ etmeye başlamış, *Nuhbetü'l-fiker*'i 812'de, *Nüzhetü'n-nazar*'ı ise 818'de tamamlamıştır. Bk. Kandemir, Yaşar, "İbn Hacer el-Askalânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIX, 516, 523. Ancak birbirine yakın tarihlerde kaleme alınmalarına rağmen İbnü'l-Vezîr'e bu eserlerden sadece *Fethu'l-bârî*'nin ulaştığı, diğer iki eserin ise ulaşmadığı ihtimali daha ağır basmaktadır.

¹⁴³ İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullah İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Alî el-Yemânî, *Tenkîhu'l-enzâr fî ulûmi'l-âsâr*, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin), Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1420/1999, s. 155.

algıyı geliştirip olgunlaştırarak bu fikre son hâlini verdiğine kanıt sayılabilir. İbn Hacer'den sonra gelen muhaddisler arasında münker ile şâz arasında ayırım gözeten ilk kişinin İbn Hacer olduğu şeklinde bir görüş yaygınsa da¹⁴⁴ bu hususta varılacak en doğru yargı, söz konusu ayırımın o dönemde daha önceden zaten yapıldığı, fikri geliştirenin ise İbn Hacer olduğudur.

3. İbn Hacer'e Göre Münker Hadis

İbnü's-Salâh'tan sonra, İbnü'l-Vezîr'in eserinde de kaydedilmesinden hareketle o dönemde muhaddisler arasında var olduğu anlaşılan şâz ile münkerin farklı manaları ifade ettiği şeklindeki fikri savunarak bu görüşün olgunlaşıp yaygınlaşmasını sağlayan İbn Hacer, münker kavramının ıstılâhlaşma sürecinde kilit bir rol üstlenmiştir. İleride açıklanacağı üzere günümüzde yaygın biçimde kabul edilen ve usûl eserlerinde zikredilen münker ve şâz hadis tariflerinin genellikle İbn Hacer'den alındığı görülmektedir. İbn Hacer münker ve şâz hadis bağlamında *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh* adlı eserinde İbnü's-Salâh'ın görüşlerine tenkitler getirirken *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da kendi görüşlerini net şekilde ortaya koymaktadır.

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın münkeri açıklarken konu ile ilgili tafsîlâtın şâz bahsinde geçtiğini belirtmesine rağmen şâz başlığı altında münker ve şâzzın birbirinden farkını ortaya koyacak bilgiler geçmediğini ifade ederek söz konusu farkı kendisi açıklamaktadır.¹⁴⁵ Ancak İbnü's-Salâh'ın kendi ifadesiyle münker ve şâzzın aynı manaya geldiğini düşünmekle birlikte esâsen münkeri şâzzın kısımlarından biri kabul etmesi nedeniyle, İbn Hacer'in İbnü's-Salâh'tan bu şekilde bir farkı açıklamasını beklemesi yerinde görülmemektedir.

İbn Hacer'in beyânına göre münker ve şâz her ikisinin de iki kısma ayrılması bakımından müşterek olmalarına rağmen râvîlerin mertebeleri bakımından farklıdır. İbn Hacer'e göre ferd rivâyetin mütâbi' ve şâhidi bulunmuyorsa, aynı zamanda râvîsinde de sahih ile hasen hadiste şart koşulan derecede bir zabt söz konusu değilse, bu rivâyet şâzzın birinci kısmını teşkil etmektedir. İfade edilen derecede zabtı bulunan bir râvînin hadisine muhâlefet varsa hadisın daha şiddetli şâz olduğunu kaydeden İbn Hacer,

¹⁴⁴ Örneğin bk. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 12.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 674.

bazılarının da bunu münker diye isimlendirdiğini belirtmektedir. Şayet ferd hadisin râvîsi zabt bakımından sahih ve hasen hadiste aranan dereceye ulaşmışsa, ancak güvenilirlik ve zabt bakımından kendisinden daha üstün birine muhâlefet etmişse, bu da şâzzın ikinci kısmıdır.¹⁴⁶ Buradan anlaşıldığı üzere İbn Hacer şâzzı iki kısma ayırmakta, bu kısımlardan birinde muhâlefeti şart koşarken diğerinde böyle bir şart zikretmemektedir.

Ferd hadisin râvîsi mestûr, sû-i hıfz¹⁴⁷ veya bazı hocaları zayıf kabul edilen bir râvî olup da hadisin mütâbii ve şâhidi de bulunmadığı takdirde, bu tür rivâyetleri münkerin birinci kısmı sayan İbn Hacer, zikredilen duruma ilave olarak muhâlefet de söz konusu ise bu tür rivâyetleri de münkerin ikinci kısmı olarak kabul etmektedir. Buna göre münker ve şâzzın ortak noktasının mutlak teferrüd ya da muhâlefetle birlikte bulunan teferrüd şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.¹⁴⁸

İbn Hacer'in münker ve şâzzı ikişer kısmıyla tarif ettiği yukarıda ifade edilen görüşünün daha sonra değiştiği veya olgunlaştığı söylenebilir. Zira bu görüşlerini serd ettiği *en-Nüket*'ten sonra kaleme aldığı eserlerinde şâz ve münkere dair, makbûl râvînin kendisinden daha evlâ bir râvînin rivâyetine muhâlefet ederek naklettiği hadise şâz denilirken, zayıf râvînin kendisinden daha evlâ bir râvîye muhâlefet ederek rivâyet ettiği hadise ise münker adı verildiğini ifade etmektedir.¹⁴⁹ Burada “zayıf râvîden daha evlâ” olarak vassfedilen râvînin zayıflık bakımından daha evlâ olduğu, bir başka deyişle daha hafif bir zaafa sahip bulunduğunun düşünülmesi gerektiği şeklinde bir görüş mevcuttur.¹⁵⁰ Bu durumda şâz ve münkerin ortak noktasının muhâlefet şeklinde, farklılıklarının ise şâzzın râvîsinin sika ya da sadûk, münkerin râvîsinin ise zayıf olması

¹⁴⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 674.

¹⁴⁷ İbn Hacer sû-i hıfzı sürekli olan râvînin rivâyetine bir görüşe göre şâz denildiği bilgisini de vermektedir. Bk. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, (thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım), Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1427/2006, s. 83.

¹⁴⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 675.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Nühzetü'n-nazar*, s. 72.

¹⁵⁰ Şümunnî, Kemâleddin Muhammed b. Hasan b. Yahyâ, *Neticetü'n-nazar fî şerhi Nuhbeti'l-fiker*, (thk. İntisar Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî), Dimeşk: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1430/2009, s. 132. İleride açıklanacağı üzere burada maksadın hem sikaya hem de daha az zayıf râvîye muhâlefet şeklinde anlaşılması daha doğrudur.

şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece münker ve şâz arasında umûm-husûs min vech (eksik girişimlik) bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁵¹

İbn Hacer'in şâz ve münker arasındaki ilişkiyi umûm-husûs min vech şeklinde açıklaması başka muhaddisler tarafından tenkit edilmiştir. Söz konusu tenkidin gerekçesi ise, umûm-husûs min vech için iki kavram arasında her birinin doğru kabul edildiği bir alanın varlığının gerekmesine karşın, burada söz konusu iki kavram arasında, münker hükmü verilen hiçbir hadise şâz, şâz hükmü verilen hiçbir rivâyete de münker denilemeyecek şekilde tam bir mübâyenetin mevcut bulunduğu şeklinde açıklanmıştır. Buna göre şâzda muhâlefetin “sika” lafzı, münkerde ise “zayıf” lafzı ile kayıtlanması bu iki kavram arasında herhangi bir ortak nokta bulunmadığını göstermektedir. Öyleyse İbn Hacer'in umûm-husûs min vech ifadesini istilâhî manada kullanmadığı düşünülebilir.¹⁵² Ancak bu görüşün aksine İbn Hacer'in umûm-husûs min vechi istilâhî manasında kullandığı fikrini savunan Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622) ise bu iddiasını açıklarken, hem şâz hem münker hadis rivâyet etmiş tek bir râvînin var olduğu durumda, bu râvînin hadisnin râvîdeki sû-i hıfz, fuşş-i galat ya da bid'at gibi sebeplerle şâz hükmünü aldığını, aynı zamanda söz konusu özelliklerin zayıflık alâmeti olduğunu, ancak bu lafızların râvînin sadûk olmasıyla da çelişmediğini, dolayısıyla İbn Hacer'in şâzzın râvîsini tavsif ederken “sadûk” lafzını da kullanmasının yapılan itirazları geçersiz kıldığını ifade etmektedir.¹⁵³ Oysa İbn Hacer bu özelliklerden fuşş-i galat durumunda hadise münker hükmünü vermekte, ta'n sebeplerinden bahsederken hakkında fuşş-i galat, kesret-i gaflet veya fisk hükmü bulunan râvîlerin rivâyetlerine bazı muhaddislerin münker dediğini bildirmektedir.¹⁵⁴ Söz konusu tarifi bu

¹⁵¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 73.

¹⁵² Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *el-Yevâkî ve'd-dürer Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker*, (thk. Ebû Abdullah Rabî' b. Muhammed es-Su'ûdî), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, ts., I, 288. Kâsım b. Kutluboğa ve Bukâ'î'nin söz konusu tenkidine ziyadede bulunan Ali el-Kârî'ye göre umûm-husûs min vechte âmm ifade ile hâss ifade arasında bazen ikisinin de doğru olduğu mana açısından, bazen varlık açısından, bazen de mefhûm açısından karşılaştırma yapılır. İbn Hacer'in burada kastı lügaten (mefhûm açısından) umûm-husûs min vech olmalıdır. Bk. Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker fî mustalahât-i ehli'l-eser*, (thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm), Beyrût: Dârü'l-erkam b. Ebû Erkam, ts., s. 340-341. Ayrıca bu görüşü savunulduğu bir başka kaynak için bk. İbnü'l-Hanbelî, Râdiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kafvu'l-eser fî safv-i 'ulûmi'l-eser*, Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988, s. 63.

¹⁵³ Münâvî, *el-Yevâkî ve'd-dürer*, I, 289.

¹⁵⁴ Fuşş-i galat, kesret-i kesret-i gaflet veya fisk gibi sebeplerle ta'na uğramış râvînin hadisine münker deme tavrını benimseyen muhaddislerin İbnü's-Salâh'ın münker ve şâzzın ikinci kısmı olarak zikrettiği görüşe yakın bir tavır sergiledikleri açıktır. İbn Hacer'in bu görüşü zikrettikten sonra herhangi bir

muhaddislerin yukarıda ifade edilen sıfatlara sahip râvîler için *münkeru 'l-hadîs* tabirini kullanmalarından çıkardığı düşünülen İbn Hacer'in,¹⁵⁵ râvîdeki fuhş-i galat durumunda hadise münker hükmünü vermesi Münâvî'nin yorumundaki problemi ortaya koymaktadır. Dolayısıyla münker ile şâz arasında umûm-husûs min vechin bulunmadığını ve İbn Hacer'in söz konusu ifadeyi muhtemelen lügavî manada kullandığını söylemek daha doğrudur. Yani aslında İbn Hacer'in bu ifadeyi kullanmasından maksat her iki kavram arasında ortak ve farklı noktaların bulunduğuna işaret etmektir.

İbn Hacer şâz hadisin râvisinin muhâlefet ettiği hadisi *mahfûz*, münker hadisin râvisinin muhâlefet ettiği hadisi ise *marûf* olarak açıklayarak, daha önce İbnü's-Salâh ya da Nevevî gibi muhaddislerin bıraktığı bir boşluğu doldurmuştur. Zira muttasıl hadis konusu mukâbilleri olan munkatı', mürsel ve mu'dal hadislerle birlikte işlenirken şâz ve münker hadis için de böyle yapılmasının daha doğru olacağı açıktır.¹⁵⁶ Bu noktada ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da şâz ve mahfûz hadislerle ilgili olarak kullanılan muhâlefet ifadesinin metinde ya da senedde gerçekleşmiş bir ziyâde manasına geldiğidir.

İbn Hacer İbnü's-Salâh'a, İmam Şâfi'î'nin tarif ettiği şâzzın gayr-ı makbûl olduğu hususunda bir işkâlin bulunmadığı ifadelerinden sonra tenkit yöneltmekte ve kendisine göre bu noktada daha büyük bir işkâlin bulunduğunu belirtmektedir. Buna göre İbnü's-Salâh'ın sahih hadisin şartları arasında şâz olmamayı saydığı, aynı zamanda mevsûl ve mürsel hadisin çeliştiği durumlarda mürsel hadisin râvîleri daha hâfız olsalar bile mevsûl hadisi tercih ettiği, bir yandan da şâzzın daha üstün râvîye muhâlefet manasına geldiğini düşündüğü bilinmektedir. Mürsel rivâyetin râvîsi mevsûl rivâyetin râvîsinden daha hâfızsa ancak bu râvîler güvenilirlikte aynı derecede iseler, bu durumda mevsûl rivâyet şâz hükmünü almaktadır. Bu durumda ise mevsûl rivâyete sahih hükmünün nasıl

yorum yapmaması onun da bu görüşte bir problem görmediği şeklinde anlaşılabilir. Ancak onun râvîdeki fuhş-i galat, kesret-i kesret-i gaflet veya fıkâhî özelliklerinden en az birine sahip zayıf râvînin muhâlefetinin söz konusu olduğu durumlarda rivâyete münker hükmünü verdiğini düşünmek daha doğrudur.

¹⁵⁵ Şümunnî, *Neticetü'n-nazar*, s. 183.

¹⁵⁶ Süyûtî, Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ebûbekr Celâleddin, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk. Târık b. İvazullah), Riyâd: Dârü'l-âsime, 1424/2003, I, 385.

verileceğini açıklamak mümkün olmayacaktır.¹⁵⁷ İbn Hacer söz konusu tenkidini yine kendisi cevaplayarak sahih hadisin şartları arasında şâz olmamayı zikredenlerin muhaddisler olduğunu, yine muhaddislerin mevsûl-mürsel çatışmasında daha hâfiz olanın rivâyetini tercih ettiklerini, fakihlerin ise bu görüşü desteklemediklerini ifade etmektedir. İbnü's-Salâh mevsûl-mürsel çatışmasında mevsûlü tercih ettiğini açıkça söylediğine göre aslında onun sahih hadisin şartları arasında şâz olmamayı saymadığı, sahih bahsinde yalnızca hadisçilerin görüşünü zikretmekle yetinmiş olabileceği ihtimal dâhilindedir.¹⁵⁸

İbn Hacer'in ifade ettiğine göre İbnü's-Salâh *Müslim şerhi*'nde sahih tanımını İmam Müslim'den aldığını söyleyerek Müslim'in sahih hadis için şartlarını, isnâdın başından sonuna kadar sikanın sikadan rivâyet etmesi sûretiyle muttasıl olması, şâz ve mualllel olmaması şeklinde açıklamaktadır. Ancak İbnü's-Salâh'ın, Müslim'in şâz olmama şartını koştüğünü nereden çıkardığını önce anlamlandıramayan İbn Hacer, daha sonra meseleyi kavrayarak gerekli açıklamayı yapmıştır. Buna göre İbnü's-Salâh'ın şâz ve münkerin mürâdif mana ifade ettiğini düşündüğü göz önünde bulundurulduğunda Müslim'in münkerin alâmetini “râvînin, çok hadisi ve talebesi bulunan bir hocadan teferrüd etmesi” olarak zikretmesi bunun aynı zamanda İbnü's-Salâh'a göre şâz manasına geldiğini göstermekte, böylece de sahih hadis için şâz olmama şartı koşulmaktadır.¹⁵⁹

İbn Hacer'e göre sahih hadis tanımında “şâz olmama” ifadesinin yer alıp da “münker olmama” şartının koşulmamasının nedeni münkerin iki kısmıyla birlikte (İbn Hacer'in münker hakkındaki ilk görüşüne göre) şâzdan daha alt bir mertebede bulunması ve zayıflık bakımından şâzdan çok daha zayıf bir hüviyet arz etmesidir. Nitekim şâzzın münkere karşı durumu sahih hadisin hasen hadise karşı konumu gibi görüldüğünden sahihin şartları arasında şâz olmama şartının zikredilmesi zaten münker olmama şartının bulunmasını da gerektirmektedir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 653-654.

¹⁵⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 654. İbn Hacer'in mürsel-mevsûl rivâyetlerin teâruzu durumunda kendi tavrı herhangi bir hüküm vermeyerek hangi hadisin râvîsi daha üstünse onu tercih etmek şeklinde temayüz etmektedir. Bk. Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 5.

¹⁵⁹ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 87-88.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 237.

İbn Hacer'in sahih bahsinde şâzzın tanımını yaparken “râvînin kendisinden daha ercah olan râvîye muhâlefeti” ifadelerini kullandığı görülmektedir. Bu durumda onun “makbûl râvînin kendisinden daha evlâ olan râvîye muhâlefeti” şeklinde daha sonra yaptığı şâz tanımının, sahih hadisin tanımında ifade edilen şâzdan daha hâss bir mana ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer'in aynı zamanda makbûl râvîyi sahih ve hasen hadislerin râvîsi olarak tavsif ettiği bilindiğinden bu durum sahih ve hasen hadis türlerinden şâzzın nefyini çelişkili göstermektedir. Bu tespiti yapan Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) söz konusu çelişkiyi sahih-hasen tanımında nefyedilen şâzzın âmm manasıyla şâz olduğunu ifade ederek ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca sahih-hasen bahsinde konunun makbûl olan rivâyet, şâz bahsinde ise konunun sahih ya da hasen hadisin daha sika râvîsine muhâlefet eden râvî olduğunu belirten Ali el-Kârî, râvînin makbûl olmasının rivâyetin de makbûl olmasını gerektirmediğini de ifade etmektedir.¹⁶¹

Netice itibâriyle münker hadisi zayıf râvînin kendisinden daha evlâ râvîlere muhâlefet ederek naklettiği ferd hadis şeklinde tanımlayan İbn Hacer'in, münkerin mukâbili olarak marûf hadisi zikrettiği görülmektedir. Bu noktada İbn Hacer'in “zayıf râvînin kendisinden daha evlâ bir râvîye muhâlefet ederek rivâyet ettiği hadise” münker denildiği şeklindeki tanımının, münker kavramının yakın cinsi ve yakın faslından müteşekkil bir hadd-i tâm olduğu ifade edilmelidir.

4. İbn Hacer'den XX. Asra Kadar Olan Dönemde Münker Hadis

İbn Hacer'den sonra münker hadisin tanımına dair usûl eserlerinde yer alan ifadelerin genellikle aynen onun ifadeleri olduğu görülmektedir. Bu dönemde münker hadisin manasına dair farklı bir yorum Celâledin es-Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından yapılmıştır. Süyûtî'nin ifade ettiğine göre hadisçiler bazen hadis zayıf olmasa bile “Falancanın şu rivâyetini münker sayıyorum” diyebilmektedirler. Aslında bir ta'dil ve medh ifadesi olan bu sözden anlaşılması gereken, söz konusu râvînin o rivâyetinin münker hükmünü almaya en yakın rivâyeti olmakla birlikte yine de sahih olduğu, bunun

¹⁶¹ Ali el-Kârî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker fî mustalahât-i ehli'l-eser*, (thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm), Beyrût: Dârü'l-erkam b. Ebî Erkam, ts., s. 336.

da mevzu bahis râvînin güvenilirlikte son derece üstün bir seviyede bulunduğunu gösterdiği'dir.¹⁶²

İbn Hacer'in, münker hadisin zayıf râvînin "kendisinden daha evlâ" râvîye muhâlefet ettiği hadisi ifade ettiği yönündeki görüşünün daha sonraki dönemlerde bazı muhaddisler tarafından söz konusu zayıf râvînin "sika" râvîye muhâlefeti şeklinde anlaşılabildiği de görülmektedir.¹⁶³ Daha önce münker ve mahfûz rivâyetlerin her ikisinin de râvîsinin zayıf olarak anlaşılması yönünde bir fikir bulunduğu beyân edilmişti. Bu görüş kabul edildiği takdirde münker ile şâz arasında umûm-husûs min vechin bulunmadığı iddiasını açıklarken dile getirilen şâzda muhafetin "sika", münkerde ise "zayıf" lafzıyla kayıtlandığı iddiasının da daha iyi anlaşılacağı düşünülebilir. Zira şâzın sika râvînin daha sika bir râvîye muhâlefeti, münkerin ise zayıf râvînin sika bir râvîye muhâlefeti şeklinde anlaşılması durumunda söz konusu iki kavramın "sikaya muhâlefet" ortak paydasında birleşmelerinin mümkün olduğu gibi bir iddia ortaya atılabilmektedir. Ancak muhâlefeti gerçekleştiren râvî açısından bakıldığında bu durumun her hangi bir ortak noktaya mahâl vermediği de ayrıca görülmektedir. Öyleyse bu meselede İbn Hacer'in zayıf râvînin kendisinden ercah râvîye muhâlefet ettiği şeklindeki ifadesinde geçen "ercah" lafzının gerek söz konusu zayıf râvîden daha az zayıf, gerekse sika olarak vasedilebilen râvîler için geçerli sayılabileceğini düşünmek daha doğru görünmektedir.

İbn Hacer'den sonraki dönemde her ne kadar sayıca az olsalar da onun görüşünü değil de İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimseyen muhaddislerin de bulunduğu ayrıca temas edilmesi gereken bir noktadır.¹⁶⁴ Bu muhaddislerden bazıları eserlerinde İbn Hacer'in münker hadis tanımını nakletmelerine rağmen tercih ettikleri görüş olarak İbnü's-Salâh'ın görüşünü kaydetmektedir.

¹⁶² Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 385. Hasen lafzının münker için kullanıldığı durumların bir başka açıklaması da bu olabilir.

¹⁶³ Bk. Türsî, Muhammed Mahfuz b. Abdullah b. Abdülmennân, *Menhecü zevi'n-nazar fî şerhi Manzûmeti 'ilmi'l-eser*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003, s. 78; Emir es-San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavdîhu'l-efkâr li me'âni Tenkîhi'l-enzâr*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Medine: el-Mektebetü'l-selefiyye, ts. II, 3; Kâsımî, Muhammed Cemâleddin, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, muhakkikin dipnotu, (thk. Mustafa Şeyh Mustafa), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004, s. 208; İtr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Dimeşk: Dârü'l-fikr, 1399/1979, s. 430.

¹⁶⁴ Sefârînî, Muhammed el-Hanbelî, *el-Milahu'l-ğarâmiyye Şerhu Manzûmeti İbn Ferâh*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1416/1996, s. 38.

Netice itibâriyle İbn Hacer'den sonra İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimseyen az sayıda muhaddisin varlığı bir tarafa bırakıldığında, münker hakkındaki genel tavrın İbn Hacer'in görüşünü benimsemek şeklinde geliştiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde İbn Hacer'in görüşünü benimseyen muhaddisler arasında buraya kadar adı geçen muhaddisler dışında Şümunnî¹⁶⁵ (ö. 821/1418), İbn Kutluboğa¹⁶⁶ (ö. 879/1474), Sehâvî¹⁶⁷ (ö. 902/1497), Ensârî¹⁶⁸ (ö. 926/1520), İbnü'l-Hanbelî¹⁶⁹ (ö. 971/1564), Ali el-Kârî¹⁷⁰, Münâvî¹⁷¹, Dihlevî¹⁷² (ö. 1056/1646), Zürkânî¹⁷³ (ö. 1122/1710) ve Emîr es-San'ânî¹⁷⁴ (ö. 1182/1769) de zikredilebilir.

C. XX. Asır ve Sonrasında Münker Hadis

Münker hadis ve ifade ettiği mana konusunda modern dönemin, kendi içinde cereyân eden son derece canlı bir tartışma ortamı ile mütekaddimûn ve müteahhirûn devrinde ortaya atılmamış farklı görüş ve iddiaları barındırdığı göze çarpmaktadır. Ayrıca söz konusu farklı görüşler dışında münker hadis ile ilgili görüşü ile pek çok muhaddisi etkileyen İbnü's-Salâh'ın fikrini paylaşımlar da bulunmaktadır. Ancak münker hadis kavramı hususunda kilit bir noktada bulunan İbn Hacer'in görüşünü benimseyen hadisçilerin çoğunluğu temsil ettiği görülmektedir.¹⁷⁵

¹⁶⁵ Şümunnî, *Neticetü'n-nazar*, 129-133.

¹⁶⁶ İbn Kutluboğa, Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî, *el-Kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Dimeşk: Dârü'l-Fârâbî, 1429/2008, s. 65-67.

¹⁶⁷ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, II, 12-20; a.mlf, *et-Tavdihu'l-ebher li Tezkirati İbni'l-Mülakkın fî 'ilmi'l-eser*, (thk. Abdullah b. Muhammed Abdürrahim b. Hüseyin el-Buhârî), Riyâd: Mektebetü edvâi's-selef, ts., s. 46-47.

¹⁶⁸ Ensârî, Zeynüddin Ebû Yahyâ Zekerîyya b. Muhammed b. Zekerîyya, *Fethu'l-bâkî bi şerh-i Elfiyeti'l-'Irâkî*, (thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin Fahl, Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye), 1422/2002, I, 236-244.

¹⁶⁹ İbnü'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, s. 63.

¹⁷⁰ Ali el-Kârî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker*, s. 337-342.

¹⁷¹ Münâvî, *el-Yevâkût ve'd-dürer*, I, 286-291.

¹⁷² Dihlevî, Abdülhak, *Mukaddime fî usûli'l-hadîs*, Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1406/1986, s. 53-55.

¹⁷³ Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1425/2004, s. 214-218; Emir es-San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, II, 3-7.

¹⁷⁴ Emir es-San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, II, 3-7. Melîbârî, San'ânî'nin İbnü's-Salâh ile aynı görüşte olduğunu belirtmiştir. Ancak San'ânî'nin eseri incelendiğinde onun İbnü's-Salâh'ın görüşlerini naklettikten sonra İbn Hacer'in görüşlerine de tercih ettiği görüş olarak yer verdiği görülmüştür. Bk. Melîbârî, Hamza Abdullah, *Ziyâdetü's-sikât fî kütüb-i mustalahati'l-hadîs*, Mültekâ ehli'l-hadîs, 1425/2004, s. 35.

¹⁷⁵ Münker hadis ile ilgili modern dönemde yapılmış geniş çalışmalar için bk. Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker 'inde nükkadî'l-hadîs - Dirâse nazariyye ve tatbikiyye*, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1426/2006; Ebû Semha, Abdüsselâm, *el-Hadîsü'l-münker dirâse nazariyye tatbikiyye fî kitâb-i 'İleli'l-hadîs li İbn Ebû Hâtim*, Dimeşk: Dârü'n-nevâdir, 1433/2012; Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1426/2005;

Bu kısımda öncelikle İbnü's-Salâh ve İbn Hacer ile aynı kanaata sahip hadis âlimlerinin görüşleri ele alınacak, ardından münker hadisle ilgili ilk dönem hadis âlimlerinin tavrını benimseyerek bu konuda önemli ve farklı görüşler ortaya koymaları nedeniyle Melîbârî, Târik b. İvazullah ve Sülemî'nin görüşlerine yer verilecektir. Esasen münker hadisle ilgili olarak son dönemde özellikle Arap dünyasında yaygınlık kazanan bir akımın temsilcisi olan bu son üç hadis âliminin yaptıkları, hadis münekkitlerinin münker hadisle ilgili pratikteki uygulamalarının teoriye yansıtılması olarak takdim edilebilir. Meselenin ayrıntıları ilgili başlıklar altında verilecektir.

1. İbnü's-Salâh'ın Görüşünü Benimseyen Hadis Âlimleri ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi

İbn Hacer'in münker hakkındaki görüşünün müteahhir âlimler devrinde hâkim tavır olarak göze çarpmasına rağmen yine aynı dönemde bu görüşü benimsemeyerek İbnü's-Salâh'ın şâz/münker tanımını kabul etme şeklinde bir akımın da mevcut bulunduğu daha önce ifade edilmişti. Söz konusu akımın modern döneme de uzanarak bu devirde de hadisçilerden kendisini benimseyen temsilcilere sahip olduğu gözlenmektedir. Mesela Ahmed Muhammed Şâkir münker hadisin şâz gibi olduğunu belirterek râvîsi, sika râvîlere muhâlefet eden hadis hakkında merdûd münker hükmünü vermektedir. Ayrıca yine Şâkir'e göre râvî âdil ve zâbit olmadığında, muhâlefet bulunmadığı takdirde dahi hadis merdûd münker kabul edilmektedir. Âdil zâbit râvînin teferrûdü ise makbûl görüldüğünden bu râvînin ferd hadisi için lügat anlamı kastedilse bile münker denilmez.¹⁷⁶ Şâkir'in ifade edilen durumlarda hadise “merdûd münker” hükmünün verildiğini söylemesinden hareketle onun münker hadisin merdûd olmayan bir kısmının da bulunduğunu düşündüğü akla gelebilir. Ancak onun münker ve şâz hadisleri tanımlarken kullandığı ifadelerin İbnü's-Salâh'ın ifadeleriyle çok yakın bir görünüm arz ettiği dikkati çektiğinden Şâkir'in de İbnü's-Salâh ile aynı görüşü paylaştığı, dolayısıyla münkeri şâz hadisin bir kısmını teşkil eden merdûd şâz ile mürâdif kabul ettiği daha kuvvetle muhtemeldir. Şâkir'in münker ifadesinden kullandığı

Hamâm, Abdülcevâd, *et-Teferrûd fî rivâyeti'l-hadis ve menhecü'l-muhaddisîn fî kabûlihî ev reddihî*, Dimeşk: Dârü'n-nevâdir, 1429/2008, s. 415-510.

¹⁷⁶ Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu İhtisârî 'ulûmi'l-hadis*, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996, s. 183.

“merdûd” lafzının bir münker hadis kısmı olarak değil de münker hadisin reddedildiğini belirten bir sıfat olarak anlaşılması daha doğrudur.

Şâz ile münkeri aynı manada kullanma açısından İbnü’s-Salâh ile aynı görüşü paylaşan hadis âlimlerinden Târik b. İvazullah’ın şâz ile münker hadis kavramlarını aynı başlık altında işlediği görülmektedir. Târik b. İvazullah’ın ifadelerine göre bazı muhaddisler şâz ve münkerin farklı olduğu görüşünde iken çoğunluk şâz ve münkeri mürâdif kabul etmektedir.¹⁷⁷ Ancak tam tersine gerek müteahhirûn devrinde gerekse modern dönemde İbnü’s-Salâh’ın görüşünden ziyâde İbn Hacer’in görüşünün yaygın biçimde kabul edildiği görüldüğünden Târik b. İvazullah’ın bu neticeye nasıl ulaştığını anlamak güçtür. Târik b. İvazullah’a göre bazı âlimler mürâdif mana ifade eden şâz ve münker istilâhlarından birini diğerinden daha fazla kullansalar da neticede hepsi aynı manayı yani “rûchânü’l-hata”yı kastetmektedir. Nitekim ilk dönem muhaddisleri nezdinde hata olduğu fikri ağır basan her hadis şâz ve münker hükmünü almaktadır.¹⁷⁸

Târik b. İvazullah tıpkı İbnü’s-Salâh gibi şâz/münker hadisi, muhâlif ferd hadis ile teferrüd ihtimali olmayan râvînin teferrüd ettiği hadis şeklinde iki kısma ayırmaktadır. Râvînin teferrüd ihtimalinin bulunmamasını ise sika olsa bile hâfız olmaması, bazı meşhur hâfizlardan onların talebeleri tarafından bilinmeyen bir hadisi rivâyette tek kalması, sû-i hıfz sebebiyle zayıf olması, rivâyetin isnâdında ya da metninde münker sayılacak bir durumun bulunması şeklinde açıklamaktadır.¹⁷⁹ Ayrıca şâzzın mukâbilinin mahfûz, münkerin mukâbilinin ise marûf olduğunu belirten Târik b. İvazullah’ın¹⁸⁰ münker ile şâzzı mürâdif kabul etmesine rağmen hangi sâikle böyle bir açıklamada bulunduğu anlayılamamıştır. Târik b. İvazullah’ın konu ile ilgili farklı bazı fikirleri ise ilgili başlık altında işlenecektir.

2. İbn Hacer’in Görüşünü Benimseyen Hadis Âlimleri ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Müteahhirûn arasında yaygın şekilde benimsenen İbn Hacer’in münker ve şâz tanımları modern dönemde söz konusu hadis türleri için muhtelif başka tanımlar da

¹⁷⁷ Târik b. İvazullah, *ed-Dîbâce fi ‘ilmi’l-hadîs*, Kâhire: Dârü’l-kevser, 1430/2009, s. 107.

¹⁷⁸ Târik b. İvazullah, *ed-Dîbâce*, s. 107.

¹⁷⁹ Târik b. İvazullah, *ed-Dîbâce*, s. 107-108.

¹⁸⁰ Târik b. İvazullah, *ed-Dîbâce*, s. 108.

bulunmasına rağmen yine de ön plânda görünmektedir. Hadis ıstılâhlarını açıklamak üzere yazılan modern pek çok eserde münker hadise dair yapılan farklı tanımlar da zikredilmekle birlikte esas görüş olarak İbn Hacer'in görüşü verilmektedir.

Modern dönemde şâz ve münker hadis hakkında İbn Hacer ile aynı düşünen âlimlerden biri olan Ebu'l-Hasan Mustafa b. İsmail es-Süleymânî'nin söz konusu hadis türlerini ele aldığı bahisler altında onun zamanına kadar yapılmamış bazı açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Meselâ hafî illetlerden biri kabul edilen şâzlığın ancak bütün tarîkler toplandıktan sonra anlaşılabilceğini ifade eden Süleymânî, sahih hadisin tarifinde diğer hafî illetlerin değil de özellikle şâzzın zikredilmesinin sebebini fukahâ ve usûliyyûnun şâzzı illet addetmemeleri olarak tespit etmektedir.¹⁸¹ Ancak şâzlığın yalnızca fukahâ nezdinde değil, bilakis bazı muhaddisler tarafından da illet sayılmadığı daha önce Hâkim'in görüşleri nakledilirken ifade edilmişti.¹⁸² Nitekim sahih hadiste muallel olmama şartının yanı sıra ayrıca bir de şâz olmama şartının koşulması da, muhaddisler tarafından şâzlık ile illetin farklı durumlar olarak addedildiğini ihsâs etmektedir.¹⁸³

Süleymânî ayrıca sahih hadisin tanımında zabt şartının bulunmasının diğer hafî illetlerin yanı sıra bir zabt kusuru olan şâzzın da nefyedilmesini gereksiz kıldığı şeklindeki görüşe de, bir kimsenin zabtta son noktada olsa bile hata edebileceği ve bazı rivâyetlerde muhâlefette bulanabileceği, ancak bu durumun onu zabt ve itkân seviyesinden düşürmeyeceğini söyleyerek itiraz etmektedir. Zira zabt şartı râvîye dair genel bir şart iken, şâz olmama ifadesi rivâyete dair özel bir şart mesabesinde kabul edilmelidir.¹⁸⁴ Sahih hadiste şâzlığın nefyedilmesinin münker olmama şartını da zaten gerektirdiği açıktır.

Şâz hadis meselesinde bir başka eleştiri zâbıt olduğuna hükmedilen râvînin sikalara muhâlefeti muvâfakatına göre az olan râvî manasına geldiği, bu nedenle de râvî hakkındaki genel hüküm ile amel etmek varken “bu hadisi zabt etmiştir” diye her hadis

¹⁸¹ Fukahâ şâzzı illet saymamakta ve sikanın ziyadesini de cemaate muhâlefet etse bile kabul etmektedir. Bk. Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 43-44.

¹⁸² Bk. Bu tez, “Hadis İstılâhlarına Dair İlk Müstakil Eserlerde Münker Hadis” başlığı.

¹⁸³ Nitekim konu ile ilgili yapılmış bir tez çalışmasında da müellif şâz ile illeti ayrı ayrı değerlendirmektedir. Bk. Düzenli, Muhittin, *Rivâyetlerin Sıhhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, (doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

¹⁸⁴ Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 44-45.

için ayrıca hüküm verme ve bu râvî şâzlık ve illetten sâlim olana kadar tevakkuf etmeme tavrına mana verilemediği yönünde gelmiştir. Süleymânî'nin buna cevabı ise hadis imamlarının sıhhat şartını koşmalarının nedeninin hadislerin içine hadis olmayan ifadelerin girmesini engellemek olduğu, bunun da hadisin şâz ve illetten sâlim olmasını gerektirdiği şeklindedir. Buna göre bir râvînin genellikle zâbıt olduğu gerekçesiyle muhâlefet ettiğini bile bile bu râvînin hadisinin mutlak manada sahih olduğuna hükmetmek doğru bir tavır değildir.¹⁸⁵

Süleymânî'nin münker hadis hakkındaki değerlendirmelerinde ön plâna çıkan durum Berdîcî'nin münker hadis hakkındaki tanımını kendisine kadar kimsenin yapmadığı derecede detaylı şekilde açıklamasıdır. Onun bu husustaki açıklamaları daha önce Berdîcî'nin görüşü ele alınırken işlenmişti.¹⁸⁶ Süleymânî Berdîcî'nin münker tanımı hakkındaki fikirlerini belirttikten sonra Müslim, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in de görüşlerine yer vermekte, bunlardan İbn Hacer'in münker hadis için râvînin zayıflığı ve kendisinden daha râcih bir râvîye muhâlefet etmesi şeklinde iki şart koştuğunu ifade etmektedir. Ancak münker hadisin bununla sınırlanamayacağını düşünen Süleymânî, İbn Hacer'in bizzat kendisinin de zayıf râvînin sadece teferrüd ettiği rivâyetlere münker adını vererek, bunu münkerin iki kısmından biri saydığını belirtmektedir.¹⁸⁷ Ancak bu noktada Süleymânî'nin, İbn Hacer'in münker hadis hakkındaki fikrini *en-Nüket*'ten sonra değiştirdiğini veya daha doğru bir ifadeyle geliştirip olgunlaştırdığını gözden kaçırdığı düşünülebilir. Zira *en-Nüket*'te Süleymânî'nin de ifade ettiği üzere gerek şâz gerek münker için ikişer kısımdan bahsederek zayıf râvînin ferd hadisini münker hadisin kısımlarından biri kabul eden İbn Hacer, daha sonraki eserlerinde münker hadis için sadece “zayıf râvînin kendisinden daha evlâ bir râvîye muhâlefet ettiği ferd hadis” tanımını yapmaktadır. Bu durumda Süleymânî'nin münker hadis hakkındaki görüşünün İbn Hacer'in ilk görüşü ile paralellik arz ettiği ve onun ikinci ve son münker tanımının zayıf râvînin teferrüd ettiği hadisleri dışarıda bırakması nedeniyle münker hadisi ifade etmekte yetersiz kaldığını düşündüğü söylenebilir. Ancak Süleymânî'nin söz konusu eksikliği giderme yolunda İbn Hacer'i kurtarma amaçlı yaptığı yorumun geçersiz kaldığı ortaya çıkmaktadır.

¹⁸⁵ Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 45.

¹⁸⁶ Bk. Bu tez, “Berdîcî'ye Göre Münker Hadis” başlığı.

¹⁸⁷ Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 366.

Süleymânî kendisine kadar olan dönemde hadis âlimlerinin kullandığı muhtelif münker hadis manalarını serd ettikten sonra, şer'î kâidelere ya da hadisçilere göre meşhur olan veya belli bir konudaki diğer hadislerle muhâlefet eden hadisler ile mevzû hadisler için de münker tâbirinin kullanıldığını belirtmektedir. Münker kavramının bir başka kullanımının da medh manası içerdiğini ifade eden Süleymânî'nin, daha farklı kullanımlarının bulunduğuna da işaret ederek münker hadis ile ilgili dokuz mana tespit ettiği görülmektedir.¹⁸⁸

Süleymânî'nin ifadelerine göre Leknevî ve Tehânevî gibi muhaddislerin mütekaddimûnun münker hadis ifadesini sadece mutlak teferrüd için kullandığı yönündeki kanaatleri doğru değildir. Zira gerçekte mütekaddim âlimler nekâreti şiddetli cerh için ve hata ile vehm durumlarında kullanmaktadır. Mütekaddim âlimlerin münker ifadesini teferrüd için de kullandığı bir vakıadır, fakat söz konusu kavramı esâsen teferrüd için değil, cerh maksadıyla kullandıkları aşikârdır.¹⁸⁹ Ancak Süleymânî'nin Leknevî ile Tehânevî'nin görüşü olarak kaydettiği ifadelerin Tehânevî açısından doğru olmasına rağmen,¹⁹⁰ mütekaddimûnun münker hadisi mütâbii bulunmayan ferd hadis dışında merdûd şâzzı ifade etmek maksadıyla da kullandıklarını söyleyen Leknevî açısından doğru olmadığı görülmektedir.¹⁹¹ Öte yandan münker hadis ile ilgili kabul gören tanımın İbn Hacer'e ait olduğunu belirten Leknevî, İbnü's-Salâh'ın münker ile ilgili fikrini açıklarken onun münker ile şâzzı aynı manada kabul ettiğini, dolayısıyla şâzda olduğu gibi münkerde de merdûd ve gayr-ı merdûd kısımlarının mevcut bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁹² Ancak Leknevî bu noktada esâsen İbnü's-Salâh'ın münker ile şâzzı mürâdif değil, münkeri şâzzın merdûd olan kısmı ile aynı manada kabul ettiği ve münker hadisin gayr-ı merdûd bir kısmının varlığının söz konusu edilemeyeceği gerçeğini gözden kaçırmış görünmektedir. Ayrıca mütekaddim âlimlerin nekâreti sadece şiddetli cerh için ve hata ile vehm durumlarında kullandığını söylemek, ilgili bahisler altında işlendiği üzere söz konusu muhaddislerin münker ifadesini kullanımlarındaki geniş anlam yelpazesini son derece daraltacağından, bu şekilde bir

¹⁸⁸ Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 367-368.

¹⁸⁹ Süleymânî, *el-Cevâhiru's-Süleymâniye*, s. 368-369.

¹⁹⁰ Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fî 'ulûmi'l-hadîs*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Riyâd: Şirket-i Abikân, 1404/1984, s. 259.

¹⁹¹ Leknevî, Abdulhay, *Zaferu'l-emânî fî şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs*, Halep: Mektebetü'l-matbû'âti'l-İslâmiyye, 1419/1998, s. 362.

¹⁹² Leknevî, *Zaferu'l-emânî*, s. 362.

sınırlama yapmanın mevzu bahis kavramın anlaşılması noktasında ciddi problemlere sebebiyet vereceği açıktır.

Modern dönemde münker hadisle ilgili İbn Hacer'in görüşünü benimseyen âlimlerden Muhammed b. el-Allâme el-Etiyûbî de bir hadise münker hükmünü verebilmek için râvîsinin zayıf olması ve sika bir râvîye muhâlefet etmesi şartlarını zikretmektedir.¹⁹³ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere kendisine muhâlefet edilen râvîyi sadece sika şeklinde vasfetmek İbn Hacer'in "ercah" ifadesini karşılamaya kâfi gelmediğinden Etiyûbî'nin bu noktada İbn Hacer'i eksik anladığı söylenebilir. Zira İbn Hacer'in marûf rivâyetin râvîsini münker rivâyetin râvîsinden daha az zayıf veya sika olarak tavsif ettiğini düşünmek daha doğru görünmektedir. Ayrıca Süleymânî'nin görüşleri beyân edilirken dile getirilen onun İbn Hacer'in münker hakkındaki görüşünün sonradan değiştiğini fark etmemesi¹⁹⁴ yönündeki tenkit Etiyûbî için de geçerlidir.

İbn Hacer ile aynı görüşü paylaştığı söylenebilecek hadis âlimlerinden biri olan Mahmud et-Tahhân'ın münker hadis ile ilgili verdiği ve en meşhur olarak vasfettiği iki tanımı İbn Hacer'den aldığı görülmektedir. Tahhân'ın münker hadisin en meşhur tanımları diyerek verdiği fuşş-i galat, kesret-i gaflet ya da fisk ile bilinen râvînin hadisi ile zayıf râvînin sika râvîye muhâlefet ettiği hadis şeklindeki iki tanımın¹⁹⁵ münker hadisle ilgili gerçekten yaygın şekilde bilinen ve kullanılan iki tanım olduğu aşîkârdır. Ancak maksadın konu ile ilgili meşhur tanımları serd etmek olduğu göz önünde bulundurulduğu takdirde, İbn Hacer'in görüşü benimsenmiş olsa dahi İbnü's-Salâh'ın münker hadise dair fikrinin de zikredilmesinin daha doğru bir tavır olacağı açıktır. Benzer bir durum Seyyid Abdülmâcî el-Ğavrî tarafından da gerçekleştirilmiş ve münker hadis hakkındaki meşhur üç tanım olarak verilen tanımlar İbn Hacer'den alınmış, İbnü's-Salâh'ın görüşüne ise yer verilmemiştir.¹⁹⁶

Münker hadisin zayıf râvînin sika râvîye muhâlefet ettiği hadis manasına geldiğini savunan hadis âlimlerinden Ğavrî ile ilgili değinilmesi gereken mühim bir nokta, onun

¹⁹³ Etiyûbî, Muhammed b. el-Allâme Ali b. Âdem b. Mûsa el-Vellüvî, *İs'âfû zevi'l-vatar bi şerhi Nazmi'd-dürer fi 'ilmi'l-eser*, Medine: Mektebetü'l-ğurabâi'l-esriyye, 1414/1993, s. 197.

¹⁹⁴ Etiyûbî, *İs'âfû zevi'l-vatar*, s. 198.

¹⁹⁵ Mahmud et-Tahhân, *Teysîru mustalahi'l-hadîs*, İskenderiye: Merkezü'l-hüdâ li'd-dirâse, 1415/1994, s.74.

¹⁹⁶ Ğavrî, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadîs*, s. 449.

Müslim'e göre münker hadisin zayıf râvînin teferrüdü manasına geldiğini ifade etmesidir.¹⁹⁷ Ancak konu ile ilgili bölümde ayrıntısıyla ele alındığı üzere Müslim'in münker lafzı ile kastı yalnızca zayıf râvînin teferrüd ettiği hadis değil, aynı zamanda muhâlefetin de bulunduğu hadis olduğundan Ğavrî'nin bu noktada bir hata yaptığı söylenebilir.¹⁹⁸

İbn Hacer'in görüşünü benimseyen modern dönem hadisçilerinden bir diğeri olan Subhi es-Sâlih ile ilgili işaret edilmesi gereken bir husus ise, onun eserinde İbnü's-Salâh'ın görüşlerine de yer verdiği ancak onun şâz ile münkerin ikisinin de makbûl ve merdûd kısımlarına ayrıldığını ifade etmesidir.¹⁹⁹ Subhi es-Sâlih bu noktada İbnü's-Salâh'a göre münker hadisin merdûd şâzza denk geldiğini ve makbûl - merdûd ayrımının münker için değil, şâz için geçerli olduğunu gözden kaçırmış görünmektedir.

3. İlk Dönem Muhaddislerinin Görüşünü Benimseyen Hadis Âlimleri ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi

a. Melîbârî'nin Görüşü ve Değerlendirilmesi

Modern dönemde münker hadisin manasına ilişkin dikkati çeken açıklamalardan biri Hamza el-Melîbârî'ye²⁰⁰ aittir. Münker hadisin manasının müteahhirûn arasında “zayıf râvînin sika râvîye muhâlefet ettiği hadis” şeklinde yerleştiğini belirten Melîbârî'ye göre, münker hadisin gerçek manasının anlaşılmasını zorlaştıracak derecede farklı ıstılâhî manalarda kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu durum ilk dönem muhaddislerinin kullandığı anlam aralığını daraltmaktadır. Zira Melîbârî ilk dönem muhaddislerine göre münker hadis ifadesinin “rivâyet edildiği kaynaktan gelip gelmediği bilinemeyen hadisleri” ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğunu düşünmektedir.²⁰¹ Buna göre râvînin sika olup olmaması ya da râvînin teferrüdünün muhâlefetle birlikte bulunması veya bulunmamasına bir önem atfetmeyen ilk dönem muhaddisleri, ifade edilen münker hadis manasını “hata”, “vehm”, “ğayr-ı mahfûz”,

¹⁹⁷ Ğavrî, *Mevsû'atü 'ulûmi'l-hadîs*, s. 452.

¹⁹⁸ Aynı hatanın *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-hadis ve'l-ıstılâh* adlı eserde de yapıldığı görülmektedir. Bk. Han, Mustafa Said ve Lehâm, *Bedîusseyyid, el-Îzâh fî 'ulûmi'l-hadis ve'l-ıstılâh*, Beyrût: Dârü'l-kelimi't-tayyib, 1425/2004, s. 180.

¹⁹⁹ Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları*, (çev. Yaşar Kandemir), İstanbul: İFAV, 2010, s. 164.

²⁰⁰ Dubai'de Arap ve İslâm Araştırmaları Fakültesi'nde görev yapmaktadır.

²⁰¹ Melîbârî, Hamza, *Nazarât cedîde fî 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1423/2003, s. 32.

“ğayr-ı sahîh”, “lâ yuşbihu”, “ğarîb”, “lâ yesbutu” ve “lâ yesihhu” lafızlarıyla tabir etmekteydiler.²⁰² Nitekim Melîbârî, İbn Adî’den naklen kaydettiği İsmâil b. Ayyâş’ın Zebîdî’den teferrüd ederek rivâyet ettiği hadisin Zebîdî’nin hadisleri arasından münker bir rivâyet olduğu yönündeki ifadeleri, Zebîdî’nin hadisleri arasında bu hadisin varlığının bilinmediği ve râvînin söz konusu hadisi hataen naklettiği şeklinde açıklamaktadır. Benzer şekilde Mâlik’ten rivâyet ettiği hadis münker hükmünü alan İsmâil b. Ebû Evs ile ilgili de ona dayısı Mâlik’ten kimsenin mütâbaat etmediği rivâyetlerde bulunduğu açıklamasını yapmaktadır.²⁰³

Rivâyetin kaynağından gelip gelmediğinin bilinmemesinin muhtemel nedenini sika ya da zayıf fark etmeksizin râvînin teferrüd etmiş olması şeklinde açıklayan Melîbârî’ye göre söz konusu rivâyetin başka rivâyetlere muhâlefette bulunup bulunmamasının da bir önemi yoktur. Mevzu bahis teferrüd durumunun da hata ya da vehim sebebiyle veya hadisin mahfûz olmaması yahut da hiçbir râvî kendisine mütâbaat etmediğinden garîb kalması nedeniyle gerçekleşmesi mümkündür.²⁰⁴ Netice itibâriyle ferd bir rivâyetin gerçekten kendisinden nakledildiği râvîden gelip gelmediğinin tespit edilmesini temin edecek bir karînenin bulunmaması durumunda Melîbârî’ye göre hadisin münker hükmünü aldığı anlaşılmaktadır.

Melîbârî mütekaddim âlimlerden Ahmed b. Hanbel ve Berdîcî gibi bazı muhaddislerin münkeri, mütâbi ya da şâhid olmadan sikanın teferrüd ettiği hadis olarak anladıklarını ve bu anlayışları ile ilk dönem muhaddislerinin geneline muhâlif olduklarını ifade etmektedir. Zira ilk dönem hadis âlimlerinin geneli sikanın teferrüd ettiği hadisi ancak bu teferrüdün onlarda bir şüphe uyandırması durumunda münker addetmektedir.²⁰⁵ Ancak muhtelif örneklerden hareketle söz konusu muhaddislerin sadece bir hadisi sikanın diğer sikalardan teferrüd ederek nakletmesine münker demedikleri, bu hadis aynı manada bir hadis veya amel olarak başka kaynaktan bilinmediğinde onu münker saydıkları sonucuna ulaşmaktadır. Bu muhaddislerden

²⁰² Melîbârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 67.

²⁰³ Melîbârî’nin getirdiği diğer misaller için bk. Melîbârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 68-72.

²⁰⁴ Melîbârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 69.

²⁰⁵ Melîbârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 73.

nakledilen bazı sözlerin söz konusu açıklamaya muhâlif bir hüviyet arz etmesini ise onların bilgilerinin sınırlı olmasına bağlamaktadır.²⁰⁶

Melîbârî, İbnü's-Salâh'ın şâz ve münker kavramını kendisinden sonrakilerin çoğundan daha âmm biçimde tanımladığını, bu nedenle de kendisinden sonra gelen muhaddislerin, kitaplarına aldıkları İbnü's-Salâh'a ait metinlerde bazı tâdiller gerçekleştirdiklerini belirtmektedir.²⁰⁷ Melîbârî'nin burada sözünü ettiği tâdillerin İbnü's-Salâh'ın metninin yanlış aktarılması manasında değil, sonraki muhaddislerin onun görüşlerini aktarırken kendi görüşlerine uygun açıklamalarda bulunması şeklinde anlaşılması daha doğrudur. Meselâ İbnü's-Salâh'ın şâz hadisin râvîsi ile ilgili kullandığı “hadisi teferrüd eden râvî kendisinden daha hâfız ve zâbıt bir râvîye muhâlefet ederse” şeklindeki ifadelerini aktaran Süyûtî hadisi teferrüd eden râvî hakkında “sika” açıklamasını yapmaktadır.²⁰⁸

İbnü's-Salâh ile ilgili değindiği başka bir meselede Melîbârî, İbnü's-Salâh'ın ya sahihte şâz olmama şartını koşmak ile sikanın ziyâdesinin kabulü arasında çelişki bulunduğunu itiraf etmesi gerektiğini ya da ikisi arasındaki farkı ortaya koymasının zarûri olduğunu söylemektedir.²⁰⁹ İbn Hacer'in bu duruma fakih-muhaddis anlayışlarının farklı olması penceresinden yaklaşarak yine kendisinin cevap verdiği ve İbnü's-Salâh'ın sadece hadisçilerin sözünü nakletmekle yetindiğini düşündüğü daha önce de ifade edilmişti.²¹⁰ Ancak Melîbârî'nin bu noktada İbnü's-Salâh'ın düştüğü bir başka çelişkiyi tespit ettiği görülmektedir. Buna göre İbnü's-Salâh'ın illet bahsinde sikanın teferrüdü ya da başkalarına muhâlefeti durumunda tekrar verdiği hüküm şâz bahsinde verdiği hükümden farklılık arz etmektedir. İlet gerek muhâlefet durumunu gerekse teferrüd durumunu kapsadığı için sikanın kendisinden daha hâfız olana muhâlefet ettiği hadis manasındaki şâzzın illet başlığı altında değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu bağlamda şâz bahsinde sikanın kendisinden daha hâfız olana muhâlefetinin hükmü merdûd olarak geçmekte, bundan da hadisin metin ya da senedinde ziyâde yapan râvî daha sika ise onun ziyâdesinin makbûl olduğu

²⁰⁶ Melîbârî, *el-Hadisü'l-ma'lûl*, s. 75.

²⁰⁷ Melîbârî, *Ziyâdetü's-sika*, s. 34.

²⁰⁸ Melîbârî, *Ziyâdetü's-sika*, s. 34; Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, I, 370.

²⁰⁹ Melîbârî, *Ziyâdetü's-sika*, s. 38.

²¹⁰ Bk. Bu tez, “İbn Hacer'e Göre Münker Hadis” başlığı.

anlaşılmaktadır.²¹¹ Ancak bu şekildeki hüküm İbnü's-Salâh'ın mualllel bahsinde verdiği, illetin râvînin teferrüd etmesi ve başkalarına muhâlefet etmesi ile birlikte mevsûl hadisi mürsel, merfû hadisi mevkûf rivâyet etme ya da hadise hadisin metninden olmayan bir ifadeyi katma gibi bazı karînelerle anlaşıldığı, bu durumların hepsinin de hadise sahih hükmünü vermeye mâni teşkil ettiği yönündeki hükümden farklıdır.²¹² Melîbârî söz konusu hüküm farklılığına İbn Hacer gibi cevap vermenin mümkün olduğunu ifade ederek İbnü's-Salâh'ın illet bahsinde kendi görüşünü belirtmeden sadece hadisçilerin görüşünü naklettiğini, şâz bahsinde ise fukahânın görüşünü benimsediğini söylemektedir.²¹³

Münker hadis ile ilgili açıklamalarını yaparken bu hadisi kullanan kişinin görüşünü bilip buna göre beyânda bulunmak gerektiğini ifade eden Melîbârî, her münker kullanımının mütekaddimûn arasında yerleşmiş mana ile açıklamaya kalkılmasının mantık dışı olduğunu, “lâ müşâhhate fi'l-ıstılâh”²¹⁴ kaidesi gereğince bu farklı görüşler arasında bir tercih yapmanın fayda vermeyeceğini belirtmektedir.²¹⁵ Ancak daha önce değinildiği üzere mütekaddim âlimlerin genel tavrının ferd bir rivâyetin gerçekten kendisinden nakledildiği râvîden gelip gelmediğinin tespit edilememesi durumunda hadise münker hükmünü vermek olduğu da ayrıca ifade etmiştir. Melîbârî'nin mütekaddim âlimlerin münker hadis ifadesini kullanımlarıyla ilgili yaptığı söz konusu tespitte nevi şahsına münhasır bir tavır sergilediği görülmektedir. Ancak mütekaddimûn döneminde münker hadis kullanımı ile ilgili başlık altında serd edildiği üzere münker ifadesinin medh manası taşıyan, mevzû hadise denk gelen manalar veya daha başka anlamlarda da kullanılabildiği unutulmamalıdır. Bu durumda Melîbârî'nin ortaya koyduğu münker hadis tanımının münker hadislerin büyük kısmı için geçerli olduğu, ancak tamamını kapsamadığı söylenebilir.

²¹¹ Melîbârî, *Ziyâdetü's-sika*, s. 38. Melîbârî gerek şâzzın gerekse münkerin illet başlığı altında değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre illet râvînin yaptığı hata ve vehm durumudur. Söz konusu hata ve vehm ise zayıf ya da sika râvî tarafından gerçekleştirilmesi fark etmeksizin ancak bir takım karîneler ile anlaşılabilir. Bk. Melîbârî, *Nazarât cedîde*, s. 119.

²¹² İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 90.

²¹³ Melîbârî, *Ziyâdetü's-sika*, 38.

²¹⁴ Bu kâide “İstılâhta münakaşaya mahal yoktur” şeklinde ifade edilebilir. Bu da bir ıstılâhın manası hususunda âlimlerin ittifak etmesi hâlinde o kavramın isimlendirilmesi hususunda âlimler arasında ihtilâf bulunmasının bir problem teşkil etmeyeceği anlamındadır.

²¹⁵ Melîbârî, *Ziyâdetü's-sika*, s. 77.

b. Târik b. İvazullah'ın Görüşü ve Değerlendirilmesi

Münker hadisin şâz hadis ile aynı manaya geldiği hususunda İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimsediği daha önce kaydedilen Târik b. İvazullah, münker hadisin râvinin durumu nasıl olursa olsun hata ettiği hadis için kullanıldığı kanaatindedir. İbn Hacer'in münker ifadesini râvîsi zayıf olan ve daha sikaya muhâlefet eden hadisler için kullanmasının ilim ehlinin uygulamasına uygunluk arz etmediğini belirten Târik b. İvazullah'a göre hadis imamları münker ifadesini, teferrüd eden râvînin hadiste hata ettiği fikri bu âlimlerde ağır bastığı zaman kullanmaktadır. Söz konusu hata isnâd ya da metinde bulunabileceği gibi ikisinde birden de yer alabilir. Hatayı yapan râvînin sika ya da zayıf olması veya muhâlefet etmiş ya da etmemiş olması arasında fark yoktur.²¹⁶ Târik b. İvazullah konu hakkındaki görüşünü desteklemek üzere çok sayıda misâl getirmektedir.²¹⁷ Misâllerden anlaşıldığı üzere münker ifadesi hadis imamlarına göre hadisi teferrüd eden râvînin hatasının sâbit olduğu ferd rivâyet için kullanılmakta, râvînin hatası sâbit olmadığı takdirde o hadise münker hükmünü vermemektedirler. Râvînin münker rivâyetlerinin çok olması durumunda râvî zayıf kabul edilirken, sıklıkla değil de nâdiren münker rivâyet ettiği takdirde hata yaptığı hadise münker denilmekte ve bu durum râvîyi zayıf kılmamaktadır.²¹⁸

Târik b. İvazullah'ın râvînin hata ettiği tespit edildiğinde hadise münker hükmü verildiği yönündeki fikrini ispat maksadıyla verdiği misâllerde gerçekten de râvîlerin hata yapması nedeniyle hadise münker denildiğine dair ifadeler bulunsa da, bu durum her hata durumunu kapsayacak bir nitelik arz etmemektedir. Nitekim münker hadis ile ilgili teferrüd ya da muhâlefet durumlarının zaten birer hatadan ibaret olduğu, kasten bu durumların gerçekleşmesi hâlinde hadisin hükmünün münker olma ile değil mevzû olma yönünden değerlendirilmesi gerektiği açıktır.²¹⁹ Ferd olsun ya da olmasın hadiste gerçekleşen bir hatanın söz konusu hadisin yalnızca münker değil, bilakis munkatı', mürsel, müdrec ya da daha başka hadis türlerinden biri olarak da değerlendirilmesine

²¹⁶ Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati'l-muhaddisîn Manzûme fî 'ilmi mustalahi'l-hadîs*, Tâlibiyye: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002, s. 406.

²¹⁷ Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati'l-muhaddisîn*, s. 406-409.

²¹⁸ Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati'l-muhaddisîn*, s. 410.

²¹⁹ Münker hadisin mevzû hadis manasında kullanıldığı durumların da mevcut olduğu "İlk dönem muhaddislerine göre münker hadis" başlığı altında kaydedilmişti. Buna göre münkerin mevzû manasında kullanıldığı hâllerde râvînin gerçekleştirdiği teferrüd ve muhâlefet durumlarında kasıt aranması gerektiği söylenebilir.

yol açabileceği ayrıca ifade edilmelidir. Bu noktada hadis münekkitlerinin münker kavramını ifade edilen hadis türlerini kapsayan genel bir kavram olarak kullandıkları, ancak daha sonra mütekaddimûnun pratikteki uygulamalarının teorileştirilmesi sürecinde bu kavramların her birinin müstakil birer ıstılâh hâlinde geldikleri ifade edilmelidir. Ayrıca Târik b. İvazullah'ın râvînin muhâlif ferd hadisine münker hükmünün verilmesi için karînelere ihtiyaç duyulduğu iddiası da son derece kayda değerdir.

Târik b. İvazullah'ın, İbn Hacer'in münker için yaptığı tanımın ilim ehlinin uygulamasına uygunluk arz etmediği yönündeki tenkidi ise, söz konusu kavramın ıstılâhlaşma sürecinde mana açısından bir gelişime tâbi olduğu, dolayısıyla söz konusu süreç içerisinde muhaddislerin bu kavramı farklı manalarda kullanabilmelerinin mümkün ve tabîî bir durum olarak görülmesi gerektiği düşünüldüğünde geçersiz kalmaktadır. Bu durumda İbn Hacer'in münker kavramını tanımlamak için çaba sarfetmesinin söz konusu kavramın ıstılâhî bakımdan yerleşmiş manasını kazanmasını sağlayan oldukça mühim bir adım olduğu, ancak yine de daha önceki muhaddislerin münker hadisi hangi anlamlarda kullandıklarının da bilinerek bu muhaddislere göre münker manalarının İbn Hacer'in yaptığı tanıma göre değerlendirilmemesi gerektiği ifade edilmelidir.

Târik b. İvazullah'ın belirttiğine göre hadis âlimlerinin kâhir ekseriyeti münker lafzını “böyle bir rivâyeti teferrüd ederek nakletmeye ehil olmayan râvînin ferd olarak naklettiği hadis” için kullanmaktadır. Bu ifadeden söz konusu râvînin aslında teferrüd etme ehliyetinin bulunduğu, ancak bunun gibi bir hadiste teferrüd etmeye ehil olmadığı anlaşılmaktadır. Râvînin söz konusu hadisi ferd olarak nakletme ehliyetinin bulunmamasının nedeni hadiste bu râvî gibi bir râvînin teferrüd etmesini zorlaştıracak bir takım manaların bulunması olabilir. Nitekim râvînin hadislerini tam bir itkân ile bilmediği ve kendileriyle fazla vakit de geçirmediği bazı hocalarından teferrüdü böyledir. Râvînin hadiste teferrüd etmeye ehil olmaması durumu, bu hadisi söz konusu râvînin değil de bir başkasının teferrüd ederek nakletmesine ya da bu râvînin mevzu

bahis rivâyeti değil de, bu rivâyet ile aynı manaları ihtiva etmeyen başka bir rivâyeti teferrüd ederek nakletmesine bir engel teşkil etmemektedir.²²⁰

Muhaddislerin uygulamalarına bakıldığında hata eden râvînin hâli ne olursa olsun münkerin “hata” manasına geldiğinin anlaşıldığını söyleyen Târik b. İvazullah, hadis imamlarının râvîleri cerh ve tâdil açısından ele almadan önce rivâyeti senet ve metin olarak incediklerini, râvînin güvenilirlik ya da zayıflığının ortaya çıkması için o râvînin rivâyetlerine bakarak rivâyetlerin geneli sikaların rivâyetlerine muvâfıkça bu râvînin sika olduğuna, muhâlifçe zayıf olduğuna ya da sû-i hıfzına hükmettiklerini ifade etmektedir. Öyleyse râvîler hakkında hüküm vermenin rivâyetler hakkında verilen hükümlere bağlı olduğu anlaşılmaktadır.²²¹ Dolayısıyla râvînin hâlini ortaya koymak için rivâyetlerinin hâline bakıldığını belirten Târik b. İvazullah, bu râvînin rivâyet ettiği münker hadislerin hadis imamları tarafından onun sû-i hıfzına ya da zabt azlığına delil kabul edildiğini, yani muhaddislerin râvînin zayıf olduğunu bilmeden önce hadislerinin münker olduğunu bildiklerini ifade ederek münker hadiste râvî için zayıflık şartını koşmanın mümkün olmadığını iddia etmektedir.²²² Bu bağlamda Müslim’in sözünün manasını da hadise münker hükmünü vermenin râvînin hıfz ve itkân ehline muvâfakat etmemesine veya onlara muhâlefet etmesine bağlı olduğu şeklinde açıklayan Târik b. İvazullah, rivâyetle alâkalı bu hükmün râvînin sika olup olmaması ile hiçbir alâkasının bulunmadığı fikrini savunmaktadır. Buna göre, râvînin terk edilmesine dair hüküm onun münker rivâyetlerinin çok olmasına bağlıdır. Ayrıca Târik b. İvazullah, râvînin bir hadiste hata etmesi durumunda sikalara muhâlefet ettiği veya onlara muvâfakat etmediği gerekçesiyle bu rivâyetle hata yaptığına kâni olunduğu takdirde râvînin bu hadis dışında münker rivâyeti yoksa bile bu hadisin kendisinde hata sâbit olduğu için münker kabul edildiğini kaydetmiştir. Ancak ona göre bir hadiste gerçekleşen hata o hadisin râvîsinin zayıf olduğuna delil değildir, bilâkis bu durum hadis hakkındaki münker hükmü sâbit kalmakla birlikte sikanın az sayıdaki hatasına hamledilir.²²³

Râvînin hâlini ortaya koymak için öncelikle rivâyetlerine bakıldığını iddia eden Târik b. İvazullah’ın bu görüşünde son derece isabetli olduğu açıktır. Ancak rivâyetlerin

²²⁰ Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati ’l-muhaddisîn*, s. 404-405.

²²¹ Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati ’l-muhaddisîn*, s. 411-412.

²²² Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati ’l-muhaddisîn*, s. 413.

²²³ Târik b. İvazullah, *Şerhu lügati ’l-muhaddisîn*, s. 414.

râvîlerin değerlendirilmesi noktasında bir kıstas kabul edildiği açık olmakla birlikte, bu hususta tek kıstasın rivâyetlerin değerlendirilmesi olduğunu söylemek güçtür. Meselâ râvîlerin değerlendirilmesi noktasında en bilinen kıstaslardan biri olan metâin-i aşera arasında yer alan kizb ile ittihâm, fîsk ve cehâlet gibi ta‘n sebeplerinin de râvî hakkında söz konusu olup olmadığının anlaşılması için tek yol o râvînin rivâyetlerine bakılması değildir. Bunların dışında günlük hayatında aşırı dalgın ya da hâfızası kötü ve unutkan râvîlerin hâli de rivâyetlerine bakılarak anlaşıldığı kadar rivâyetleri göz önünde bulundurulmadan da anlaşılabilir. Ayrıca ihtilât durumu söz konusu olan veya kitaplarından rivâyet ettiği hâlde kitabını kaybeden kimselerin hadislerine de bu dönemlerden sonra dikkatli yaklaşıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla râvîlerin güvenilirlik ya da zayıflık durumunun belirlenmesi için rivâyetlerin tek kıstâs değil de en önemli kıstas olarak takdim edilmesi daha doğru olacaktır. Bunların yanısıra râvî değerlendirmeleri için öncelikle râvîlerin rivâyetlerine bakılmasından hareketle sened tenkidi gibi görünen bir değerlendirilmenin aslında daha önceden yapılmış bir metin tenkidinin sonucu olduğu söylenebilir.

c. Sülemî'nin Görüşü ve Değerlendirilmesi

Münker hadis hakkında *el-Hadîsü'l-münker 'inde nukkâdî'l-hadîs* adıyla son derece geniş bir çalışma ortaya koyan Sülemî'nin²²⁴ görüşleri meselenin anlaşılması noktasında büyük önemi haizdir. Sülemî söz konusu eserinde öncelikle münker hadise dair ilk tanım yapan kişiyi Berdîcî olarak tespit etmekte, Müslim'in ifadelerinin ise yalnızca münkerin alâmetlerini saymaktan ibâret olduğunu belirtmektedir. Ancak Müslim'in görüşlerinin kaydedildiği başlık altında ele alındığı üzere münker hadise dair ilk tanımı yapan kişinin Müslim olduğu görüldüğünden kanaatimizce Sülemî bu görüşünde isâbetli değildir.

Müslim'in söz konusu tanımını yaptıktan sonra bir râvînin hadislerinin genellikle vasfettiği şekilde münker olması durumunda râvînin *mehcûru'l-hadîs* kabul edileceği şeklindeki ifadelerinden hareketle, râvî hakkındaki hükmün rivâyetler hakkında verilen hükmün bir parçası olduğunu belirten Sülemî, bu durumda İbn Hacer'in Müslim hakkındaki “onun metrûk râvîlerin rivâyetlerine münker dediği” şeklindeki hükmünün

²²⁴ Ümmü'l-kurâ Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.

yanlış olduğunun ortaya çıktığını ifade etmektedir.²²⁵ Söz konusu görüşüyle Târik b. İvazullah ile aynı düşüncüyü paylaştıkları anlaşılan Sülemî, râvînin hâli hakkındaki tek kıstasın rivâyetler olmadığını göz ardı etmiş gözükmektedir.

Sülemî İbnü's-Salâh ile İbn Receb'in aktardığı hâliyle Berdîcî'nin münker hakkındaki tanımını vererek, her iki muhaddisin görüşlerini tartışmaktadır. Onun bu husustaki bazı eklemeleri daha önce Berdîcî ile ilgili başlık altında verilmişti.²²⁶ Bunun dışında Sülemî'nin bir kaç noktada İbn Receb'i tenkit ettiği görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle İbn Receb'in, Ahmed b. Hanbel ile hocası Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın görüşünün Şeyhayn ile çoğu ehli hadisin görüşüne muhâlif olduğunu belirtmesine rağmen söz konusu muhaddislerden tek bir isim bile zikretmediğini ifade etmektedir. Bu eksikliği kendisi gideren Sülemî, İbn Receb zikretmediği hâlde Ali b. el-Medînî ile İmam Buhârî'nin de Berdîcî, Ahmed b. Hanbel ve hocasının görüşüne katıldıklarını tespit etmiştir.²²⁷ İkinci olarak Sülemî, İbn Receb'in muhaddislerin genelinin kanaatinin muhâlefet söz konusu olmadığında sikanın teferrüdünü kabul etmek iken, Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin tavrının mutlak olarak sikanın teferrüdünü reddetmek olduğu yönündeki ifadelerine itiraz etmektedir. Sülemî bu noktada Halîlî'nin, muhaddislerin hâfız imamların teferrüdünü kabul etmekte ittifak, şüyûhun teferrüdünde ise tevakkuf ettiklerini nakletmesine rağmen İbn Receb'in onu tamamen görmezden gelerek böyle bir yargıya varmasını yanlış bulmaktadır.²²⁸

Sülemî'ye göre İbn Receb'in metninde sikanın teferrüdünü münker sayma hususunda hadis münekkitlerinin yöntemi ile çelişen, ayrıca İbn Receb'in kendi ifadelerine de ters düşen cümleler yer almaktadır. Söz gelimi bir yandan mütekaddimûnun çoğunluğunun sika kimseler dışındaki râvîlerin teferrüdünü illet saydıklarını belirtirken, diğer yandan aynı muhaddislerin sikadan gelen ferd rivâyetleri illet olmadığı takdirde kabul ettiklerini ifade etmektedir. Yani bir yandan âlimlerin çoğunluğunun teferrüdü asıl itibariyle illet addettiklerini söylerken, öte yandan aslolanın

²²⁵ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 71.

²²⁶ Bk. Bu tez, "Berdîcî'ye Göre Münker Hadis" başlığı.

²²⁷ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 51.

²²⁸ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 52.

hadisin illetli olmadıkça kabul edilmesi olduğunu belirtmektedir. Bu durumun da kendi içinde bir tezat arz ettiği açıktır.²²⁹

Sülemî, İbn Receb'in metninden münekkitler arasında ferd hadisin kabul ya da reddi noktasında bir ihtilâfın mevcut bulunduğu sonucu çıktığı için, bu sonucun sünnetin korunması veya dinin hükümlerinin doğru anlaşılıp uygulanması noktasında ciddi tehlikelere sebebiyet vereceğini ifade ederek, ferd hadisin kabul ve reddi hususunda münekkitler arasında ittifakın var olduğunu söylemektedir.²³⁰ Bu meyânda aslında ferd hadislerin kabul ve reddi ile ilgili ittifak bulunduğunu kaydeden Sülemî, İbn Receb'in ferd hadislerin reddedildiğine dair getirdiği delillerde sorun olduğunu belirterek bunları açıklamaktadır.²³¹ Söz konusu ittifakın bulunduğu dair delilleri sıralayan Sülemî, ferd hadislerin kabulüne dair iddia edilen ihtilâfın hiçbir mütakaddim âlimden nakledilmediğini, aksine onlardan gelen nakillerin ittifak bulunduğuna işaret ettiğini; muhaddislerin sikanın teferrüdünün makbûl olduğunu açıklayan, hatta bu konuda icma olduğuna dair sözlerinin bulunduğunu, örneklerle uzunca açıkladığı münekkit imamların uygulamalarının da bu ittifakı desteklediğini beyân etmektedir.²³² Netice itibâriyle ulaşılan sonuç ise Ahmed b. Hanbel, Yahyâ el-Kattân, Berdîcî ve diğer münekkitlerin yönteminin sikanın teferrüdünü kabul etmek olduğunu, ancak bu kabulün daima değil, bilakis ferd hadisin teferrüdü yapan râvînin bu hadiste hata yaptığına dair karînelerden sâlim olduğu takdirde gerçekleştiği yönündedir.²³³ Sülemî'nin bu görüşü Târik b. İvazullah'ın râvînin hata yaptığı hadise münker denildiği şeklindeki görüşüyle paralellik arz etmektedir. Burada Sülemî ile Târik b. İvazullah'ın kastettikleri mananın yalnızca teferrüd ve muhâlefetin nekâret hükmünü vermeye yeterli olmadığı, bu duruma delil sayılacak bir de karînenin bulunması gerektiği şeklinde anlaşılması hâlinde söz konusu görüşlerinin son derece kayda değer bir görüş olduğu söylenmelidir.

İbnü's-Salâh'ın münker hadisle ilgili görüşlerine de değinen Sülemî, onun münkerin birinci kısmını "muhâlif ferd hadis" şeklinde tespit ettiğini ifade ederek, burada muhâlefetin münker hadis için bir alâmet olduğunu, muhâlefetin söz konusu

²²⁹ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 52-53.

²³⁰ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 54.

²³¹ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 54-57.

²³² Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 58-67.

²³³ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 67.

olduğu her ferd hadise münker denilemeyeceğini, münker hükmünün verilmesi için karînelere ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir.²³⁴ Ancak daha önce ilgili başlık altında ifade edildiği üzere²³⁵ İbnü's-Salâh'ın ifadelerinin yalnızca alâmet zikretmekten öte, bir tanım niteliği taşıdığını söylemek daha doğrudur. Sülemî ayrıca, İbnü's-Salâh'ın münkerin ikinci kısmı olarak verdiği “teferrüdü kabul edilecek derecede güvenilir olmayan râvînin ferd hadisi” ifadesinden hareketle râvînin ferd hadisi makbûl sayılacak derecede güvenilirliğini belirlemede kâidenin ne olduğu sorusunu sormaktadır. İbnü's-Salâh'ın bu husustaki belirleyici kâidesinin râvînin zabt derecesi olduğunu söyleyen Sülemî, bu görüşün doğru kabul edilemeyeceğini belirterek, söz konusu kâideyi *karîneler* olarak tespit etmektedir. Buna göre, bir sika teferrüd ederek hadis naklettiğinde aslolan bu rivâyeti kabul etmek iken, karînelerin sikanın bu rivâyette bir hata yaptığına işaret etmesi durumunda söz konusu hadis münker sayılacaktır.²³⁶

Sülemî, İbn Hacer'in münker hadis için *en-Nüket*'te yaptığı tanımla ilgili olarak onun burada münkerin alâmetlerini zikrettiğini, münker hadisin hakikatini zikretmediğini ifade etmektedir.²³⁷ İbn Hacer'in münker hadis hakkındaki görüşünün *en-Nüket*'ten sonra olgunlaştığı ve esas tanımını *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'da yaptığı göz önünde bulundurulduğunda Sülemî'nin bu beyânı doğru kabul edilebilir. İbn Hacer'in tanımının pek çok münker rivâyeti kapsayamadığını ifade eden Sülemî söz konusu rivâyetleri sadûk ya da sika râvînin teferrüdü, sadûk râvînin sikalara muhâlefeti ile İbn Salâh'ın tanımında geçen hadis türleri (muhâlefet eden ferd hadis ile teferrüdü makbûl derecesinde olmayan râvînin teferrüdü) olarak tespit etmektedir.²³⁸ Bu noktada Sülemî'ye göre İbnü's-Salâh'ın tanımının İbn Hacer'in tanımından daha genel olduğu söylenmelidir. İbn Hacer'in tanımının dışarıda bıraktığı söz konusu rivâyet şekilleri için münker hadis hükmünü veren muhaddisleri de tek tek zikreden Sülemî'nin bu tenkidi, münker kavramının ıstılâhlaşma süreci içerisinde birçok muhaddis tarafından pek çok manada kullanılabildiği göz önünde bulundurulduğu takdirde geçersiz kalacaktır. Zira

²³⁴ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 76.

²³⁵ Bk. Bu tez, “İbnü's-Salâh'a Göre Münker Hadis” başlığı.

²³⁶ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 78. Bu hususta Sülemî ve Târik b. İvazullah ile aynı kanaati paylaşarak münker hadisin hadis münekkitleti tarafından râvînin hata ettiği anlaşılan rivâyet manasında olduğunu belirten son dönem hadis âlimlerinden biri de Abdülcevâd Hamâm'dır. Bk. Hamâm, *et-Teferrüd*, s. 500.

²³⁷ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 81.

²³⁸ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 81-82.

her ne kadar söz konusu muhaddisler ifade edilen hadis türleri için münker hükmünü vermiş olsalar da, İbn Hacer'e göre bu hadis türleri münker hadis kapsamına girmediği için İbn Hacer'in bunları da kapsayacak bir tanım yapmasının zaten düşünülmemeyeceği açıktır.

İbn Hacer'in esas münker tanımı olan “zayıf râvînin kendisinden daha evlâ olana muhâlefeti” hakkında da bu tanımın, zayıfın sikaya, kendisinden daha az zayıf bir râvîye ya da hem sika hem de daha az zayıf râvîye muhâlefeti manalarına râci olabileceğini belirten Sülemî, onun bu manalardan hangisini kastettiğinin anlaşılmadığını ifade etmektedir. Ebu'l-Münzir Mahmud b. Muhammed el-Minyâvî'nin İbn Hacer'in burada daha az zayıf râvîye muhâlefet manasını kastettiğini kaydetmesinden hareketle İbn Hacer'in tanımının daha fazla hadis sûretini dışarıda bıraktığını ifade eden Sülemî, onun muhâlefet şartını koşmayanlara göre zayıfın teferrüdünün münker olduğu yönündeki ifadelerinden hadis münekkitleri arasında ihtilâfın bulunduğu anlaşıldığını, bunun ise yanlış olduğunu söylemektedir.²³⁹ Ancak ilgili bahis altında kaydedildiği üzere²⁴⁰ hadis münekkitlerinin münker hadisi pek çok manada ve pek çok hadis türü için kullanabildikleri görüldüğünden Sülemî'nin bu görüşünün gerçeği yansıtmadığı söylenebilir. Sülemî her ne kadar ilk dönem hadis münekkitlerinin münker hadisi râvînin hata yaptığı karînelerle anlaşılan rivâyetler için kullandığı şeklinde bir genelleme yapsa da, onun bu genellemesinin kendisinin de incelediği rivâyetlerin başka gözler tarafından da incelenerek teyid edilmesi bu iddianın kabulü açısından daha sağlam bir yöntem olacaktır. Ancak söz konusu inceleme bu çalışmanın sınırlarını oldukça aşacağından burada böyle bir çaba içine girilmemiştir.

Sülemî, İbn Hacer'in metâin-i aşerayı râvîdeki zayıflık sebepleri olarak zikretmesine rağmen bunlardan sadece üç tanesi (fuḥş-i galat, fart-ı kesret-i gaflet, fîsk) söz konusu ise hadise münker hükmünü vermesinin yine daha da fazla hadis şeklinin dışarıda kalmasına sebep olduğunu ifade etmektedir.²⁴¹ Ancak o, bu tespitinde İbn Hacer'in söz konusu görüşü “kîle” ifadesi ile naklettiğini ve kendisinin bu vasıflarla vasıflanan râvîlerin muhâlefeti durumunda hadise münker hükmünü vermesinin daha muhtemel olduğunu göz ardı etmiş görülmektedir. İbn Hacer'in söz konusu tanımıyla

²³⁹ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 83.

²⁴⁰ Bk. Bu tez, “İlk dönem muhaddislerine göre münker hadis” başlığı.

²⁴¹ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 83.

gerçekten de pek çok hadis sûretini dışarıda bıraktığı kabul edilse de, bu durum ifade edildiği üzere İbn Hacer'in kendisinin münker saydığı hadislerle ilgili görülmediğinden onun tanımında bu açıdan bir problemin varlığından bahsedilmesinin uygun düşmeyeceği açıktır.

Netice itibâriyle teferrüd ve muhâlefeti münker hadisin bizzat kendisi olarak takdim eden âlimlerin bir yanlış içinde bulunduğunu savunan Sülemî, doğru olan yaklaşımın bu iki durumu münker hadisin alâmeti olarak kabul etmek olduğunu söylemektedir. Teferrüd ile muhâlefetin yalnız başına hadis için münker hükmü vermede yeterli olmadığını da belirten Sülemî, söz konusu hadise münker denilmesi için râvînin hata ettiğine dair delil ve karînelerin bulunması gerektiğine tekrar işaret etmektedir.²⁴² Eserinin uygulama bölümünde münker hükmü verilen hadisleri tek tek inceleyen Sülemî, buradan hareketle hadis münekkitlerinin münker kavramını iki durumda kullandıklarını tespit etmiştir. Buna göre söz konusu durumlardan birincisi râvînin hâli ne olursa olsun rivâyetin isnâdı ya da metninde fâhiş bir hata gerçekleştirmiş olması; ikincisi ise râvînin, hadis münekkidinin bilmediği bir rivâyeti teferrüd ederek aktarması ve münekkitte bu rivâyette râvîden kaynaklı bir hatanın olduğuna dair zann-ı gâlibin hâsıl olması şeklinde ifade edilmiştir.²⁴³ Ayrıca hadise münker hükmünün verenlerin genellikle münekkit âlimlerin büyükleri olduğunu söyleyen Sülemî'ye göre, bu muhaddislerden daha alt mertebede bulunan âlimler söz konusu hadislerle *garîb* demekle yetinmiştir.²⁴⁴

Buraya kadar ifade edilen görüşleri çerçevesinde münker hadis hakkında yeni bir tanım ortaya koyan Sülemî'ye göre münker; “hadis münekkidinin rivâyette var olduğunu düşündüğü ve en mühimleri teferrüd ya da muhâlefet olan bazı karîneler sayesinde de fâhiş şekilde ortaya çıkardığı bir hâlel”i ifade etmektedir. Söz konusu karînelerin de asıl itibariyle, râvînin genel olarak zabt derecesi, kendisinden rivâyette bulunduğu hocası bakımından zabt derecesi, cerh edilmiş bir râvî olması ve rivâyetin

²⁴² Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 92.

²⁴³ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 93-94.

²⁴⁴ Sülemî, *el-Hadisü'l-münker*, I, 96.

metninin ya da isnâdının nakledilmesi için pek çok sebebin bulunması şeklinde dört madde hâlinde sıralandığı görülmektedir.²⁴⁵

Sülemî'nin ortaya koyduğu mezkûr tanımın hadis münekkitlerinin münker hükmünü verdikleri hadisler için doğru sonuç verdiği açıktır.²⁴⁶ Ancak mütekaddimûndan sonra da söz konusu tanımın geliştiği ve değiştiği bilindiğinden Sülemî'nin tarifinin müteahhirûn arasında yaygın şekilde kabul edilen münker hadis manasını yansıtmadığı da ifade edilmelidir. Müteahhirûn döneminde bir hadise münker hükmünü verirken o dönemde kabul edilen münker manasından hareketle söz konusu hükmün verileceği açıktır. Hadis ilminin gelişmeye devam ettiği ve dinamizmini hâlâ koruduğu göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde daha önce ilk dönem hadis âlimlerinin münker hükmünü verdikleri hadislerin tekrar değerlendirilmesi ve bu muhaddislerin varlığından bîhaber olduğu bazı rivâyetlerin günümüzde bulunabilmesi mümkün ve daha kolay olduğundan, söz konusu değerlendirme dâhilinde ferd hadis olduğu zannedilen bir hadisin aslında ferd olmadığı ya da muhâlefetin mevcut bulunduğu düşünülen bir rivâyette aslında muhâlefetin olmadığı gibi sonuçlara ulaşılabilir. Bu durumda ifade edilen değerlendirmeyi yapacak kişinin münker hadisi müteahhirûn döneminde yaygın manasıyla ele alması ihtimal dâhilinde görünmektedir. Bu nedenle Sülemî'nin tarifinin böyle bir durumda münker hadis algısını net biçimde ortaya koyamayacağı açıktır. Dolayısıyla Sülemî'nin tarifinin sadece hadis münekkitlerinin münker hadisle ilgili yaptıkları muhtelif tariflerinin tamamını kapsayan bir tarif ortaya koyma maksadıyla yapıldığı, bu nedenle de sonraki dönemlerde yapılan münker hadis tariflerini yansıtmadığı söylenebilir.

Netice itibariyle modern dönemde münker hadisin ilk dönem muhaddisleri tarafından kullanıldığı şekliyle anlaşılması gerektiği kanaatine sahip hadis âlimlerinin bulunduğu görülmektedir. Münker hadisin hadis münekkitleri tarafından ne şekilde kullanıldığı ve özellikle ille eserlerinde hangi hadislerle münker hükmü verildiği gibi

²⁴⁵ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 96.

²⁴⁶ Sülemî eserinin uygulama bölümünde Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Hâtim, Ebû Dâvûd ve Nesâî'den biri, birkaçı ya da hepsinin münker dediği hadisleri incelemektedir. Yekûnu iki yüzü bulan söz konusu rivâyetlerin her birinin tahrîcini yaparak teferrüd eden râvî hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi aktaran Sülemî, hadisin hükmü, nekaretle hükmedilmesinin sebebi, o konudaki benzer diğer hadisler, rivâyette ilgili karineler başlıkları altında söz konusu hadisleri ele almıştır. İncelediği hadisler münekkitlerin münker hükmünü verdikleri hadisler olduğu için, ulaştığı sonuç da buna paralel bir mahiyet arz etmektedir.

sorular ancak münker hadisin bu şekilde değerlendirilmesi ile cevap bulacaktır. Bu konu daha uzun soluklu çalışmaların yapılmasını gerektirecek bir mahiyet arz ettiğinden bu noktada yalnızca buraya kadar aktarılan bilgilerle yetinilecektir. Son olarak, münker hadisin hadis münekkitleri tarafından hatanın gerçekleştiği pek çok hadis türünü ifade eden genel bir kavram olarak kullanıldığı, daha sonraki dönemlerde hadis ıstılâhlarının yerleşmesi neticesinde söz konusu hadis türlerinden her biri için müstakil ıstılâhlar, münker hadisin de tek bir hadis türünü ifade edecek şekilde özel bir ıstılâh olarak kullanılmaya başlandığı tekrar ifade edilmelidir. Bu nedenle münker hükmü verilmiş bir hadis incelenirken doğru bir sonuca ulaşabilmek için öncelikle o hadise münker hükmünü veren kişinin münker hadis hakkındaki görüşünün bilinmesi zarûrîdir.

4. Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda Münker Hadis

Hadis usûlü alanında Türkiye’de yapılmış çalışmalar arasında müstakil olarak münker hadis konusunu inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak hadis ıstılâhlarının konu edildiği eserlerde diğer hadis ıstılâhlarının yanı sıra münker hadisin de açıklandığı görülmektedir. Yine de bu açıklamaların konu ile ilgili Arap dünyasında yapılmış çalışmalarda görüldüğü şekilde detaylı bir incelemenin ürünü olduğu söylenememektedir. Münker hadisin genellikle “râvînin zayıflığı nedeniyle zayıf sayılan hadisler” ya da “râvîde cerhi gerektiren durumlar nedeniyle zayıf hadis” gibi kategoriler altında ele alındığı²⁴⁷ söz konusu eserlerde, münker hadisin farklı manalarda kullanıldığı belirtilmekle birlikte, genellikle İbn Hacer’in yaptığı tarif verilerek bu tarif tercih edilen görüş olarak aktarılmıştır.²⁴⁸

Tecrîd-i Sarîh adlı eser için kaleme aldığı mukaddimede münker hadise yer vermiş müelliflerden Babanzâde Ahmet Naîm Bey’in Berdîcî’ye göre münkerin şâz ile aynı manada olduğunu iddia ederek, söz konusu iddiayı desteklemek üzere Berdîcî’nin münkeri ferd hadis manasında kullandığı, Halîlî’ye göre de ferd hadisin şâz olarak ifade

²⁴⁷ Örnek için bk. Yücel, *Hadis Istılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170; Başaran, Selman ve Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi, 1998, s. 146; Koçyiğit, Talât, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008, s. 122-125; Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2010, s. 120.

²⁴⁸ Münker hadis ile ilgili ayrıca bk. Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Zayıf Râvîler (Duafâ Literatürü ve Zayıf Râvîler)*, İstanbul: İFAV, 2014, s. 218-219; Karaman, Hayreddin, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1971, s. 92; Yıldırım, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009, s. 211-215; Canan, İbrahim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998, s. 569-570; Yücel, Ahmet, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2009, s. 244-245.

edildiği, dolayısıyla Berdîcî'ye göre münkerin şâz manasında olması gerektiği şeklinde bir açıklamaya gittiği görülmektedir.²⁴⁹ Ancak Halîlî'ye göre şâz hadisin mutlak ferdi ifade etmesinin Berdîcî nezdinde de şâz hadisin bu manaya geldiğini göstermediği açık olduğundan, Ahmet Naîm Bey'in açıklamaları pek ikna edici gözükmemektedir. Ayrıca İbnü's-Salâh ile ilgili de onun şâz ile münkeri merdûd ve merdûd olmayan şeklinde ikiye ayırdığını ifade etmesi²⁵⁰ Ahmet Naîm Bey'in bu hususta daha önce de ortaya konulan şâz ve münkerin kısımları ile münkerin merdûd şâz manasında kullanıldığı hususunu gözden kaçırdığını göstermektedir.

Münker hadis hakkında tercih edilen görüşü İbn Hacer'in görüşü olarak vermekle birlikte İbnü's-Salâh'ın şâz ile münker arasında hiçbir fark gözetmediğini kaydeden Talât Koçyiğit ise, İbnü's-Salâh'a göre şâzzın da münker gibi iki kısımdan oluştuğunu belirterek bu kısımlardan birincisini "râvînin kendisinden daha üstün râvîye muhâlif ferd hadisi", ikincisini ise "muhâlefet bulunmaksızın sika râvînin teferrüdü" olarak açıklamaktadır.²⁵¹ Ayrıca İbnü's-Salâh'ın bu kısımlardan birincisine merdûd şâz adını verdiğini de ifade eden Koçyiğit, İbnü's-Salâh'a göre münkerin şâz ile değil merdûd şâz ile aynı manaya geldiğini ve dolayısıyla söz konusu iki kısmın sadece birincisinin değil, her ikisinin de merdûd şâzzın kısımları olduğu hakikatini gözden kaçırmış görünmektedir. Bunun dışında ilgili bahiste açıklandığı üzere İbnü's-Salâh'a göre şâz/münkerin ikinci kısmının esâsen "sikanın teferrüdü" değil, "teferrüdüne müsâmaha edilmesini sağlayacak itkân ve güvenilirlikte olmayan râvînin teferrüdü" şeklinde olması gerektiği ifade edilmelidir.

Münker hadisi râvînin muhâlefetinden doğan bir zayıf hadis çeşidi olarak açıklayan Müctebâ Uğur, İbnü's-Salâh'a göre münkerin şâz ile aynı manaya geldiğini ve her iki hadis türünün de merdûd ve gayr-ı merdûd şeklinde ikiye ayrıldığını söylemiştir.²⁵² Ancak daha önce de ifade edildiği üzere bu hususta doğru olan İbnü's-Salâh'a göre münker hadisin merdûd şâz ile aynı manaya geldiği, bu sebeple münker hadisin gayr-ı merdûd bir kısmının bulunmadığıdır. Münker hadis ile ilgili İbnü's-Salâh

²⁴⁹ Babanzâde, Ahmet Naîm Bey, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercümesi*, İstanbul: Şehzade Paşa Evkâf Matbaası, 1346/1928, I, 120.

²⁵⁰ Babanzâde, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercümesi*, I, 120-121.

²⁵¹ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 124; a. mlf, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1980, s. 287-290.

²⁵² Uğur, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 272.

ve İbn Hacer'in tanımlarını veren Uğur'un meseleyi daha ziyade konu ile ilgili verilen örnekler üzerinden açıkladığı görülmektedir.²⁵³

Münker hadisin muhaddisler tarafından kullanıldığı muhtelif manaları bir arada veren Abdullah Aydınli münker hadisle ilgili beş farklı mana kaydetmektedir.²⁵⁴ Ayrıca Aydınli, *münker cidden* ifadesinin mevzû hadis anlamında kullanıldığına işaret etmekte, *el-münkeru'l-merdûd* ifadesinin ise sikanın sikalara muhâlefet ettiği hadis, zayıf râvînin kendisinden daha iyi durumdaki râvîye muhâlefet ettiği hadis ve zayıf râvînin ferd hadisi şeklinde üç manada kullanıldığını belirtmektedir.²⁵⁵ Bunların dışında bir başka eserinde Aydınli'nın münker hadis ile ilgili yalnızca İbn Hacer tarafından yapılan tanımları verdiği görülmektedir.²⁵⁶

Hicrî ilk üç asırda hadis ıstılahlarının gelişimine dair kaleme aldığı eserinde Ahmet Yücel'in, münker hadise dair Müslim ile Berdîcî, Ahmed b. Hanbel ve Nesâî gibi muhaddislerin yaptıkları tanımları vererek bu dönemde söz konusu kavramın "zayıfın sikaya muhâlif rivâyeti" ile "mutlak ferd hadis" şeklinde iki manada kullanıldığını söylediği görülmektedir.²⁵⁷ Ancak münker hadisin ilk dönem muhaddisleri tarafından hangi manalarda kullanıldığının işlendiği kısımda da kaydedildiği üzere, münker kavramının çerçevesini Yücel'in işaret ettiği şekilde iki manayla sınırlandırmak, pek çok manada kullanılabildiği görülen bu kavramın doğru şekilde anlaşılmasına engel teşkil edecektir. Bununla birlikte bir cerh lafzı olarak münker kavramıyla ilgili yazdığı makalesinde aynı müellif genel olarak münker hadis kavramının zayıf râvînin sikaya muhâlif ferd rivâyeti, mutlak ferd hadis ve mevzû hadis manalarında kullanıldığını, bunlar arasından daha yaygın şekilde benimsenen tanımın birincisi olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁸ Bu noktada münker hadisin mevzû manasında kullanımının genellikle ilel ve mevzûât kitapları²⁵⁹ ile cerh ve ta'dîl kaynaklarında²⁶⁰

²⁵³ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 272-273.

²⁵⁴ Söz konusu münker hadis manaları zayıf râvînin kendisinden daha iyi durumdaki râvîye muhâlefet ettiği hadis; çok hata yapan, çok dalgın ya da büyük günah işleyen râvînin hadisi; daha iyi durumdaki râvîlerin rivâyetlerine muhâlefet etmese de sadece zayıf bir râvînin tarafından rivâyet edilen hadis; fert hadis ve mevzû hadis şeklinde sıralanmaktadır.

²⁵⁵ Aydınli, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009, s. 211-212.

²⁵⁶ Aydınli, Abdullah, *Hadis Tesbit Yöntemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015, s. 113.

²⁵⁷ Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170.

²⁵⁸ Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-Hadîs' ve Farklı Kullanımları", s. 200-202.

²⁵⁹ Yücel, "Cerh Lafızlarından 'Münkeru'l-Hadîs' ve Farklı Kullanımları", s. 202.

²⁶⁰ Cedi', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, I, 459.

görüldüğü de ifade edilmelidir. Ayrıca ilk üç asırdan söz eden Yücel dışında, onun ifade ettiği iki manayı münker hadis ile ilgili ortaya çıkan iki görüş olarak serd eden veya bu iki görüşe ek olarak İbnü's-Salâh ya da daha başka muhaddislerin tanımlarını zikreden çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak yine de bu çalışmaların sonraki dönemlerde münker hadis etrafında şekillenen bütün tartışmaları yansıttığı söylenememektedir.

Münker hadisin farklı manalarının Mehmet Efendioğlu tarafından da sıralandığı ve onun tarafından kaydedilen beş farklı münker hadis kullanımının Aydınlı'nın naklettiği yukarıda zikredilen manalardan kısmen farklılık arz ettiği de ifade edilmelidir.²⁶¹ Münker hadisin ilk dönemden itibaren çok fazla muhtelif manada kullanılabildiği görüldüğünden iki müellifin de münker hadis için birbirlerinden farklı kullanımlar zikretmelerinin tabîî bir durum olduğu izahtan vârestedir.

Münker hadis meselesinde son derece isabetli tespitler yaptığı görülen Yavuz Köktaş ise münker hadisin problemliliğinin sebebini mütekaddim ve müteahhir ulemânın konuya bakış açılarının farklılık arz etmesi olarak ifade etmiştir. Müteahhirûna göre münker hadisin zayıf râvînin sika râvîye muhalefet ettiği hadis manasında kullanıldığını belirten Köktaş, mütekaddim ulemânın münkerin kapsamını daha geniş tutarak muhalefet olsun ya da olmasın râvînin hâline de bakmaksızın teferrüd durumunda hadise münker dediklerini kaydetmiştir. Köktaş'ın ifadelerine göre zayıf râvînin teferrüd ettiği hadisin zayıf olduğu açık olmasına rağmen sikanın teferrüd ettiği hadis için aynı durum söz konusu değildir. Mütekaddim ulemâ ile günümüzde onların metodunu benimseyen bir grup âlim hadiste hata bulunduğu takdirde râvînin hâline ya da muhalefete bakmadan bu hadise münker adını vermektedir. Sikanın teferrüdü de râvînin hata yaptığı bir hadis türü olduğundan bu tür bir rivâyet zayıftır. Sikanın hataları açısından meseleye bakıldığında sikanın hataları illet kavramı içerisinde değerlendirildiğinden münker ile illet kavramları arasında bir irtibatın kurulduğu görülmektedir. Buna göre her illet aynı zamanda münker iken, zayıf râvînin hatalarını da kapsadığı için her münkere illet denilmesi mümkün değildir.²⁶²

²⁶¹ Efendioğlu, "Münker", *DİA*, XXXII, 13. Burada Mehmet Efendioğlu'nun zikrettiği münker hadis kullanımları zayıf râvînin güvenilir râvîlere muhâlefeti; zayıf râvînin fert hadisi, güvenilir olsun ya da olmasın bir râvînin mütâbii bulunmayan fert hadisi, şâz hadis ve mevzû hadis şeklinde sıralanmaktadır.

²⁶² Köktaş, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 80-82.

Mütekaddimûna göre şâz, illet ve münker gibi kavramların hata manasını ifade etmek üzere kullanıldığını, müteaahhirûnun ise meseleye râvî merkezli yaklaşarak bu kavramların her birini farklı durumlar için kullandıklarını söyleyen Köktaş, günümüzde sikanın teferrüdünün hadise zarar vermediği şeklinde bir kanaat hâkim olmasına rağmen mütekaddim ulâmanın hadis tahammül ve edâsının yaygın olduğu bir ortamda sika ya da zayıf fark etmeksizin bir râvînin teferrüd etmesini makul görmediklerini kaydetmiştir. Bu noktada mütekaddimûnun hangi tür teferrüde karşı olumsuz tavır takındığının belirlenmesi gerektiğine işaret eden Köktaş, bu tür hadislerin tamamının muhtevâsının araştırılması ile meselenin çözülebileceği kanaatindedir. Ayrıca ona göre sikanın ziyâdesi durumunda da yalnızca sened ve râvîye bakılarak hüküm vermek problemlidir. Bu nedenle bu tür rivâyetler araştırılırken sened ve metnin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.²⁶³

Netice itibâriyle Türkiye’de yapılmış hadis usûlü çalışmaları arasında münker hadisi müstakil olarak konu edinen bir çalışmanın bulunmadığı, eserlerinde münker hadis için geniş bölümlerin ayrılmadığı, genellikle ıstılâhların tanıtıldığı eserlerde münker hadis konusunun da işlendiği görülmektedir. Ancak konunun detaylı şekilde incelendiği müstakil bir çalışma niteliği arz etmemeleri nedeniyle bu eserlerde münker hadisin bütün yönleriyle ele alındığı ve konu ile ilgili tartışmaların tümüyle aktarıldığı söylenememektedir.

²⁶³ Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, s. 85-89.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE MÜNKER HADİS BAŞLIĞI ALTINDA ELE ALINAN ÖRNEK RİVÂYETLER ve MÜNKER HADİS İLE İLGİLİ MESELELER

Tezin ilk bölümünde teorik açıdan ele alınarak hadis usûlü eserlerinde hakkında kaydedilen görüş ve tartışmaların işlendiği münker hadis kavramı, bu bölümde pratik açıdan incelenecek ve öncelikle münker hadis ile ilgili hadis usûlü eserlerinde kaydedilen örnek rivâyetler ele alınarak münker hadis kavramının ve bu kavram etrafında oluşan tartışmaların daha iyi kavranması sağlanacak, ardından münker hadis ile ilgili muhtelif meselelere temas edilecektir.

I. HADİS USÛLÜ ESERLERİNDE MÜNKER HADİS BAŞLIĞI ALTINDA ELE ALINAN ÖRNEK RİVÂYETLER

Bu kısımda yukarıda da belirtildiği üzere hadis usûlü eserlerinde münker hadis işlenirken konunun daha iyi anlaşılması maksadıyla müellifler tarafından verilen örnekler incelenecektir. Söz konusu örneklerin ilgili başlıklar altında değil de ayrı bir bölüm dâhilinde işlenmesi konunun dağılmasını engelleme amacına mâtuftur. Ayrıca münker hadis ile ilgili birinci bölümde teorik bakımından kaydedilen bilgilerin pratikte nasıl kullanıldığını göstermek maksadıyla ikinci bölümde münker hadis ile ilgili diğer meseleleri ele almadan önce örnek rivâyetlerin incelenmesi uygun görülmüştür.

Münker hadis başlığı altında verilen örnek rivâyetler; İbnü's-Salâh tarafından Hâkim ve Halîlî'nin görüşlerini nakz etmek üzere verilen ve münker olmadıkları belirtilen üç hadis ile yine İbnü's-Salâh, Irâkî, Zerkeşî, Alâî ve İbn Hacer'in münker hadis için verdikleri örnek altı rivâyet şeklinde ikiye ayrılarak incelenmiştir. Söz konusu örneklerin incelenmesi esnâsında öncelikle ele alınan hadisin tahrîcî yapılmıştır. Hadislerin tahrîcî yapılırken münker hadise örnek verilen rivâyetlerin bütün tarîkleri, münker olmadıkları belirtilen rivâyetlerin ise zaten münker olmadıkları için çalışmanın konusu dışında kalmaları sebebiyle yalnızca *Kütüb-i Tis'a*'da yer alan tarîkleri kaydedilmiştir. Hadislerin tahrîcinden sonra usûl eserlerinde bu hadislerle ilgili gerçekleşen tartışmalar, ardından da hadisin bu çalışmada kaydedilen tarîklerinde yer alan râvîlerin hâlleri ele alınmıştır. Ortaya konulan mâlûmât çerçevesinde de işlenen hadisin münker hadis için uygun bir örnek olup olmadığı incelenmiştir.

A. Münker Olmadıkları İfade Edilen Rivâyetler

Bu kısımda İbnü's-Salâh'ın Hâkim ile Halîlî'nin sırasıyla sikanın teferrüdü ve mutlak teferrüd olarak kabul ettikleri şâz/münker hadis manalarının *Sahîhayn*'da yer

alan ferd hadislerle bir çelişki arz ettiği şeklindeki görüşünü desteklemek maksadıyla verdiği üç örnek rivâyet incelenecektir.

1. “Ameller Niyetlere Göredir” Hadisi ve Değerlendirmesi

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ اللَّيْثِيَّ يَقُولُ سَمِعْتُ عُمرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الْمَنبَرِ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ «إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى، فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ إِلَى امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ.»

Humeydî Abdullah b. ez-Zübeyr bize tahdîs yoluyla nakletti; dedi ki: Bize Süfyân tahdîs yoluyla nakletti. O da dedi ki: Bize Yahyâ b. Saîd el-Ensârî tahdîs yoluyla nakletti. O da dedi ki: Bana Muhammed b. İbrâhim et-Teymî, Alkame b. Vakkâs el-Leysî'yi şöyle derken duyduğunu haber verdi: Ömer b. el-Hattâb'ı minberde şöyle derken işittim: (Ömer dedi ki:) Rasûlullahı (s.a.s) şöyle derken işittim: “Ameller niyetlere göre değerlendirilir. Herkese niyet ettiğinin karşılığı vardır. Kimin hicreti elde edeceği bir dünyalık ya da nikâhlanacağı bir kadına olursa, onun hicreti gerçekten de hicret ettiği şeydir.”²⁶⁴

Humeydî > Süfyân > Yahyâ b. Saîd el-Ensârî > Muhammed b. İbrâhim et-Teymî > Alkame b. Vakkâs el-Leysî > Ömer b. el-Hattâb > Hz. Peygamber tarîki ile gelen mezkûr hadisi birinci bölümde ifade edildiği üzere²⁶⁵ İbnü's-Salâh; Halîlî ile Hâkim'in şâz hakkındaki tanımlamalarının *Sahihayn*'da yer alan sikalardan gelen ferd hadislerle çelişki arz etmesi bağlamında söz konusu ferd hadislere örnek sadedinde zikretmektedir. İbnü's-Salâh doğru olan görüşe göre mezkûr *niyet* hadisinin Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'den, Alkame'nin Hz. Ömer'den, Muhammed b. İbrâhim'in Alkame'den, Yahyâ b. Saîd'in de Muhammed'den teferrüd ederek naklettiği bir rivâyet olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁶ İbnü's-Salâh'ın bu noktada hadisi naklederken “sahih olarak gelen

²⁶⁴ Mâlik, *Muvatta'* (Muhammed b. el-Hasan rivâyeti), s. 341 (hadis no: 983); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 108-109, 153 (hadis no:170, 307); Buhârî, “Bedyü'l-Vahy”, 1 (hadis no: 1); “İmân”, 41 (hadis no: 54); “İtk”, 6 (hadis no: 2529); “Menâkibu'l-ensâr”, 45 (hadis no: 3898); “Nikâh”, 5 (hadis no: 5070); “el-Eymân ve'n-nüzûr”, 23 (hadis no: 6689); “Hayl”, 1 (hadis no: 6953); Müslim, “İmâre”, 45 (hadis no: 155); İbn Mâce, “Zühd”, 26 (hadis no: 4227); Ebû Dâvûd, “Talâk”, 11 (hadis no: 2201); Tirmizî, “Fezâilü'l-cihâd”, 16, (hadis no: 1647); Nesâî, “Tahâret”, 60 (hadis no: 75); “Talâk”, 24 (hadis no: 3437); “el-Eymân ve'n-nüzûr”, 19 (hadis no: 3794).

²⁶⁵ Bk. Bu tez, “İbnü's-Salâh'a Göre Münker Hadis” başlığı.

²⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 77.

tek rivâyete göre” ifadelerini kullanması, onun bu rivâyetin farklı tarîklerinden de haberdâr olduğuna ve bu tarîkler içinden tek doğru rivâyeti de yukarıda kaydedilen rivâyet kabul ettiğine işarettir.²⁶⁷

Zerkeşî’nin naklettiğine göre Cemâlüddin el-Mizzî (ö. 742/1341) bir şâhidinin bulunduğu gerekçesiyle söz konusu hadisin bu hususta örnek sadedinde zikredilmesini yanlış bulmaktadır. Mizzi’ye göre İbn Mes‘ûd’un Hz. Peygamberden yaptığı ve *niyet* hadisinin şâhidi olan rivâyet, Taberânî tarafından sahih bir isnâdla kaydedilmiştir. Bu nedenle de bu hadis şâz olmaktan çıkmaktadır.²⁶⁸ Zerkeşî ayrıca İbn Mende’nin de bu hadisi Hz. Peygamber’den nakleden on altı başka râvî²⁶⁹ zikrettiğini, ancak söz konusu râvîlerin rivâyetlerinin isnâdlarını değil, sadece metinlerini naklettiğini, bunların da genelinin sahih olmadığını, Mizzi’nin de bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁰

Zerkeşî’ye göre bu rivâyette İbnü’s-Salâh’ın söylediği gibi Alkame Ömer’den, Muhammed Alkame’den, Yahyâ Muhammed’den teferrüd etmemiştir. Bilâkis, Ömer’den Alkame dışında Câbir b. Abdullah el-Ensârî, Abdullah b. Âmir b. Rabî‘a, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Ebû Cühayfe, Zü’l-külâ‘, Muhammed b. el-Münkedir, Vâsıl b. Amr el-Huzâmî, Âtâ‘ b. Yesâr ve Nâşira b. Sümey de bu hadisi rivâyet etmiştir. *Niyet* hadisini Alkame’den nakleden Muhammed dışındaki râvîler İbn Ömer’in mevlâsı Nâfi‘ ile İbnü’l-Müseyyeb; Muhammed’den nakleden Yahyâ dışındaki râvîler ise Muhammed b. Amr, Dâvûd b. Ebû Fırât, Muhammed b. İshâk, İbn Beşşâr, Haccâc b. Ertât ve Abdürabbih b. Saîd’dir.²⁷¹ Bu ifadelerin İbn Mende’ye ait olduğunu belirten Zerkeşî, mezkûr râvîlerin rivâyetlerinin isnâdlarının sahih olmadığı gerekçesiyle İbnü’s-Salâh’ın örnek verdiği *niyet* hadisinin sıhhat bakımından ferd olduğunu ifade etmektedir.²⁷² Nitekim İbnü’s-Salâh’ın ifadelerinde zaten onun da bu konuyu bildiğine dair bir işaret olduğu daha önce belirtilmişti.

²⁶⁷ Ebnâsî, *Şeze’l-feyyâh*, I, 182.

²⁶⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 140.

²⁶⁹ İbn Mende’nin tespit ettiği söz konusu râvîler; Ali b. Ebû Tâlib, Sa’d b. Ebû Vakkâs, İbn Mes‘ûd, İbn Ömer, Enes, İbn Abbâs, Mu‘âviye, Ebû Hureyre, ‘Ubâde b. es-Sâmit, ‘Utbe b. Abdüssülemî, Hüzâl b. Yezîd, ‘Ukbe b. Âmir, Ebû Zerr el-Ğîfârî, Câbir, ‘Utbe b. en-Nüder ve ‘Ukbe b. Müslim’dir. Bk. Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 141.

²⁷⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 141.

²⁷¹ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 143-144. Bu hadisi rivâyet eden râvîlerin kaydedildiği başka bir eser için bk. Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, I, 374-375.

²⁷² Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 145.

Niyet hadisini Alkame'nin Ömer'den, Muhammed'in Alkame'den, Yahyâ'nın da Muhammed'den teferrüd etmediği şeklindeki görüşü yukarıda zikredilen İbn Mende ile ilgili olarak Ebnâsî, onun bu sözünün Mizzî'ye sorulduğunu, Mizzî'nin de bunu garip bulduğunu kaydetmektedir.²⁷³ Bu durumun Mizzî'ye garip gelmesini tabî bulan Ebnâsî, muhaddislerin genel tavrının bir bâb altında lafzen aynı olmasa da mana itibâriyle benzer rivâyetleri toplamak olduğunu, dolayısıyla bu rivâyeti naklettikleri belirtilen sahâbenin de hadisi aynen Hz. Ömer'in lafzı ile nakletmediklerini ifade etmektedir. Mevzu bahis hadisi Hz. Ömer ile aynı lafızlarla nakledenlerin yalnızca Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik ve Ali b. Ebû Tâlib olduğunu tespit eden Irâkî ise bu sahâbîlere ait söz konusu rivâyetlerin tamamının zayıf olduğunu belirtmektedir.²⁷⁴ Dolayısıyla *niyet* hadisini Ömer'den yalnızca Alkame'nin, Alkame'den Muhammed'in, Muhammed'den de Yahyâ'nın sahih şeklinde rivâyet ettiği söylenmelidir.²⁷⁵ Ayrıca bu hadisin başka râvîlerinin de bulunduğunu söyleyen muhaddislerin bu noktada sıhhat şartını aramadıkları, ancak İbnü's-Salâh'ın ise bu rivâyette sahihlik şartını gözetdiği anlaşılmaktadır.²⁷⁶

İncelenen *niyet* hadisinin râvîleri hakkında yapılan tetkikler neticesinde Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî hakkında ricâl eserlerinde Süfyân b. Uyeyne'nin talebeleri arasındaki en isâbetli râvî ve Uyeyne'nin talebelerinin başı olduğu bilgisinin zikredildiği görülmüştür.²⁷⁷ Hâfız ve fakih olduğu da belirtilen Humeydî hakkında Ahmet b. Hanbel ve Ebû Hâtim sika ve imam ifadelerini kullanmaktadır.²⁷⁸

Hadisin bir diğer râvîsi Süfyân b. Uyeyne ise hâfız ve sika bir kimsedir.²⁷⁹ Nitekim İbn Hibbân da onu sikalar arasında zikretmiştir. İbn Hacer'in ise Süfyân hakkında sika, imam, fakih, hüccet gibi ta'dil vasıflarını sıraladığı görülmektedir.²⁸⁰

²⁷³ Ebnâsî, *Şeze'l-feyyâh*, I, 183.

²⁷⁴ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 85.

²⁷⁵ Ebnâsî, *Şeze'l-feyyâh*, I, 183.

²⁷⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 670.

²⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1372/1953, V, 56; Mizzî, Cemâleddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1403-1413/1983-1992, XIV, 513; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 215; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep: Dârü'r-reşîd, 1411/1991, s. 303.

²⁷⁸ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts., II, 1; a.mlf, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996, IX, 31.

²⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 227; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 262; a.mlf, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 454.

Hadisin râvîlerinden Yahyâ b. Saîd el-Ensârî hakkında ise ricâl eserlerinde çok hadis rivâyet eden, sika, hüccet, sebt, fukahâ-i seb'a'nın talebesi, kendi zamanında Medîne'nin âlimi gibi ifadeler kullanılmıştır.²⁸¹

Muhammed b. İbrâhim et-Teymî hakkında Yahyâ b. Ma'în, Ebû Hâtim ve Nesâî'nin sika hükmünü verdikleri görülmektedir.²⁸² Ayrıca fakih bir kimse olduğu da belirtilen Muhammed b. İbrâhim'in "Ameller niyetlere göredir" hadisinin sahibi olduğu bilgisi mevcuttur.²⁸³

Hadisin bir diğer râvîsi Alkame b. Vakkâs el-Leysî hakkında sika hükmü bulunmakla birlikte onun az hadis rivâyet eden bir râvî olduğu da belirtilmiştir.²⁸⁴ Ayrıca onun Hz. Peygamber zamanında doğduğuna dair bir bilginin bulunduğu da ifade edilmiştir.²⁸⁵

Netice itibâriyle mevzu bahis hadisin kaydedilen tarîkinde yer alan râvîlerin tamamının sika kimseler oldukları görülmektedir. Hatırlanacağı üzere Hâkim'in şâz/münker hadisi sikanın teferrüd ettiği hadis, Halîlî'nin ise mutlak ferd hadis için kullandığı daha önce zikredilmişti. Niyet hadisinin de her tabakada sika bir râvî tarafından teferrüd edilerek nakledildiği göz önünde bulundurulduğunda gerek Hâkim gerekse Halîlî tarafından şâz/münker kabul edilmesi gerektiği açıktır. Ancak onların kullanımlarında münker hadisin daima merdûd hadis manasına gelmediği, bilâkis sahih hadis olabildiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla "Ameller niyetlere göredir" hadisinin münker hadis kabul edilmesi Hâkim ile Halîlî'nin görüşlerini nakz eden bir durum olarak görülmemelidir. Ancak yine bu hadisin İbnü's-Salâh'a göre münker hadis olmaması gerektiği de açıktır. Nitekim İbnü's-Salâh da kendi görüşü veçhesinden meseleye yaklaşarak Hâkim ve Halîlî'yi tenkit etmiştir. Bu durumda söz konusu hadisin münker olup olmaması konusunda bir sonuca ulaşmak için her muhaddisin kendi münker tanımından hareket edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu hadisin İbn

²⁸⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 122; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 245.

²⁸¹ Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, I, 137; a.mlf, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 468; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 351; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 221; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 591.

²⁸² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 184; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 304; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 5; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 465.

²⁸³ Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, I, 124; a.mlf, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 294.

²⁸⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 405; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 313; Zehebî, *Tezkirâtü'l-huffâz*, I, 53; a.mlf, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 61; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 280;

²⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 397.

Hacer sonrasında istikrar bulan ve günümüzde de yaygın olarak kullanılan manası ile “zayıf râvînin daha evlâ bir râvîye muhâlefet ettiği ferd hadis” şeklinde ifade edilen münker hadis için kesinlikle bir örnek teşkil etmediği, bilâkis bu hadise sikanın teferrüdü meselesinin karakteristik bir örneği olarak bakılması gerektiği ayrıca ifade edilmelidir.

2. “Velâ hakkının satılmasının ve hibe edilmesinin yasaklanması” Hadisi ve Değerlendirmesi

أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْ بَيْعِ الْوَلَاءِ وَهَبْتَهُ.

Bize Mâlik haber verdi, (dedi ki:) Bize Abdullah b. Dînâr, Abdullah b. Ömer’den naklederek Hz. Peygamberin velâ hakkının satılması ve hibe edilmesini yasakladığını haber verdi.²⁸⁶

Halîlî ile Hâkim’in şâz hakkındaki görüşlerinin sikalardan gelen ferd hadislerle tezat arz etmesine *niyet* hadisinden daha açık bir misâl olarak mezkûr rivâyeti getiren İbnü’s-Salâh, Abdullah b. Dînâr’ın bu hadisi teferrüd ederek naklettiğini belirtmektedir.²⁸⁷ Ancak Zerkeşî’ye göre bu rivâyetin örnek verilmesi de problemlidir. Zira hadisi İbn Ömer’den Nâfi’in de zikrettiği, ancak *Sahîhayn*’da bu rivâyetin Süfyân es-Sevrî > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer kanalıyla meşhur olduğu bilinmektedir. Ancak İbn Ebû Hâtim’in belirttiğine göre Nâfi’ hadisi Abdullah b. Dînâr’dan aldığı halde İbn Ömer’den almış gibi nakletmiştir.²⁸⁸

Irâkî de bu hadisin Yahyâ b. Süleym tarafından Ubeydullah b. Ömer > Nâfi > İbn Ömer tarîki ile nakledildiğini, ancak bu tarîkte Yahyâ b. Süleym’in hata ettiğini,

²⁸⁶ Muvatta, *Muvatta*, “el-‘Itk ve’l-Velâ”, (hadis no: 2896); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VIII, 165 (hadis no: 4560); IX, 357 (hadis no: 5496); X, 98 (hadis no: 5850); Dârimî, “Büyû”, 36 (hadis no: 2614); “Feraiz”, 53 (hadis no: 3200, 3201); Buhârî, “‘Itk”, 10 (hadis no: 2525); “Ferâiz”, 21 (hadis no: 6756); Müslim, “‘Itk”, 2 (hadis no: 1506); İbn Mâce, “Vesâyâ”, 15 (hadis no: 2747, 2748); Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 13 (hadis no: 2919); Tirmizî, “el-Velâ ve’l-hibe”, 2 (hadis no: 2126); “Büyû”, 20 (hadis no: 1236); Nesâî, “Büyû”, 84 (hadis no: 4657, 4658, 4659).

²⁸⁷ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 78.

²⁸⁸ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 147. Zerkeşî ayrıca mezkûr hadisin Yahyâ b. Süleym > Ubeydullah b. Ömer > Nâfi’ > İbn Ömer şeklindeki tarîkinde Yahyâ’dan kaynaklanan bir vehmin bulunduğunu, hadisi Abdullah b. Dînâr’dan ise Abdulvehhâb es-Sekafî, Abdullah b. NEmir ve daha başkalarının naklettiğini ve bunların rivâyetlerinin Yahyâ’ninkinden daha sahih olduğunu kaydetmektedir.

doğrusunun hadisi İbn Ömer'den rivâyet eden tek kişinin Abdullah b. Dînâr olduğunu belirtmektedir.²⁸⁹

Zerkeşî'ye göre hadisi İbn Ömer'den nakleden bir diğer râvî de Amr b. Dînâr'dır. Amr'ın rivâyetini Taberânî, Ahmed b. Muhammed > Muhammed b. Yahyâ > Yahyâ b. Hamza > Süfyân es-Sevrî > Amr b. Dînâr > İbn Ömer tarîki ile naklederek, hadisi Süfyân > Amr'dan nakleden tek kişinin Yahyâ olduğunu, Yahyâ'dan da oğlunun teferrüd ettiğini kaydetmektedir.²⁹⁰ Dolayısıyla bu rivâyet de Zerkeşî tarafından incelenen hadisin uygun bir örnek olmadığına dair delil kabul edilmiştir. Ancak hadisin daha başka tarîklerinin bulunduğu işaret eden Ebnâsî ve Irâkî ise, bu tarîklerin zayıf olduğunu ve hadisin tek sahih tarîkinin Abdullah b. Dînâr tarafından nakledildiğini ifade etmektedirler.²⁹¹ Nitekim İbn Hacer de mevzu bahis rivâyetin mahfûz tarîkinin Süfyân'ın Abdullah b. Dînâr'dan naklettiği tarîk olduğu görüşündedir.²⁹²

Hadisin râvîleri hakkında bir inceleme yapılmasının meseleyi netliğe kavuşturmada yardımcı olacağı açıktır. Bu meyânda güvenilirliği hakkında söz söylemeye dahi gerek duyulmayan Mâlik ile sahabî olan Abdullah b. Ömer dışında hakkında konuşulması gereken tek râvînin Abdullah b. Dînâr olduğu görülmektedir. Abdullah b. Dînâr hakkında Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Nesâî ve Ebû Hâtim sika ifadesini kullanmışlardır. Ayrıca onun pek çok hadisinin bulunduğu da ifade edilmiştir.²⁹³

Söz konusu hadisi rivâyet eden râvîlerin tamamının sika olduğu ve hadisin mevcut bulunduğu iddia edilen diğer tarîklerinin sahih olmaması nedeniyle sıhhat açısından tek kalmış bir hadis olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadisin İbn Hacer sonrasında istikrar bulan ve günümüzde de yaygın olarak kullanılan manası ile münker hadis için uygun bir örnek olmadığı açıktır. Ancak Halîlî ve Hakîm'in şâz/münker hadis kullanımlarını nakz eden bir örnek olarak zikredilmesi de doğru değildir. Zira *niyet* hadisinin açıklanması esnasında da ifade edildiği üzere bu iki muhaddise göre münker hadisin merdûd hadis

²⁸⁹ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 86; Ebnâsî, *Şeze'l-feyyâh*, I, 183. Bulkînî de bu görüştedir bk. Şâtî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istilâh (li İbn Raslân el-Bulkînî)*, s. 241-242.

²⁹⁰ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 149.

²⁹¹ Ebnâsî, *Şeze'l-feyyâh*, I, 184; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 87.

²⁹² İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 572.

²⁹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 471; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 137; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 202; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 302.

olmaması mümkündür. Onların böyle bir hadise münker demesi ile başka bir muhaddisin –mesela İbnü’s-Salâh- münker dememesi kavramın henüz son şeklini almadığı bu dönem için her muhaddisin kendi görüşüne göre meseleye bakması ile ilgili bir durum kabul edilmelidir.

3. “Hz. Peygamber Mekke’ye başında miğferle girdi...” Hadisi ve Değerlendirmesi

وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ، وَعَلَى رَأْسِهِ الْمِغْفَرُ. فَلَمَّا نَزَعَهُ جَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ابْنُ خَطْلٍ مَتَعَلَّقٌ بِأَسْتَارِ الْكَعْبَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «اقتلوه». قَالَ مَالِكٌ: وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، يَوْمَئِذٍ مُحَرَّمًا. وَاللَّهُ أَعْلَمُ

Bana (Yahyâ el-Leysî) tahdîs yoluyla Mâlik’ten, o da İbn Şihâb’dan, o da Enes b. Mâlik’ten nakletti ki: Hz. Peygamber (s.a.s) fetih yılında Mekke’ye başında miğfer varken girdi. Miğferi çıkardığında yanına bir adam geldi ve dedi ki: “Ey Allah’ın Resûlü! İbn Hatal Kâbe örtüsüne sarılmış.” Hz. Peygamber bunun üzerine şöyle buyurdu: “Onu öldürün.” Mâlik dedi ki: O gün Rasûlullah (s.a.s) ihrâmlı değildi. En doğrusunu Allah bilir.²⁹⁴

İbnü’s-Salâh, Halîlî ile Hâkim’in şâz hakkındaki görüşlerinin sikalardan gelen ferd hadislerle tezât arz etmesine niyet hadisinden daha açık ikinci bir misâl olarak Mâlik’in Zührî’den teferrüd ettiği bu rivâyeti nakletmektedir.²⁹⁵ Zerkeşî ve Ebnâsî ise bu rivâyeti Zührî > Enes’ten nakleden tek kişinin Mâlik olmadığı kanaatinde.²⁹⁶ Nitekim Irâkî bu hadis ile ilgili başka dört tarîk daha zikretmektedir. Ayrıca İbn Mesdî²⁹⁷ de hocası Ebû Bekr İbnü’l-‘Arabî’nin bu hadis için on üç tarîk bildiğini nakletmektedir. Ancak bu tarîkleri İbnü’l-‘Arabî’ye sorduklarında daha sonra söyleyeceğini belirtmiş,

²⁹⁴ Mâlik, *Muvatta’*, “Hac”, (hadis no: 1599); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XIX, 124 (hadis no: 12068); XX, 113, 221, 265 (hadis no: 12681, 12852, 12932); XXI, 57, 160 (hadis no: 13345, 13518); Dârimî, “Menâsik”, 88 (hadis no: 1981); “Siyer”, 20 (hadis no: 2500); Buhârî, “Cezâü’s-sayd”, 18 (hadis no: 1845); “el-Cihâd ve’s-siyer”, 169 (hadis no: 3044); “Meğâzî”, 48 (hadis no: 4286); “Libâs”, 17 (hadis no: 5808); Müslim, “Hac”, 84 (hadis no: 1357); İbn Mâce, “Ferâiz”, 18 (hadis no: 2805); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 117 (hadis no: 2685); Tirmizî, “Cihâd”, 18 (hadis no: 1693); Nesâî, “Menâsikü’l-hac”, 107 (hadis no: 2867, 2868).

²⁹⁵ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 78.

²⁹⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 150; Ebnâsî, *Şeze’l-feyyâh*, I, 184.

²⁹⁷ Tam adı Muhammed b. Yusuf b. Mûsâ el-Ezdî olan İbn Mesdî hadis hafızlarındandır. Şiflikle ithâm edilen İbn Mesdî hicrî 663 senesinde vefat etmiştir. Bk. İbn Hacer, *en-Nüket*, muhakkikin dipnotu, II, 655.

fakat söylememiştir.²⁹⁸ İbnü'l-‘Arabî’nin bahsettiği rivâyetleri araştıran İbn Hacer, dört rivâyet de fazladan olmak üzere bu rivâyetleri bulmuş ve *en-Nüket*’te tek tek kaydetmiştir.²⁹⁹ Netice itibâriyle İbn Hacer’e göre İbnü’s-Salâh ve bazı imamların bu hadis ile ilgili Mâlik’in Zührî’den teferrüd ettiğini söylemeleri mutlak anlamdadır, zira onlar sahihlik şartını gözetmişlerdir. İbnü'l-‘Arabî ise sahihliğe bakmadan bütün rivâyetleri serd etmiştir.³⁰⁰

Bu hadisin râvîlerinden Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb ez-Zührî ricâl eserlerinde sika, fakih, sünneti en iyi bilen, hâfız, bir şeyi duyduğunda hemen ezberleyen gibi vasıflarla zikredilmektedir.³⁰¹ Nitekim Zührî’nin hadisleri tedvîn eden ilk kişi olarak meşhur olduğu da bilinmektedir.

Sonuç olarak incelenen hadisin râvîlerinin tamamının sika oldukları ve hadisi Zührî’den Mâlik dışında râvîlerin de rivâyet etmesine karşın, bu târiklerin sahih olmaması gerekçesiyle tek sahih târikin Mâlik’in rivâyet ettiği tarîk olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan meseleye bakıldığında yukarıda nakledilen *niyet* hadisi ve *velâ satışı* ile ilgili hadisler değerlendirilirken işâret edilen noktaların bu hadis için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre münker hadisin sahih olabileceğini kabul eden Hâkim ile Halîlî’ye göre bu hadisin münker olması bir problem ortaya çıkarmamaktadır. Ancak söz konusu rivâyetin müteahhir âlimler arasında yaygın manası ile münker hadis için uygun bir örnek olmadığı da açıktır.

B. Münker Hükmü Verilen Rivâyetler

Bu kısımda İbnü’s-Salâh’ın kendisine göre münker hadisin her iki kısmı için verdiği örnekler ile Irâkî, Zerkeşî ve Alâî’nin münker hadisin birinci kısmına örnek verilmesinin daha uygun olacağını ifade ettikleri rivâyetler ve son olarak da ve İbn Hacer’in kendi tanımına göre münker hadis için örnek sadedinde zikrettiği rivâyet inceleyecektir.

²⁹⁸ Irâkî, *et-Takyîd ve l-izâh*, s. 87.

²⁹⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 656-668.

³⁰⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 669.

³⁰¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve t-ta’dîl*, VIII, 71-74; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 326-350; a.mlf, *Tezkiratü l-huffâz*, I, 108-113; İbn Hacer, *Tehzîbü t-Tehzîb*, IX, 445; a.mlf, *Takribü t-Tehzîb*, s. 506.

1. “Müslüman kâfire vâris olamaz” Hadisi ve Değerlendirmesi

حَدَّثَنِي يَحْيَى عَنْ مَالِكٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ عُمَرَ بْنِ عَثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَلَا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ».

Yahyâ tahdîs yoluyla Mâlik'ten, o da İbn Şihâb'dan, o da Ali b. Hüseyin b. Ali'den, o da Ömer b. Osman b. Affân'dan, o da Üsâme b. Zeyd'den nakletti: Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “Müslüman kâfire vâris olamaz, kâfir de müslümana vâris olamaz.”³⁰²

Mâlik > İbn Şihâb ez-Zührî > Ali b. Hüseyin b. Ali > Ömer b. Osman b. Affân > Üsâme b. Zeyd > Hz. Peygamber (s.a.s) tarîki ile gelen bu rivâyet, İbnü's-Salâh

³⁰² Mâlik, *Muvatta'*, “Ferâiz”, (hadis no: 1891); a.mlf, *Muvatta'* (Muhammed b. el-Hasan rivâyeti), s. 232 (hadis no: 728); a.mlf, *Muvatta'* (Ebû Mus'ab ez-Zührî rivâyeti), II, 74 (hadis no: 1883); Abdullah b. Mübârek, *el-Müsned*, s. 96, 97 (hadis no: 162, 163); Şafî'î, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, I, 263; IV, 72, 73, 83; VI, 169; VII, 363; Tayâlisî, *el-Müsned*, II, 22 (hadis no: 665); Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 14, 15 (hadis no: 9851, 9852); X, 341 (hadis no: 19304); Humeydî, *el-Müsned*, I, 467 (hadis no: 551); Sa'îd b. Mansûr, *es-Sünen*, I, 84 (hadis no: 135, 136); Ebu'l-Cehm, *Cüz'ü Ebi'l-Cehm*, s. 61 (hadis no: 107); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XVI, 329 (hadis no: 32088); İbn Ebû Şeybe, *el-Müsned*, I, 113 (hadis no: 144); Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, II, 700; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVI, 76, 84, 100, 138, 141, 146 (hadis no: 21747, 21752, 21766, 21808, 21813, 21820); Dârimî, *es-Sünen*, IV, 1955 (hadis no: 3041, 3043, 3044); Buhârî, “Meğâzî”, 48 (hadis no: 4283); “Ferâiz”, 26 (hadis no: 6764); Müslim, “Ferâiz”, 23 (hadis no: 1614); İbn Mâce, “Ferâiz”, 6 (hadis no: 2729, 2730); Ebû Dâvûd, “Ferâiz”, 9 (hadis no: 2909); İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 347 (hadis no: 3291); Tirmizî, “Ferâiz”, 15 (hadis no: 2107); İbn Ebû 'Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, I, 328 (hadis no: 454); Bezzâr, *el-Bahru'z-zehâr*, VII, 33, 38 (hadis no: 2581, 2585); Mervezî, *es-Sünne*, s. 258-260 (hadis no: 418, 419, 420, 423); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 121-125 (hadis no: 6337- 6349); İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, I, 240 (hadis no: 954); Ebû 'Avâne, *el-Müstahrec*, III, 435 (hadis no: 5593, 5594, 5595); İbnü'l-Münzir, *el-İknâ'*, I, 288, 292 (hadis no: 101, 102); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 163, 167 (hadis no: 391, 412); Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, III, 265 (hadis no: 5294, 5295, 5296); Himeyrî, *Cüz'ü'l-Hımyerî*, s. 105 (hadis no: 42); İbnü'l-A'râbî, *el-Mu'cem*, II, 687 (hadis no: 1383); Ebûbekr eş-Şâfi'î, *el-Fevâid (el-Ğıylâniyyât)*, I, 85-93 (hadis no: 36-44, 47); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XIII, 394 (hadis no: 6033); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 161 (hadis no: 506); III, 142 (hadis no: (2738); V, 182 (hadis no: 5013); Muhammed b. el-Muzaffer el-Bezzâr, *Ğarâibü Mâlik b. Enes*, s. 86 (hadis no: 68); Cevherî, *Müsnedü'l-Muvatta'*, s. 199 (hadis no: 210); Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 21 (hadis no: 3028); V, 121 (hadis no: 4065); Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 262 (hadis no: 2944); Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, III, 144, 145; Süleym b. Eyyûb er-Râzî, *Avâlî Mâlik b. Enes*, s. 278 (hadis no: 308); İbn Hazm el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, VIII, 338; XII, 123; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, V, 91; a.mlf, *es-Sünenü's-sağır*, II, 366 (hadis no: 2305); a.mlf, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 217, 218, 253 (hadis no: 12003, 12004, 12005, 12458); X, 299 (hadis no: 21259); a.mlf, *Ma'rifeti's-sünen*, IX, 101, 143, 144 (hadis no: 12488, 12636, 12643, 12644); XII, 260, 261 (hadis no: 16624, 16631); Hatîb, *Avâlî Mâlik b. Enes*, s. 318 (hadis no: 341); a.mlf, *el-Fasl li'l-vasl el-müddrec fi'n-nakl*, II, 657 (hadis no: 75); a.mlf, *el-Kifâye*, s. 13; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, IX, 162, 171; Beğavî, *Şerhu's-sünne*, VIII, 363 (hadis no: 2231); XI, 154 (hadis no: 2747); İbnü's-Sem'ânî, *el-Müntehab*, I, 538; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk*, XLVI, 286-292 (hadis no: 10050-10061); İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fi mesâilî'l-hilâf*, II, 187, 244 (hadis no: 1466, 1666); İbnü'l-Hâcib, *Avâlî Mâlik b. Enes*, s. 390 (hadis no: 493); İbnü'n-neccâr, *Zeylû Târîhi Bağdâd*, II, 226 (hadis no: 453); Mizzî, *el-Müntekâ*, s. 42 (hadis no: 15); a.mlf, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 154-156; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 400; Alâî, *Buğyetü'l-mültemes*, s. 180, 183, 187; Sübkî, *Mu'cemü's-şüyûh*, s. 252.

tarafından ona göre münker hadisin birinci kısmını teşkil eden “sikalara muhâlif ferd hadis” için bir misâl sadedinde zikredilmiştir. İbnü’s-Salâh bu rivâyette râvîlerden Ömer b. Osman’ı “Ömer” olarak nakleden tek kişinin Mâlik olduğunu, diğer sika muhaddislerin bu râvîyi “Amr” olarak kaydettikleri için Mâlik’in onlara muhâlefet etmiş bulunduğunu ifade etmektedir. Yine İbnü’s-Salâh konu ile ilgili olarak Müslim’in *et-Temyîz* adlı eserinde Zührî’den rivâyette bulunan bütün râvîlerin söz konusu râvîyi “Amr” diye naklettiklerini, Mâlik’in ise sanki diğer râvîlerin ona muhâlif olduğunu biliyormuşçasına eliyle Ömer b. Osman’ın evini işaret ettiğini kaydettiğini belirtmektedir.³⁰³ Ömer ve Amr’ın her ikisinin de Osman’ın oğulları olduğunu söyleyen İbnü’s-Salâh, hadisi nakleden kişinin esâsen Amr olduğunu, Müslim ve daha başka muhaddislerin de bu noktada Mâlik’in yanıldığı kanaatini paylaştıklarını aktarmaktadır.³⁰⁴ Zerkeşî’nin belirttiğine göre Müslim’in ifade edilen kanaatini paylaşan bir başka muhaddis de Nesâî’dir. Nesâî söz konusu hadisin, Mâlik’in diğer râvîlere muvâfakat ettiği şeklinin de bulunduğunu, ancak Mâlik’in hadisiyle ilgili doğru olanın onun “Ömer” diyerek naklettiği rivâyet olduğunu kaydetmektedir.³⁰⁵

Zerkeşî’ye göre bu rivâyet gerek münker gerekse şâz için uygun bir misâl özelliği taşımamaktadır. Zira hadiste yalnızca, bir râvînin ismi hususunda tashîf gerçekleşmiştir. Dolayısıyla rivâyetin kendisi sahih³⁰⁶, râvîleri de sikadır ve Mâlik ile hocalarının akranlarından pek çok kişi bu hadisi rivâyet etmiştir. Ancak metinde nekâret bulunduğundan hadisin isnâdı münker hükmünü almaya çok yakındır. Zira hadisin metninde gerçekleşen hâlel, isnâdda da hâlel bulunduğuna işaret edebilir. Nitekim İbnü’s-Salâh da isnâdda gerçekleşen illetin metni yaralayabileceği kadar yaralamayabileceğini illet bahsinde ifade etmektedir.³⁰⁷ Burada da isnâddaki sika bir râvînin başka bir sika râvî ile değiştirilmesi metni sahih olmaktan çıkarmamaktadır.³⁰⁸ Dolayısıyla hadis münker hükmünü almaya uygun değildir.

Söz konusu hadisin şâz ve münker için uygun görülmemesinin diğer bir sebebini Mâlik’in gerçekte bu hadiste teferrüd etmemiş olması şeklinde açıklandığını ifade eden

³⁰³ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 81.

³⁰⁴ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmu’l-hadîs*, s. 82.

³⁰⁵ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 160; Ebnâsî, *Şeze’l-feyyâh*, I, 187.

³⁰⁶ Zira Amr da Ömer de sika râvîlerdir.

³⁰⁷ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 159.

³⁰⁸ Ebnâsî, *Şeze’l-feyyâh*, I, 186; Irâkî, *et-Takyîd ve’l-îzâh*, s. 88.

Zerkeşî, Buhârî'nin *Sahîh*'inde naklettiği İbn Cüreyc hadisinin bu rivâyete mütâbi kabul edildiğini belirtmektedir. Ancak Buhârî'nin asıl nüshasından söz konusu hadisi kontrol eden Zerkeşî, İbn Cüreyc'in buradaki rivâyetinin "Amr" lafzıyla vârid olduğunu bildirmektedir.³⁰⁹ Her hâlükârda münker hadislerle ilgili daha uygun bir örnek vermeyi münasip gören Zerkeşî, bu hususta ileride işlenecek olan "Sizden biri sabah namazını kıldığında sağ tarafı üzerine uzansın." hadisini misâl vermektedir.

Mevzu bahis rivâyette Mâlik'in muhâlefet ettiği râvîler Irâkî tarafından İbn Cüreyc, İbn Uyeyne, Hüseyim ve daha başkaları olarak zikredilmektedir. İbn Hacer bu râvîlerden Hüseyim'in rivâyet ettiği metinde Mâlik'in hadisinden çok daha büyük bir muhâlefet görüldüğünden, onun hadisinin İbnü's-Salâh tarafından örnek verilmesinin daha doğru olacağı kanaatindedir. Zira Mâlik'in hadisinde yalnızca isnâdda bir râvîyle ilgili isim değişikliği söz konusu iken, Hüseyim'in Zührî'den naklettiği hadisinin metni diğer mütâbi rivâyetlerden çok farklı olarak "İki dinin mensupları birbirine vâris olamaz" şeklinde gelmiştir. Bunun nedeni Hüseyim'in Zührî'den Mekke'de hadis semâında bulunması ancak dinlediği hadisleri yazmadığından hafızasından rivâyet etmesidir. Hatta bu sebeple Buhârî ve Müslim onun Zührî'den gelen rivâyetlerini tahrîc etmemişlerdir.³¹⁰

Rivâyetin münker olup olmadığının anlaşılabilmesi için mevzu bahis hadisin râvîleri hakkında bir tetkik yapılması gerekmektedir. Bu hadisin râvîlerinden İbn Şihâb ez-Zührî'nin ricâl eserlerinde sika, fakih, sünneti en iyi bilen, hâfız gibi vasıflarla zikredildiği daha önce ifade edilmişti.³¹¹

Hadisin bir diğer râvîsi Ali b. Hüseyin b. Ali Zeynülâbidîn ise bilindiği üzere imâm ve sika bir kimsedir.³¹²

Sika bir kimse olan Ömer b. Osman b. Affân ile ilgili ise Mâlik'in ondan naklettiği rivâyetin ferd olduğu ve doğrusunun Amr'dan gelen rivâyet olduğu ricâl eserlerinde de belirtilmiştir.³¹³

³⁰⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 161.

³¹⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 676.

³¹¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VIII, 71-74; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 326-350; a.mlf, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 108-113; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 445; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 506.

³¹² Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 74; a.mlf, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 386; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 304; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 400.

Görüldüğü üzere mezkûr hadisi rivâyet eden râvîlerin tamamı sikadır. Kendisinin de sika bir kimse olduğu malum Mâlik'in, hadisi Ömer'den nakleden tek kişi iken diğer tarîklerin Amr'dan rivâyetle geldiği de bir hakikattir. Dolayısıyla Mâlik'in hadisi İbnü's-Salâh tarafından yapılan "sikalara muhâlif ferd hadis" tanımlaması için misâl olarak uygun görünmektedir. Ayrıca İbnü's-Salâh'ın münker hadisi merdûd şâz ile aynı manada kabul ettiği göz önünde bulundurulduğu takdirde, onun bu hadisi merdûd sayması gerektiği de açıktır. Her ne kadar sika râvîlerden müteşekkil bir tarîke sahip ve metni de başka pek çok tarîkle desteklenen bir hadis olsa da, isnâdda gerçekleşen tashîften dolayı bu rivâyetin merdûd hadis türlerinden biri olan musahhaf hadis kabul edilmesi uygun görünmektedir. Netice itibâriyle bu rivâyetin münker hadisle ilgili müteahhir âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen "zayıf râvînin kendisinden daha evlâ râvîye muhâlefet ettiği ferd hadis" tanımı için uygun bir örnek teşkil etmese de, İbnü's-Salâh'ın yaptığı tanımlamaya göre yerinde bir örnek olduğu anlaşılmaktadır.

2. "Koruk hurmayı kuru hurma ile birlikte yiyin" Hadisi ve Değerlendirmesi

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ خَلْفٍ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ قَيْسٍ الْمَدَنِيِّ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - ﷺ -: «كُلُوا الْبَلَحَ بِالْتَمَرِ، كُلُوا الْخَلْقَ بِالْجَدِيدِ، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَغْضَبُ وَيَقُولُ: بَقِيَ ابْنُ آدَمَ حَتَّى أَكُلَ الْخَلْقَ بِالْجَدِيدِ»

Ebû Bişr Bekr b. Halef tahdîs yoluyla bize nakletti, (Dedi ki:) Yahyâ b. Muhammed b. Kays el-Medenî bize tahdîs yoluyla nakletti, (dedi ki:) Hişâm b. Urve bize tahdîs yoluyla babasından, o da Âişe'den onun şöyle dediğini nakletti: Rasûlullah (s.a.s) buyurdu ki: "Koruk hurmayı kuru hurma ile birlikte yiyin. Eski hurmayı da yeni ile birlikte yiyin. Zira şeytan bunu gördüğünde öfkelenir ve şöyle der: 'Âdemoğlu eski ile yeniyle birlikte yiyecek kadar hayatta kaldı.'"³¹⁴

Ebû Zükeyr Yahyâ b. Muhammed > Hişâm b. Urve > Urve b. Zübeyr > Âişe > Hz. Peygamber (s.a.s) tarîki ile gelen bu rivâyeti İbnü's-Salâh, münker hadisin ikinci

³¹³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 458; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 481; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 415.

³¹⁴ İbn Mâce, "Et'ime", 40 (hadis no: 3330); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 250 (hadis no: 6690); Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, VII, 365 (hadis no: 4399); Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 135 (hadis no: 7138); a.mlf, *el-Medhâl ilâ kitâbi'l-İklîl*, s. 40; a.mlf, *Ma'rifeti ulûmi'l-hadîs*, s. 101; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Târîhu İsfahân*, I, 170; Halîlî, *el-İrşâd*, I, 172; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, VI, 112 (hadis no: 5999); a.mlf, *el-Âdâb*, s. 178 (hadis no: 531); Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 320; Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmû'a*, s. 181 (hadis no: 63).

kısmına örnek olarak nakletmiştir. Söz konusu rivâyeti teferrüd ederek nakleden Ebû Zükeyr'in, Müslim'in kendisinden gelen rivâyetleri eserine aldığı *sâlih* bir *şeyh* olduğunu söyleyen İbnü's-Salâh, aynı râvînin teferrüdü makbûl addedilecek derecede bulunmadığını ifade etmektedir.³¹⁵

İrâkî ve Zerkeşî de söz konusu rivâyetle ilgili İbnü's-Salâh'ın görüşünü doğrular bir nitelikte Nesâî'nin bu hadis için münker ismini kullandığını, İbn Adî'nin de bu hadisi Ebû Zükeyr'den başkasının rivâyet etmediğini bildirdiğini kaydetmektedirler. Buna göre İbnü's-Salâh'ın, Müslim'in Ebû Zükeyr'den gelen rivâyetleri eserine aldığı şeklindeki açıklaması kısmen eksiktir. Zira Müslim Ebû Zükeyr'in rivâyetlerini yalnızca mütâbaat için nakletmekte, asıl hadisler arasında kaydetmemektedir.³¹⁶ Ayrıca her ne kadar İbnü's-Salâh Halîlî'yi takip ederek Ebu Zükeyr'i *sâlih* şeklinde vassetse de, Yahyâ b. Maîn, İbn Hibbân gibi başka muhaddisler tarafından Ebû Zükeyr taz'îf edilmiştir.³¹⁷ Bulkînî ise Müslim'in, Ebû Zükeyr'in rivâyetlerini yalnızca mütâbaat için naklettiği şeklindeki açıklamayı doğru bulmamakta ve bu rivâyetin teferrüdüne müsamaha edilemeyecek bir râvî olan Ebû Zükeyr'den vârid olduğunu ifade etmektedir.³¹⁸

İbn Hacer ise İbnü's-Salâh'ın *sâlih* lafzı ile onun hadis hususunda değil, dini bakımından sâlih bir kimse manasını kastettiğini, zira bu lafzı hadis rivâyetine uygunluğu ifade etmek maksadıyla kullanacakları zaman muhaddislerin genel tavrının kayıt koyarak *sâlihu'l-hadîs* demek şeklinde tebârüz ettiği, mutlak olarak kullandıklarında ise din bakımından derecesini ifade ettiklerini belirtmektedir.³¹⁹

Söz konusu rivâyetin münker hükmünü alması hususunda bir başka sebep de hadisin metnindeki problem olarak açıklanmıştır. Buna göre, şeytanın sadece insanın yaşamasından ötürü kızmayacağı, bilâkis Allah rızasına uygun müslümanca bir hayat süren kimsenin yaşaması hâlinde öfkeleneyeceği ifade edilmektedir.³²⁰

³¹⁵ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 81.

³¹⁶ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 166-167; İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 90.

³¹⁷ İrâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 90; Ebnâsî, *Şeze'l-feyyâh*, I, 188.

³¹⁸ Şâtî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-istulâh (li İbn Raslân el-Bulkînî)*, s. 246.

³¹⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 680.

³²⁰ Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, I, 239.

Hadisin râvîleri hakkında bir inceleme yapıldığında Ebû Zükeyr Yahyâ b. Muhammed hakkında Yahyâ b. Ma‘în’in gerçekten de zayıf hükmünü verdiği görülmektedir.³²¹ Ayrıca Ebû Zükeyr ile ilgili onun hadisinin yazılabileceği görüşü bulunduğu gibi, mütâbi olarak kullanılamayacağı görüşü de mevcuttur.³²² İbn Hacer ise onun çokça hata eden *sadûk* bir kimse olduğunu söylemektedir.³²³ İbn Adî Ebû Zükeyr’in hadislerinin genelini müstakim olduğunu belirterek birkaç hadisi bundan istisnâ etmektedir. Söz konusu müstakim olmayan istisnâ rivâyetler arasında mevzu bahis hadisi de zikretmektedir. Zehebî ise Halîlî’nin bu hadis hakkında Ebû Zükeyr’in sâlih bir kimse olması nedeniyle hadisin zayıf sayılamayacak ama sahih de denilemeyecek bir ferd/şâz hadis olduğunu söylediğini belirttikten sonra bu rivâyetin nekâret nedeniyle zayıf olduğuna hükmetmektedir.³²⁴ Bu noktada ayrıca mevzu bahis hadisin târîkindeki Ebû Zükeyr isminin Nesâî ve Beyhakî’nin *Sünen*’lerinde Ebû Zekeriyâ şeklinde yer aldığı, ancak doğrusunun birinci kullanım olduğu ifade edilmelidir.

Hadisin râvîlerinden Hişâm b. Urve hakkında ricâl kaynaklarında sika ve fakîh,³²⁵ Urve b. Zübeyr hakkında hâfiz ve sika,³²⁶ Ebû Bişr Bekr b. Halef hakkında ise sika ve *sadûk*³²⁷ lafızlarının kullanıldığı görülmektedir.

Ebû Zükeyr dışındaki râvîlerinin sika olduğu anlaşılan bu rivâyet Ebû Zükeyr dışında hiç kimse tarafından nakledilmeyen, mütâbi ve şâhidi bulunmayan bir hadistir. Bazı muhaddisler tarafından taz‘îf edilen ancak bazı muhaddisler tarafından da *sadûk* kabul edilen Ebû Zükeyr’in, teferrüd ettiği hadis makbûl sayılacak derecede güvenilir bir râvî olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu rivâyet İbnü’s-Salâh’ın münker hadisin ikinci kısmı için yaptığı tanıma uygun bir örnek teşkil etmektedir. Ancak günümüzde kabul edilen yaygın manasıyla münker tanımında yer alan “zayıf

³²¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, XI, 184.

³²² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 298.

³²³ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 596.

³²⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 299.

³²⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 63; Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 145; a.mlf, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VI, 34; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXX, 232; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, XI, 45; a.mlf, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 573.

³²⁶ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 62; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII, 185; a.mlf, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 389.

³²⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 385; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 205; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 480; a.mlf, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 126.

râvînin teferrüdü” şartını taşısa da, “daha evlâ olana muhâlefet” şartını taşıyamaması nedeniyle, ifade edilen bu ikinci tanıma göre münker hükmünü almaktan uzaktır.

3. “Sizden biri sabah namazını kıldığında sağ tarafı üzerine uzansın” Hadisi ve Değerlendirmesi

حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ رَكْعَتِي الْفَجْرِ فَلْيُضْطَجِعْ عَلَى يَمِينِهِ»

Bize Bişr b. Mu‘âz el-Akadî tahdîs yoluyla haber verdi ve dedi ki: Bize Abdülvâhid b. Ziyâd tahdîs yoluyla haber verdi ve dedi ki: Bize el-A‘meş tahdîs yoluyla Ebû Sâlih’ten, o da Ebû Hureyre’den Rasûlullahın (s.a.s) şöyle buyurduğunu haber verdi: “Sizden biri sabah namazının iki rekât sünnetini kıldığında sağ tarafı üzerine uzansın.”³²⁸

Bişr b. Mu‘âz el-Akadî > Abdülvâhid b. Ziyâd > A‘meş > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber (s.a.s) tarîkî ile gelen bu rivâyet Zerkeşî’nin şâz/münker hadisin birinci kısmına dair en uygun örnek olarak naklettiği hadistir. Beyhakî bu hadiste Abdülvâhid’in pek çok kişiye muhâlefet ettiğini, zira A‘meş’in diğer sika râvîleri bu hadisi Hz. Peygamber’in yaptığı bir fiil olarak aktarırken Abdülvâhid’nin mezkûr rivâyeti bir emir olarak naklettiğini bildirmektedir.³²⁹

³²⁸ Mutarriz, *Fevâidü Ebîbekr el-Kâsım el-Mitraz ve emâlîhi*, s. 157 (hadis no: 84); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 501 (hadis no: 4704); İshâk b. Râhûye, *el-Müsneid*, I, 294 (hadis no: 271); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, XIV, 469 (hadis no: 8888); XV, 217, 402 (hadis no: 9368, 9637); XVI, 109 (hadis no: 10097); Tirmizî, “Salât”, 311 (hadis no: 420); Müzenî, *es-Sünenü’l-me’sûra*, I, 191 (hadis no: 117); İbn Mâce, “Salât”, 126 (hadis no: 1199); Ebû Dâvûd, “Salât”, 292 (hadis no: 1261); İbn Ebû Hayseme, *et-Târihu’l-kebîr*, I, 440; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 177 (hadis no: 1460); İbn Huzeyme; *es-Sahîh*, II, 167 (hadis no: 1120); Serrâc, *el-Müsneid*, s. 114, 115 (hadis no: 173, 174, 175); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VI, 220 (hadis no: 2468); Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, I, 249 (hadis no: 816); İsmâîlî, *Mu‘cemü esâmî şüyûhi Ebîbekr el-İsmâîlî*, I, 493; Dârekutnî, *el-Fevâidü’l-müntekâti’l-ğarâibü’l-âvâlî*, İbn Merdûyeh, *Cüz’ fihî me’ntekâ İbn Râhûye*, I, 301 (hadis no: 140); Ebû Nu‘aym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’*, IX, 33; İbn Hazm el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi’l-âsâr*, II, 228; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 64 (hadis no: 4887); Beğavî, *Şerhu’s-sünne*, III, 460 (hadis no: 887); İbnü’l-Cellâbî, *Cüz’ü İbni’l-Cellâbî*, s. 24 (hadis no: 8); İbn ‘Asâkir, *Târihu Dimeşk*, LXVII, 349; Irâkî, *Tarhu’t-tesrîb*, II, 347; III, 52, 57.

³²⁹ Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 163.

Sahâbî râvîsi Ebû Hureyre olan bu hadisin diğr râvîleri incelendiğinde, Bişr b. Mu‘âz el-Akadî hakkında ricâl kaynaklarında sâlihu’l-hadîs ve sadûk³³⁰ ifadelerinin yer aldığı, İbn Hibbân’ın ise onu sikalar arasında zikrettiği görölmektedir.³³¹

Hadisin bir diğr râvîsi Abdülvâhid b. Ziyâd el-Abdî hakkında kaynaklarda genellikle sika³³² imâm, fakih³³³ gibi ifadeler yer almaktadır. Ancak İbnü’l-Cevzî onu zayıf olarak vâsfetmiştir.³³⁴

Hadisin râvîlerinden Süleymân b. Mihrân el-A‘meş hakkında hâfız ve sika,³³⁵ Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân hakkında ise sika sika ve Ebû Hureyre’den rivâyette bulunan râvîlerin en isabetlisi ve sâlihu’l-hadis³³⁶ ifadelerinin kullanıldığı görölmektedir.

Göröldüğü üzere bu hadisin râvîlerinin tamamı hakkında ricâl eserlerinde genellikle sika oldukları bilgisi kaydedilmiştir. Hadisin tarîkleri incelendiğinde yukarıda da işaret edildiği üzere yalnızca Abdülvâhid b. Ziyâd’ın bu rivâyeti doğrudan Hz. Peygamber’in (s.a.s) bir sözü olarak naklettiği, diğr tarîklerde ise hadisin Hz. Peygamber’in (s.a.s) yaptığı bir fiil olarak nakledildiği görölmektedir. Sika bir kimse olan Abdülvâhid’in rivâyet ettiği şekliyle söz konusu hadis diğr sikaların rivâyetlerine muhâlif görönmektedir. Bu durumda İbnü’s-Salâh’ın münker hadisin birinci kısmını teşkil eden “sikalara muhâlif ferd hadis” için uygun bir başka örneğin de bu rivâyet olduğu söylenebilir. Ancak bu hadisin müteahhirûn devrinde yaygın manası ile münker hadis için uygun olmadığı da açıktır.

³³⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 368; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, IV, 146; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 458; a.mlf, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 124.

³³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, Haydarâbâd: Matba‘atü Meclisi Dâireti’l-me‘ârifî’l-osmâniyye, 1393/1973VIII, 144.

³³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 20; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 513; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 436; a.mlf, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 367.

³³³ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 189; a.mlf, Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IX, 7.

³³⁴ İbnü’l-Cevzî, Ebû’l-ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *ed-Du‘afâ ve’l-metrûkîn*, (thk. Ebu’l-fidâ’ Abdullah el-Kādî), Beyrût: Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1406/1986, II, 155.

³³⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 146; Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 116; a.mlf, Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, VI, 226; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XII, 76; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, III, 232; a.mlf, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 367.

³³⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, III, 450; Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 89; a.mlf, Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, V, 36; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, VIII, 513; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, I, 480; a.mlf, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 203.

4. “Hz. Peygamber helâya girdiğinde yüzüğünü çıkarırdı” Hadisi ve Değerlendirmesi

حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ الْحَنْفِيِّ، عَنْ هَمَّامٍ، عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ - إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ وَضَعَ خَاتَمَهُ.

Bize Nasr b. Ali tahdîs yoluyla Ebû Ali b. el-Hanefî'den, o da Hemmâm'dan, o da İbn Cüreyc'den, o da Zührî'den, o da Enes'ten onun şöyle dediğini aktardı: Hz. Peygamber (s.a.s) helâya girdiğinde yüzüğünü çıkarırdı.³³⁷

Hemmâm b. Yahyâ > İbn Cüreyc > Zührî > Enes > Hz. Peygamber tarîki ile vârid rivâyet Irâkî tarafından münker hadisin birinci kısmı için İbnü's-Salâh'ın verdiği örnekten daha uygun bir misâl olarak nakledilmiştir. Dört *Sünen*'de de nakledilen söz konusu rivâyetle ilgili Ebû Dâvûd münker hükmünü vererek bu hadisin İbn Cüreyc > Ziyâd > Sa'd > Zührî > Enes tarîkiyle “Hz. Peygamber (s.a.s) gümüşten bir yüzük edindi, sonra onu attı.” şeklinde geldiğini bildirmiştir. Ebû Dâvûd'a göre ilk hadisteki vehm, bu hadisi rivâyet eden tek kişi olan Hemmâm'dan kaynaklanmaktadır.³³⁸ Söz konusu hadisi İbn Cüreyc'den nakleden Hemmâm dışındaki râvîler ise Ebû Dâvûd'un ifade ettiği metne benzer şekilde rivâyette bulunmuşlardır.³³⁹

İbn Hacer, Ebû Dâvûd'un bütün râvîleri sika olan bu rivâyete münker hükmünü verme sebebinin Hemmâm'ın bu hadisi İbn Cüreyc'den teferrüd etmesi şeklinde açıklamaktadır. Nitekim her ne kadar ikisi de sika olsalar da *Şeyhayn* Hemmâm'ın İbn Cüreyc'ten yaptığı rivâyetleri kesinlikle kitaplarına almamıştır. Zira Hemmâm, Basra'da yaptığı rivâyetlerin problemli olduğu bilinen İbn Cüreyc'ten Basra'da iken semâda bulunmuştur. Bu rivâyetteki problem de İbn Cüreyc'in Ziyâd'ı iskât etmek sûretiyle hadisi doğrudan Zührî'den naklediyormuş gibi göstererek tedlîs yapmasıdır. Hemmâm

³³⁷ İbn Mâce, “Tahâret”, 11 (hadis no: 303); Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 11 (hadis no: 20); a.mlf, *Süûlâtü Ebî Ubeyd el-Âcurî*, II, 89 (hadis no: 1220); Ebû Dâvûd, “Zînet”, 53 (hadis no: 5213); Tirmizî, “Melâbis”, 26 (hadis no: 1746); a.mlf, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, I, 91 (hadis no: 93); Bezzâr, *el-Bahru'z-zehâr*, XIII, 38 (hadis no: 6349); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII, 384 (hadis no: 9470); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VI, 247 (hadis no: 3543); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IV, 262 (hadis no: 1413); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 298 (hadis no: 670); Ebû Nu'aym, *Ehbâru Isfahân*, II, 73 (hadis no: 1127); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 153 (hadis no: 449); Beğavî, *el-Envâr fî Şemâilü'n-nebiyyi'l-muhtâr*, I, 375 (hadis no: 507); İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, LXI, 232; İbn Hacer, *İthâfû'l-mehera*, II, 289 (hadis no: 1744).

³³⁸ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 89; Zerkeşî, *en-Nüket*, II, 165.

³³⁹ Ebnâsî, *Şeze'l-feyyâh*, I, 187-188; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 89.

ise Ebû Dâvûd'un belirttiği gibi hadisin lafzında hata yapmıştır.³⁴⁰ Ancak hadisi tashih açısından duruma bakıldığında hadisin aslının Zührî'nin Enes'ten yaptığı Hz. Peygamberin yüzük edinmesi ile ilgili rivâyete dayanması nedeniyle sahih kabul edilebileceğini belirten İbn Hacer, İbn Cüreyc'in tedlîsinin de sıhate bir zarar vermediği kanaatindedir. Bu nedenle de söz konusu rivâyeti misâl için uygun bulmayan İbn Hacer, bunun yerine oruçla ilgili ileride ele alınacak hadisi örnek vermektedir.³⁴¹

Irâkî'nin İbnü's-Salâh'ın örneğine itiraz ederek bu rivâyeti daha uygun bir misâl addetmesinin sebebi, onun münkerin yalnızca metinde vukû' bulabileceğini düşünmesi olarak belirtilmektedir.³⁴² Irâkî'nin Hemmâm'dan naklederek örnek verdiği mevzu bahis hadisin râvîlerinden Hemmâm b. Yahyâ hakkında Zehebî imâm, hâfız, sadûk ve hucet³⁴³ ifadelerini kullanırken İbn Hacer onun bazen vehimde bulunabilmekle birlikte sika bir kimse olduğunu söylemektedir.³⁴⁴

Mekke'de tedvîn yapanların ilki olarak bilinen İbn Cüreyc'³⁴⁵ kaynaklarda sika, fakih ve fâzıl bir kimse olarak vasfedilmekle birlikte kimi zaman tedlîs yaptığı da ifade edilmiştir.³⁴⁶ Nitekim mevzu bahis rivâyette de tedlîs yaptığı ifade edilmişti. Hadisin bir diğer râvîsi Zührî'nin ise ricâl eserlerinde sika ve hâfız olarak vasfedildiği daha önce zikredilmişti.³⁴⁷

Söz konusu hadisin yukarıda nakledilen tarîkinde yer alan râvîlerden de bahsetmek gerekirse, Nasr b. Ali b. Sahbân el-Ezdî hakkında Ebû Hâtim er-Râzi ile Nesâî'nin sika dedikleri bilinmektedir.³⁴⁸

Ebû Ali el-Hanefî hakkında ise sâlih, leyse bihî be's,³⁴⁹ leyse bi şey³⁵⁰ ve sadûk³⁵¹ ifadeleri kullanılmıştır. İbn Hibbân ise onu sikalar arasında zikretmektedir.³⁵²

³⁴⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 677.

³⁴¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 678.

³⁴² Ensârî, *Fethu'l-bâkî*, I, 244.

³⁴³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 296; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 302.

³⁴⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 68; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 574.

³⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 328.

³⁴⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 408; amlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 363.

³⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 71-74; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 326-350; a.mlf, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 108-113; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 445; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 506.

³⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 355; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 134; a.mlf, *Tezkiratü'l-huffâz*, II, 519; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 430.

³⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 324.

³⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 164.

Ravîlerinin tamamının sika olarak vasfedildikleri görülen bu hadiste, İbn Cüreyc'in yaptığı tedlîs ve Hemmâm'ın hadisin lafzında hata etmesi şeklinde iki problemin mevcut bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak hadisin diğer tarîkleri incelendiğinde bu hadisin bu lafızlarla nakledildiği bir başka tarîk daha göze çarpmaktadır. Abdullah b. Muhammed b. Îsâ > Ebû Bişr Abdurrahman b. Ahmed > Osman b. Ebû Şeybe > Yahyâ b. Zekeriyâ b. Hâlid > İbn Cüreyc > Zührî > Enes tarîkiyle gelerek Hemmâm'ın rivâyetine mütâbaat eden söz konusu ikinci tarîki Ebû Nu'aym el-İsfahânî nakletmektedir.³⁵³ Ancak bu tarîkteki diğer râvîler sika olsalar da Ebû Bişr'in meçhûlül-hâl olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim onun hakkında bilgi veren tek kişinin yine Ebû Nu'aym olduğu, onun da Ebû Bişr'in rivâyette bulunduğu kimselerle bunlardan yaptığı rivâyetleri nakletmekle iktifâ ettiği ve hâli hakkında herhangi bir bilgi vermediği görülmektedir.³⁵⁴

Kaydedilen mâlûmâtтан hareketle her ne kadar mütâbii zayıf bir rivâyet olsa da söz konusu rivâyette Hemmâm'ın tek kalmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum en azından Hz. Peygamber'in (s.a.s) helâya girerken yüzüğünü çıkarması gibi bir durumun varlığının bilindiğine delil kabul edilebilir. Dolayısıyla söz konusu hadisin İbnü's-Salâh'ın yaptığı "sikalara muhâlefet eden ferd hadis" tanımının yalnızca "sikalara muhâlefet" kısmına uygun olduğu, "ferd hadis" şartını ise taşımadığı anlaşıldığından, münker hadis için Irâkî tarafından örnek verilmesi doğru gözükmemektedir. Ancak meseleye sıhhat açısından bakılması ve Hemmâm'ın rivâyetine mütâbi olan zayıf rivâyetten sarfı nazar edilmesi durumunda söz konusu hadisin İbnü's-Salâh'ın görüşüne göre münker hadis için bir örnek olarak nakledilmesi doğru kabul edilebilir.

³⁵¹ Mizzî, *Tehîbü'l-Kemâl*, XIX, 104; Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İ'tidâl*, (thk. Ali Muhammed Mu'avviz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrût: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995, V, 18; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 34; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 373.

³⁵² İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 404.

³⁵³ Ebû Nu'aym, *Ehbâru İsfahân*, II, 73 (hadis no:1127).

³⁵⁴ Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi İsfahân ve'l-vâridîne 'aleyhâ*, (thk. Abdülğafûr Abdülhakk Hüseyin el-Belûşî), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1412/1992, III, 336.

5. Ramazanda Bilerek Orucunu Bozan Kimse İle İlgili Hadis ve Değerlendirmesi

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُسَافِرٍ، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي فُدَيْكٍ، حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ -ﷺ- أَفْطَرَ فِي رَمَضَانَ، بِهَذَا الْحَدِيثِ، قَالَ: فَأُتِيَ بِعَرَقٍ فِيهِ تَمْرٌ قَدْرُ خَمْسَةِ عَشَرَ صَاعًا، وَقَالَ فِيهِ: «كُلْهُ أَنْتَ وَأَهْلُ بَيْتِكَ، وَصُمْ يَوْمًا وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ»

Bize Ca'fer b. Mûsâfir tahdis yoluyla nakletti. (Dedi ki:) Bize İbn Ebû Fûdeyk tahdis yoluyla nakletti. (Dedi ki:) Bize Hişâm b. Sa'd tahdis yoluyla İbn Şihâb'dan, o da Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan, o da Ebû Hureyre'den onun şöyle dediğini nakletti: "Ramazanda orucunu bozmuş bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.s) geldi." Burada hadisin devamını nakletti ve dedi ki: İçinde on beş sâ³⁵⁵ kadar hurma bulunan bir sepet getirildi. Hz. Peygamber buyurdu ki: "Sen ve ailen yiyin, (yerine) bir gün oruç tut ve Allah'tan mağfiret dile."³⁵⁶

Münker hadisin birinci kısmı için gerek İbnü's-Salâh'ın gerekse Irâkî'nin verdiği örnekleri uygun bulmayan Alâî, Hişâm b. Sa'd > Zührî > Ebû Seleme > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber tarîki ile gelen bu rivâyeti örnek olarak zikretmektedir.³⁵⁷ Bu rivâyette hakkında sû-i hıfz hükmü bulunan Hişâm, Zührî'nin diğer talebelerine muhâlefet ederek, onların tarîkinde Humeyd b. Abdurrahman > Ebû Hureyre şeklindeki kısmı Ebû Seleme > Ebû Hureyre olarak değiştirmiştir. Doğru olan rivâyet de Zührî'nin Humeyd >

³⁵⁵ Sözlükte "ağzı dar su kabı" anlamına gelen kelime, aslen Mezopotamya katı madde ölçegi olup Araplar'ca da benimsenmiştir. Bu ölçegin diğer birimlerden karşılığı tarih boyunca ihtilaf konusu olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Kallek, Cengiz, "Sâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXV, 317-319.

³⁵⁶ Mâlik, *Muvatta'*, "Sıyâm", 9 (hadis no: 28); a.mlf, *Muvatta'* (Muhammed b. el-Hasan rivâyeti), s. 116 (hadis no: 349); a.mlf, *Muvatta'* (Ebû Mus'ab ez-Zührî rivâyeti), I, 310 (hadis no: 802); Şafî'î, *el-Müsned*, s. 105; a.mlf, *el-Ümm*, II, 98; VII, 225; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIII, 125 (hadis no: 7692); XVI, 403 (hadis no:10687); Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 56; Müslim, "Sıyâm", 14 (hadis no: 1111); Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra*, s. 300 (hadis no: 293, 294); Ebû Dâvûd, "Savm", 37 (hadis no: 2392); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 311, 312 (hadis no: 3101, 3102); X, 254 (hadis no: 11662); İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, III, 216 (hadis no: 1943); Ebû 'Avâne, *el-Müstahrec*, II, 206, 208 (hadis no: 2859, 2863, 2865); Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, II, 60 (hadis no: 3197, 3198); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VIII, 290 (hadis no: 3523); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, II, 218 (hadis no: 1787); Ebuşşeyh el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi İsfahân*, IV, 193-194; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 167, 168, 202, 203 (hadis no: 2306, 2307, 2397, 2398); Ebû Nu'aym, *el-Müsnedü'l-müstahrec*, III, 189 (hadis no: 2513, 2514); Süleym er-Râzî, *'Avâli Mâlik*, I, 287 (hadis no: 314); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 380 386 (hadis no: 8052, 8053, 8070); a.mlf, *Ma'rifetü's-sünen*, VI, 264 (hadis no: 8678, 8679); XI, 120 (hadis no: 14990); İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, II, 175; XXI, 12; Hıla'î, *Hıla'ıyyât*, s. 337 (hadis no:864); İbn Başkuvâl, *el-Ğavâmizu'l-mübhemât*, II, 237 (hadis no: 183); İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, II, 83, 86 (hadis no: 1076, 1082, 1083); İbn Hacer, *İthâfü'l-mehera*, X, 534 (hadis no: 11862).

³⁵⁷ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 678.

Ebû Hureyre'den yaptığı rivâyettir. İbn Hacer Alâî'nin bu noktadaki görüşünü doğru bulmayarak, bu hadiste Hişâm'a Leys b. Sa'd ve Abdülcebbâr b. Ömer'in mütâbaat ettiklerini belirtmektedir.³⁵⁸ Ancak Leys b. Sa'd ve Abdülcebbâr b. Ömer'in de hadisi Humeyd'den naklettikleri görülmektedir. İbn Hacer'in bu iki râvînin Hişâm'a mütâbaat ettiklerini söylemesindeki kastı Hişâm'ın hadisin sonunda ziyâde ettiğini söylediği "Bir gün oruç tut ve Allah'tan mağfîret dile" lafzı ile ilgilidir.

Hadisin râvîleri ile ilgili yapılan tetkikler neticesinde Ebû Avvâd Hişâm b. Sa'd hakkında Ahmed b. Hanbel'in onun hâfız olmadığını ve Yahyâ b. Sa'îd'in ondan hadis rivâyet etmediğini bildirdiği bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca Yahyâ b. Ma'în onunla ilgili leys bi'l-kaviyy ifadesini kullanırken, İbn Adî zayıf bir kimse olmasına rağmen hadisinin itibâr için yazılacağını söylemektedir. Zira Hişâm sika râvîlere çokça muhâlefet ettiğinden onun hadisiyle ihticâc etmek mümkün olmasa da sikalarla muvafakât ettiği durumlarda hadisinin yazılmasında bir beis görülmemektedir. Ancak Zehebî Müslim'in Hişâm'ın hadisiyle ihticâc ettiğini, Buhârî'nin de onunla istişhâd ettiğini belirtmektedir.³⁵⁹ Hişâm'ın sadûk bir râvî olduğunu ve çokça vehimde bulunduğunu ifade eden İbn Hacer ise bu vasıfların yanı sıra onun Şiîlikle itham edildiğini de kaydetmektedir.³⁶⁰

Söz konusu hadisin râvîlerinden Zührî'nin sika olduğu daha önce ifade edilmişti.³⁶¹ Hadisin bir diğer râvîsi Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'ın ise sika, imam, müksir³⁶² gibi sıfatlarla vasıflandırıldığı görülmektedir.

Her ne kadar Alâî söz konusu misâli Hişâm'dan naklederek verse de bu hadisin yukarıda tarafımızdan kaydedilen tarîkinde yer alan Ca'fer b. Müsâfir hakkında bilgi vermek de yerinde görünmektedir. İbn Ebû Hâtim, Ca'fer b. Müsâfir ile ilgili *şeyh* lafzını kullanmaktadır.³⁶³ İbn Hacer, İbn Hibbân'nın sikalar arasında zikrettiği Ca'fer'e ait ma'lûl bir hadis bulunduğunu belirterek onun tedlîs yapma ihtimâlinin bulunduğunu

³⁵⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 679.

³⁵⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 345.

³⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 37-38; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 572.

³⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 71-74; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 326-350; a.mlf, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 108-113; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 445; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 506.

³⁶² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 94; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIII, 370; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 63; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XII, 115; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 645.

³⁶³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 573.

ifade etmektedir.³⁶⁴ Zehebî ise onun sadûk olduğunu söylemektedir.³⁶⁵ Ca'fer'in hocaları arasında zikredilen İbn Ebû Fûdeyk ile ilgili de onun pek çok âlim tarafından sika sayıldığı ve hadisiyle ihticâc edildiği kaydedilmektedir.³⁶⁶ İbn Hibbân ile İbn Ma'in'in sika kabul ettiği İbn Ebû Fûdeyk hakkında İbn Hacer ise sadûk hükmünü vermiştir.³⁶⁷

Görüldüğü üzere söz konusu hadisin Hişâm dışındaki râvîleri sikadır. İbnü's-Salâh'ın münker hadisin birinci kısmı için yaptığı tanımın "sikaya muhâlif ferd hadis" olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu rivâyette zayıf bir râvî olan Hişâm'ın, Zührî'nin diğer sika râvîlerine muhâlefet ettiği açıkça görüldüğünden söz konusu rivâyetin münkerin birinci kısmı için örnek verilmesi uygun görünmektedir. Ayrıca söz konusu rivâyetin "zayıf râvînin kendisinden daha evlâ râvîye muhâlefet ettiği ferd hadis" şeklinde tanımlanan manasıyla münker hadis için de uygun bir örnek teşkil ettiği ifade edilmelidir.

6. "Namazı dosdoğru kılan... cennete girer" Hadisi ve Değerlendirmesi

حَدِيثُ حُبَيْبِ بْنِ حَبِيبٍ أَخُو حَمْزَةَ الزَّيَّاتِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ الْعِزَّارِ بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ أَقَامَ الصَّلَاةَ، وَآتَى الزَّكَاةَ، وَحَجَّ الْبَيْتَ، وَصَامَ رَمَضَانَ، وَقَرَأَ الضَّيْفَ دَخَلَ الْجَنَّةَ»

Hubeyyib b. Habîb'in hadisi: Hamza b. Habîb'in kardeşi Hubeyyib b. Habîb Ebû İshâk'tan, o da Ayzer b. Hureys'ten, o da İbn Abbâs'tan onun şöyle dediği rivâyet etti: Hz. Peygamber (s.a.s) buyurdu ki: "Kim namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, haccını yapar, ramazan orucunu tutar ve misafiri iyi ağırlarsa, cennete girer."³⁶⁸

Hubeyyib b. Habîb > Ebû İshâk > Ayzer b. Hureys > İbn Abbâs > Hz. Peygamber tarîki ile gelen bu rivâyetle ilgili Ebû Hâtim, Hubeyyib dışındaki sikaların hadisi İbn Abbâs'tan mevkûf olarak naklederken, Hubeyyib'in merfû' nakletmesini gerekçe

³⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 106.

³⁶⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 296.

³⁶⁶ Zehebî, *Siyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, VIII, 176.

³⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 47; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 468.

³⁶⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, XII, 274 (hadis no: 20529); Harbî, *İkrâmü'd-dayf*, s. 40 (hadis no: 50); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 655 (hadis no: 8484); İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, V, 369; Taberânî, *Mu'cemü'l-kebîr*, XII, 136-137 (hadis no: 12692); Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi İsfahân*, III, 304-305; Nakkâş, *Fevâidü'l-İrâkiyyîn*, s. 38 (hadis no: 23); Bûsîrî, *İthâfü'l-hıyarati'l-mehera*, I, 450 (hadis no: 750); İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, III, 306 (hadis no: 307).

göstererek münker hükmünü vermektedir.³⁶⁹ Bu rivâyet İbn Hacer tarafından münker hadise örnek sadedinde zikredilmiştir.³⁷⁰ Söz konusu hadiste gerçekleşen durumun öncelikle sika bir râvînin ziyâdesi kabul edilmesi gerektiği ve bunun da burada bir kusur teşkil etmediği, dolayısıyla başka bir rivâyetin örnek verilmesinin daha münasip olacağı şeklinde bir görüş de mevcuttur.³⁷¹ Ancak Hubeyyib adlı râvî hakkında ricâl âlimleri tarafından zayıf olduğuna dair bilgiler nakledildiği görüldüğünden bu tenkit mesnedsiz kalmaktadır.

Hadisin râvîlerden Hubeyyib hakkında ricâl kaynaklarında kavî bir şahsiyet olmadığı³⁷² ve başka sikaların rivâyet etmediği hadisleri rivâyet ettiği³⁷³ yönünde bilgiler bulunmaktadır. Yahyâ b. Ma'în de İbn Ebû Şeybe'nin kendisinden rivâyette bulunduğu belirtilen³⁷⁴ Hubeyyib'i tanımadığını ifade etmektedir.³⁷⁵ Yalnızca İbn Ebû Şeybe'nin sika olduğunu belirttiği görülen Hubeyyib ile ilgili Abdullah b. Mübârek'in onun hadislerini terk ettiği bilgisi de söz konusu kaynaklarda mevcuttur.³⁷⁶

Mezkûr hadisin râvîlerinden Ebû İshâk Amr b. Abdullah b. Ubeyd es-Sebî'i hakkında sika ve müksir vasıflarının zikredildiği görülmektedir.³⁷⁷

Kaynaklarda sika olarak kaydedilen, hadisin diğer bir râvîsi Ayzer b. Hureys el-Abdî el-Kindî³⁷⁸ ile ilgili de Yahyâ b. Ma'în, Nesâî ve İbn Hibbân'ın onun sika bir kimse olduğunu söyledikleri belirtilmektedir.³⁷⁹

Söz konusu rivâyetin bütün tarîkleri incelendiğinde gerçekten de yalnızca Hubeyyib'in bu hadisi merfû naklettiği, diğer tarîklerde ise hadisin mevkûf olarak nakledildiği görülmektedir. Zayıf bir râvî olduğu yukarıda ifade edilen Hubeyyib bu

³⁶⁹ İbn Ebû Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, V, 369.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 73.

³⁷¹ Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-dürer*, I, 287.

³⁷² İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, I, 190.

³⁷³ Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Muhtasaru'l-Kâmil*, (thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî), Kâhire: Mektebetü's-sünne, 1415/1994, s. 288.

³⁷⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 126.

³⁷⁵ Yahyâ b. Ma'în, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ma'în b. Avn el-Mürri, *et-Târih (Dârimî rivâyeti)*, (thk. Ahmed Muhammed Nursîf), Dımeşk: Dârü'l-me'mûn li't-türâs, ts s. 93; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 309.

³⁷⁶ Makrîzî, *Muhtasaru'l-Kâmil*, s. 288.

³⁷⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 111; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 63; a.mlf, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 423.

³⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 10.

³⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 64; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 204.

şekilde yaptığı rivâyet ile sika râvîlerin rivâyetlerine muhâlefet etmiştir. Dolayısıyla bu rivâyetin münker hadis hakkında müteahhir âlimler tarafından da yaygın şekilde benimsenen “zayıf râvînin kendisinden daha evlâ râvîye muhâlefet ettiği ferd hadis” şeklindeki tanım için uygun bir örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

II. MÜNKER HADİS İLE İLGİLİ MESELELER

Münker hadis ile ilgili hadis usûlü eserlerinde verilen örneklerin incelenmesinin ardından konunun bütün yönleriyle ortaya konulması maksadıyla bu kısımda münker hadis ile ilgili değinilmesi gereken muhtelif meseleler ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle bir hadisin münker olup olmadığının tespit yöntemleri zikredilmiş, ardından münker hadisin kısımlarından söz edilmiştir. Ayrıca bu çalışmanın başından itibaren ortaya konulan mâlûmât doğrultusunda münker hadisin hükmü kaydedilmiştir. Bunların dışında münker hadis ile ilgili lafızlar, bu çalışmanın sınırlarını aşması ve uzun soluklu bir çalışmanın konusunu teşkil etmeye müsait olması nedeniyle kısaca serd edilmiştir. Son olarak daha iyi anlaşılmasını temin maksadıyla münker hadisin diğer hadis türleri ve hadis ilimleri ile irtibat noktaları ele alınmıştır.

A. Nekâreti Tespit Yolları

Bir hadiste nekâret bulunup bulunmadığının tespit edilebilmesi için öncelikle ortaya bir yol haritasının konulması yerinde olacaktır. Bu yol haritası ise tarafımızdan hadisin bütün tarîklerinin bir arada toplanması ve isnâddaki râvîlerin hâllerinin araştırılması şeklinde tespit edilmiştir. Bu yöntemlerden ilkinin uygulanması neticesinde hadiste teferrüdün söz konusu olup olmadığının ve hadiste başka hadislerle muhâlefet edilip edilmediği ortaya çıkacak, ikinci yöntemin uygulanması ile de teferrüd ve muhâlefetin niteliğinin ortaya konulması sağlanacaktır. Hadisin bütün târiklerinin toplanması neticesinde ortaya çıkan teferrüd ve muhâlefet durumları Ebû Semha³⁸⁰ tarafından nekâreti tespit yolları olarak detaylı şekilde işlenmiştir.

³⁸⁰ Dubai’de Arap ve İslâm Araştırmaları Fakültesi’nde görev yapmaktadır.

1. Hadisin Bütün Târiklerini Bir Arada Değerlendirmek

Bir hadisin münker olup olmadığının anlaşılabilmesi için yapılması gereken ilk şey söz konusu hadisin bütün târiklerini bir arada toplamak olmalıdır. Zira hadiste teferrüd ya da muhâlefetin gerçekleşip gerçekleşmediği ancak bu şekilde anlaşılabilir.³⁸¹

Hadisin bütün târikleri bir araya getirildiğinde isnâdda gerçekleşmesi muhtemel ziyâde, noksân, râvî ismi değişikliği veya isnâdın tamamen değişik olması gibi durumlar kolaylıkla tespit edilebilecektir. Ayrıca hadisin metninde gerçekleşmiş bir değişikliğin bulunması durumunda târiklerin tamamına bakılarak metnin hangi târikte hangi lafızlarla nakledildiğini tespit de oldukça kolaylaşacaktır.

a. Teferrüd

Bir hadiste nekâret bulunduğu en önemli göstergelerinden biri hadisin teferrüd edilerek nakledilmiş olmasıdır. Ancak bu noktada hadise münker hükmünün verilmesinin gerçekleşen teferrüdün keyfiyetine bağlı olduğu ifade edilmelidir. Zira her teferrüd durumunun nekâret sebebi olmadığı ve teferrüdün kabul edilmeyen şekillerinin yanı sıra makbûl şekillerinin de bulunduğu malumdur.

Teferrüd ile ilgili kaleme aldığı geniş eserinde Abdülcevâd Hamâm teferrüdün altı farklı şekilde gerçekleşebildiğini kaydetmektedir. Söz konusu teferrüd şekilleri; hadisin mütâbii ve şâhidi bulunmadan tek bir târikle nakledilmesi manasındaki mutlak teferrüd, râvînin hadisin senedi veya metninde yaptığı bir ziyâde ile ortaya çıkan teferrüd, râvînin başka râvîlere muhâlefet etmesi ile gerçekleşen teferrüd, bir hadisin sadece tek bir belde halkı tarafından rivâyet edilmesi sûretiyle meydana gelen teferrüd ve hadisin bir senedle sadece tek bir râvî tarafından rivâyet edilmesiyle gerçekleşen isnâda ait teferrüd şeklinde serd edilmektedir.³⁸²

Teferrüdü gerçekleştiren râvînin durumuna bakılarak bu teferrüd şekillerinin sahih olup olmadığı tespit edilmektedir. Meselâ hadis ilminde meşhûr kâidelerden birini teşkil eden sikanın ziyâdesinin –ki teferrüd manasına gelmektedir- makbûl olduğu kanaati bu şekildeki bir teferrüdün sıhhatine işâret etmektedir. Bu noktada Hamâm'ın senedin

³⁸¹ Bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 333; İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 90-91; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 92.

³⁸² Hamâm, *et-Teferrüd*, s. 89.

muttasıl olması, râvînin adâlet sahibi olması, râvînin zabt sahibi olması, hadiste illet ve şâz bulunmaması şeklinde belirlenen beş sahih hadis şartını teferrüdün kabul edilmesi için de gerekli saydığı görülmektedir.³⁸³

Bir hadise münker hükmünün verilmesini gerektiren teferrüd durumu ise bazı kayıtlarla sınırlandırılmıştır. Buna göre zayıf bir râvînin, teferrüd etmek suretiyle kendisinden daha üstün râvîlere muhâlefet etmesi durumunda hadiste nekâretin gerçekleştiği kabul edilmektedir.³⁸⁴ Dolayısıyla hadise münker hükmü verilirken öncelikle hadisin bütün tarîkleri toplanarak teferrüd bulunup bulunmadığı kontrol edilmeli, teferrüd bulunduğu tespit edildiği takdirde ise söz konusu teferrüdü yapan râvî ile kendisine muhâlefet edilen râvî ya da râvîlerin hâlleri araştırılmalıdır.

b. Muhâlefet

Hadiste gerçekleşen muhâlefet tıpkı teferrüd durumunda olduğu gibi yalnız başına hadise münker hükmünü vermede yeterli değildir. Zira farklı muhâlefet şekilleri bulunmaktadır. Meselâ sika bir râvînin başka sikalara muhâlefeti durumu şâz olarak adlandırılmaktadır. Hadiste nekâretin gerçekleştiğinin kabul edilmesi için ise zayıf bir râvînin teferrüd ettiği bir hadis ile kendisinden daha üstün râvîlere muhâlefet etmiş olması gerekmektedir.³⁸⁵ Bu durumda bir hadisin bütün tarîkleri bir araya getirilerek hadiste teferrüd ile birlikte gerçekleşmiş muhâlefetin tespit edilmesi hâlinde, söz konusu muhâlefete taraf olan râvîlerin, yani muhâlefet eden ve kendisine muhâlefet edilen râvîlerinin hâllerinin araştırılması gerekmektedir.

2. İsnâddaki Râvîlerin Hâllerini Araştırmak

Zayıf râvînin kendisinden daha üstün râvîye muhâlefet ederek naklettiği hadise münker denildiği göz önünde bulundurulduğunda hadisin isnâdında yer alan râvîlerin hâllerinin bilinmesinin son derece zarûrî olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁶ Bir râvînin sika, sadûk, zayıf ya da daha başka vasıflardan hangisiyle niteleneceği meselesi; râvîlerin

³⁸³ Hamâm, *et-Teferrüd*, s. 575.

³⁸⁴ Nekâreti tespit yollarından teferrüd hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Semha, *el-Hadisü'l-münker*, s. 62-78. Burada teferrüdün gerçekleşme şekilleri de örneklerle geniş şekilde açıklanmaktadır.

³⁸⁵ Nekâreti tespit yollarından muhâlefet hakkında ayrıntılı bilgi ve muhâlefetin gerçekleşme şekillerine dair örnekler için bk. Ebû Semha, *el-Hadisü'l-münker*, s. 78-92.

³⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 90-91.

isimlerini, künyelerini, lakaplarını, yaşadıkları yerleri, hoca ve talebeleri ile vefât tarihlerini bilmekle yakından alâkalıdır. Aynı zamanda râvîyle ilgili genellikle irsâl ya da tedlîs yaptığı, kitaptan naklediyorsa kitaplarının yandığı veya kaybolduğu ya da kendisinin sonradan âmâ olduğu, ömrünün son demlerinde hafızasını yitirdiği gibi durumların bilgisi de hadisin münker olduğunun tespiti hususunda önemli bilgiler olarak görünmektedir.

Râvînin hâli ile ilgili buraya kadar kaydedilen durumların bilinmesinin daha ziyâde ilk zamanlarda yaşayan muhaddisler için geçerli, gerekli ve hatta mümkün olduğu söylenebilir. Hemen her râvî hakkındaki bilgileri içeren ricâl eserlerinin telif edilmesinden sonra bir râvî ile ilgili malûmata kolaylıkla ulaşılabildiğinden, günümüzde râvî araştırması yapmak eskiye oranla daha kolaydır. Ancak önceki dönemlerde yaşayan muhaddislerin söz konusu râvîlere zaman bakımından daha yakın oldukları düşünüldüğünde günümüzde ulaşılamayacak bazı bilgilere o dönemde yaşayan muhaddisler tarafından ulaşılması daha kolay ve mümkün gözüktüğünden bu açıdan da ilk dönem muhaddislerinin bir üstünlüğünün bulunduğu söylenebilir.

Hadisteki nekâretin tespit edilebilmesi için râvîlerin halleri araştırılırken bilinmesi gereken bir başka mesele de cerh-ta'dil lafızlarıdır. Zira zayıf râvînin sika râvîye muhâlefeti durumunda ferd hadise kolaylıkla münker hükmü verilebilirken, iki zayıf râvîden daha fazla zayıf olanın daha az zayıf olana muhâlefeti durumunda söz konusu râvîlerin zaaf derecelerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu da cerh lafızlarının derecelerinin bilinmesi ile mümkündür.

B. Münker Hadisin Kısımları

Münker hadisin, hadiste nekâretin gerçekleştiği yere göre kendi içinde kısımlara ayrılmasına ilk dönem hadis âlimlerinden başlayarak pek çok muhaddisin gerek uygulamalarında gerekse beyânlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Buna göre hadisteki nekâretin metinde gerçekleşmesi durumunda hadise “münkeru'l-metn” denilirken, isnâdda gerçekleşmesi durumunda “münkeru'l-isnâd” denildiği görülmektedir.³⁸⁷ Bu kısımda söz konusu iki kavram açıklanarak, ikinci bölümün başında incelenen münker

³⁸⁷ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, s. 111.

hadis için örnek verilen rivâyetler münkeru'l-isnâd ya da münkeru'l-metn olmaları açısından değerlendirilecektir.

1. Münkeru'l-isnâd

İfade edildiği üzere nekâretin hadisin isnâdında gerçekleşmesi durumunda söz konusu hadis *münkeru'l-isnâd* olarak adlandırılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse, zayıf bir râvî ile bu râvîden daha evlâ olan râvî ya da râvîlerin rivâyet ettiği bir hadiste, zayıf râvînin, söz konusu diğer râvîlerin hadislerinin isnâdında yer almayan bir râvîyi ziyâde veya iskât etmesi, onların isnâdındaki bir râvîyi değiştirmesi ya da onlardan daha farklı bir isnâdla hadisi nakletmesi gibi durumlar, söz konusu zayıf râvînin hadisinin isnâdının münker olduğuna işaret etmektedir.

Bir hadisin isnâdında nekâretin farklı şekillerde gerçekleşmesi mümkündür. Muttasıl bir isnâdda gerçekleşen ziyâde ve noksân, mürsel hadisi mevsûl, mevkûf hadisi merfû rivâyet etmek, isnâdının tamamını veya isnâddaki bir râvîyi değiştirmek, isnâdın mevzû olması gibi durumlara isnâdda nekâretin gerçekleştiği muhtelif durumlara örnek olarak verilebilir.³⁸⁸ Bilindiği üzere mütekaddim ulemânın uygulamalarının teorileştirilme sürecinde zikredilen bu durumların her biri için müstakil birer ıstılâh ihdâs edilmiştir. Bu durum daha önce de belirtildiği üzere ilk dönem hadis münekkitlerinin münkeri bütün bu durumları kapsayan genel bir kavram olarak kullanmaları, sonraki süreçte ise münkerin manasının daralarak özel bir kavram olarak kullanılmaya başlanması ile alakalıdır.

Hadis usûlü eserlerinde münker hadis için verilen örneklerde nekâretin genellikle isnâdda gerçekleştiği görülmektedir. Meselâ daha önce beyân edildiği üzere Hubeyyib b. Habîb > Ebû İshâk > Ayzer b. Hureys > İbn Abbâs > Hz. Peygamber tarîki ile gelen rivâyetinde Hubeyyib dışındaki râvîlerin hadisi İbn Abbâs'tan mevkûf olarak naklettiği, Hubeyyib'in ise hadisi Hz. Peygamber'in bir sözü olarak aktardığı görülmektedir. Bu rivâyetinde zayıf bir râvî olan Hubeyyib'in kendisinden üstün râvîlerin naklettiği isnâdda ziyâde yaparak hadisi Hz. Peygamber'den nakletmesi nekâretin isnâdda gerçekleştiğini göstermektedir.

³⁸⁸ Serd edilen durumların her birine dair tafsilât ve örnekler için bk. Ebû Semha, *el-Hadîsü'l-münker*, s. 111-123.

Bu noktada isnâdda gerçekleşen ziyâdenin makbûl olmayan bir ziyâde olması gerektiği ayrıca belirtilmelidir. Zira mesela bir râvînin bir hadisi hocasından semâ'ı ile yetinmeyerek hocasının hocasından da dinlemesi ve buna bağlı olarak da hadisi iki tarîkle nakletmesi durumunda isnâdda bir ziyâde -râvînin kendi hocası- ortaya çıkacaktır (âlf isnâd). Ancak bu tür bir ziyâdenin makbûl olacağı açıktır. Nekârete sebebiyet veren ziyâde ise hadisin bütün tarîklerinde mevcut bulunan duruma muhâlefet edecek şekilde gerçekleşen gayr-ı makbûl bir ziyâdedir.³⁸⁹

Benzer şekilde zayıf râvînin isnâddaki râvîlerden birini değiştirerek hadisi aktarması durumuna (kalb/maklûb) örnek olarak Hişâm b. Sa'd > Zührî > Ebû Seleme > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber tarîki ile gelen rivâyet verilebilir. Söz konusu rivâyet incelenirken ifade edildiği üzere bu rivâyette zayıf bir râvî olan Hişâm, Zührî'nin diğer talebelerine muhâlefet ederek, onların tarîkinde Humeyd b. Abdurrahman olarak geçen râvîyi Ebû Seleme şeklinde değiştirmiştir. Hadisin mahfûz tarîki ise Humeyd'in yer aldığı tarîktir. Dolayısıyla Hişâm'ın söz konusu hadiste Humeyd'i Ebû Seleme şeklinde nakletmesi nekâretin isnâdda gerçekleştiği bir başka örneği teşkil etmektedir.

Kaydedilen bu iki örnek dışında İbnü's-Salâh'ın münker tanımına uygun örneklerden Hemmâm b. Yahyâ > İbn Cüreyc > Zührî > Enes > Hz. Peygamber tarîki ile gelen "Hz. Peygamber'in helâya girdiğinde yüzüğünü çıkardığı" şeklindeki hadiste ise İbn Cüreyc'in hadisin diğer tarîklerinde yer alan Ziyâd'ı atlayarak doğrudan Zührî'den rivâyet etmesi (tedlîs) isnâddaki noksân sebebiyle nekârete işaret etmektedir.

İbnü's-Salâh'ın münker tanımına uygun örneklerden bir diğeri de Mâlik > İbn Şihâb ez-Zührî > Ali b. Hüseyin b. Ali > Ömer b. Osman b. Affân > Üsâme b. Zeyd > Hz. Peygamber tarîki ile gelen "Müslüman kâfire vâris olamaz, kâfir de müslümana vâris olamaz." şeklindeki rivâyettir. Bu rivâyette Mâlik diğer sika râvîlerin "Amr" olarak kaydettikleri râvîyi "Ömer" olarak zikrederek hata yaptığından isnâdda nekâret ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada ifade edilmesi gereken mühim bir husus, bir hadisin isnâdında nekâret bulunmasının muhakkak hadisin metninin de münker olduğu manasına gelmeyeceğidir. Nitekim İbnü's-Salâh'ın da illet bahsini işlerken isnâdda gerçekleşen illetin metni

³⁸⁹ Ebû Semha, *el-Hadisü'l-münker*, s. 113.

yaralayabileceği kadar yaralamayabileceğini belirttiği daha önce nakledilmişti.³⁹⁰ Buna göre isnâdda gerçekleşen nekâret de metnin münker olduğu manasına gelebildiği gibi, sadece isnâdın münker olduğu, metnin ise münker olmadığı anlamına da gelebilir. Ancak nekâretin metinde ya da isnâdda gerçekleşmesi hadisin bir bütün olarak münker olmasında ve buna bağlı olarak hadisin hükmünde bir değişikliğe yol açmamaktadır.

2. Münkeru'l-metn

İfade edildiği üzere nekâretin hadisin metninde gerçekleştiği durumlarda söz konusu hadis *münkeru'l-metn* olarak adlandırılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse, zayıf bir râvî ile bu râvîden daha evlâ olan râvî ya da râvîlerin rivâyet ettiği bir hadiste, zayıf râvînin, söz konusu diğer râvîlerin hadislerinin metninde yer almayan bir ibâreyi ziyâde etmesi veya onlardan daha farklı bir şekilde hadisi nakletmesi, söz konusu zayıf râvînin hadisinin metninin münker olduğuna işaret etmektedir.

Yukarıda isnâdda gerçekleşen nekâretin, metnin münker olduğu manasına gelebildiği gibi, münker olmadığı anlamına da gelebildiği ifade edilmişti. Metinde gerçekleşen nekârette de benzer bir durumun bulunduğu kabul edilebilir. Her ne kadar metinde gerçekleşen değişikliğin isnâdda yer alan bir râvînin tasarrufundan dolayı meydana geldiği açık olsa da, hadis bir bütün olarak münker hükmünü almakla birlikte nekâretin gerçekleştiği yer hadisin metni olduğundan münkeru'l-metn olarak isimlendirilmektedir.

Meselâ münker hadislerle alakalı örneklerin incelendiği kısımda zikredildiği üzere³⁹¹ İbnü's-Salâh'ın münker tanımına uygun örneklerden Bîşr b. Mu'âz el-Akadî > Abdülvâhid b. Ziyâd > A'meş > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber tarîkî ile gelen “Sizden biri sabah namazını kıldığında sağ tarafı üzerine uzansın.” şeklindeki rivâyetin metni Abdülvâhid tarafından Hz. Peygamber'in sözüymüş gibi nakledilirken, sika kimseler tarafından nakledilen başka tarîklerinde hadisin, Hz. Peygamber'in yaptığı bir fiil olarak nakledildiği görülmektedir. Bu durumda Abdülvâhid'in naklettiği şekliyle

³⁹⁰ Bk. Bu tez, “‘Müslüman kâfire vâris olamaz’ Hadisi ve Değerlendirmesi” başlığı.

³⁹¹ Bk. Bu tez, “Münker Hükmü Verilen Rivâyetler” başlığı.

hadisin metninde nekâret bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunun İbnü's-Salâh'ın münker tanımına uygun bir örnek olduğu unutulmamalıdır.

Yine İbnü's-Salâh'ın münker tanımına uygun örneklerden Hemmâm b. Yahyâ > İbn Cüreyc > Zührî > Enes > Hz. Peygamber tarîki ile gelen “Hz. Peygamber'in helâya girdiğinde yüzüğünü çıkardığı” şeklindeki hadiste ise İbn Cüreyc'in yaptığı tedlis nedeniyle isnâdda nekâret bulunduğu daha önce ifade edilmişti.³⁹² Bunun dışında söz konusu hadisin metninde de bir nekâretin bulunduğu kabul edilebilir. Zira her ne kadar zayıf bir mütâbii bulunsa da sıhhat açısından değerlendirildiğinde Hemmâm'ın hadisin lafzını, “Hz. Peygamber bir yüzük edindi, sonra onu attı” şeklindeki diğer tarîklerden farklı rivâyet etmesi de metindeki nekârete işaret etmektedir.

Ebû Semha metinde gerçekleşen nekâretin beş farklı şeklini aktarmaktadır. Mananın nekâreti, lafzın rekâketi, münker lafızların ziyâdesi, lafızlarda gerçekleşen tashîf ve tahrîf ile uydurma metinler şeklinde sıralanan söz konusu nekâret çeşitlerinden mananın nekâreti; hadisin metninin şer'î hükümlere aykırı olması, pek çok kişinin bilmesi gereken bir rivâyeti tek bir kişinin aktarması, amellerin faziletleri hususundaki mübâlağa, bid'at ehlinin söylemlerine uygun düşen lafızların bulunması gibi durumlardan anlaşılabilir. Metinde gerçekleşen nekâret şekillerinden lafzın rekâketi ise, hadiste yer alan lafızların bir peygamberden sâdır olması mümkün görülmeyen lafızlar olması şeklinde açıklanmaktadır.³⁹³

C. Münker Hadisin Hükümü

Buraya kadar ele alınan meselelerde görüldüğü üzere münker hadis muhtelif manalarda kullanılabilmektedir. Bu sebeple, münker hadisin hükmüne dair bir değerlendirme yapmanın söz konusu lafzı kullanan muhaddisin münker tanımı ile doğrudan alâkalı olduğu açıktır. Meselâ sika bir râvînin ferd hadisi için münker lafzını kullanan bir muhaddisin, bu hadisin zayıf olduğu kanaatine sahip bulunduğu söylenemez. Benzer şekilde mutlak ferd anlamında münker hadis kullanımında da râvînin durumuna göre hadisin zayıf olduğu kadar sahihliği veya hasenliği de söz

³⁹² Bk. Bu tez, “‘Hz. Peygamber helâya girdiğinde yüzüğünü çıkarırdı’ Hadisi ve Değerlendirmesi” başlığı.

³⁹³ Metinde gerçekleşen nekârete dair tafsilât ve örnekler için bk. Ebû Semha, *el-Hadisü'l-münker*, s. 123-145.

konusudur.³⁹⁴ Mevzû hadis manasında kullanılan münkerin ise kesinlikle reddedileceği ve hiçbir şekilde delil olarak kullanılamayacağı ortadadır.

Yaygın şekilde kabul edilen “zayıf râvînin kendisinden daha evlâ bir râvîye muhâlefet ettiği hadis” manasındaki münker hadisin hükmünün ise son derece zayıf olduğu hususunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır.³⁹⁵ Nitekim genellikle râvîdeki kusur sebebiyle zayıf sayılan hadisler arasında zikredildiği görülen münker hadis, zayıflığın şiddeti bakımından metrûk hadisten sonra gelmektedir.³⁹⁶ Ayrıca münker hükmü verilen bir hadisin kesinlikle merdûd olduğu ve mütâbi‘ ve şâhid olarak kullanılamayacağı da ifade edilmelidir.³⁹⁷ Belirtildiği üzere kesinlikle merdûd sayılan münker hadisi rivâyet etmesi sebebiyle *münkeru’l-hadîs* sıfatıyla vasıflanan râvî için ise bu lafız cerh ifade etmekte ve söz konusu şiddetli cerh pek çok zaman râvînin terk edilmesi sonucunu beraberinde getirmektedir.³⁹⁸ Râvînin rivâyetleri arasında münker hadisin çok fazla bulunmaması hâlinde bu durum râvînin sikallığını etkilememektedir.

Münker hadisin mukâbili kabul edilen marûf hadisin ise genellikle zannedilenin aksine doğrudan sahih kabul edilemeyeceği söylenmelidir. Zira İbn Hacer’in pek çok muhaddis tarafından benimsenen münker hadis tanımında yer alan “daha evlâ râvîye muhâlefet” ifadesinden anlaşıldığı üzere marûf hadisin râvîsinin sika olduğu kadar zayıflık bakımından münker hadisin râvîsinden daha üstün olmakla birlikte yine de zayıf bir râvî olması da mümkündür. Bu durumda marûf hadis için râvîsinin durumuna göre hüküm vermenin kaçınılmaz olduğu açıktır. Nitekim söz konusu iki durum göz önünde bulundurularak kendisine muhâlefet edilen hadisin, râvîsinin zayıflık bakımından münker rivâyetin râvîsine yakın olması durumunda marûf, makbûl olması durumunda ise makbûl olarak isimlendirileceğine dair bir hüküm de mevcuttur.³⁹⁹

Münker hadisin hükmü bağlamında Hanefî usûlcüler tarafından mechûl râvînin rivâyet ettiği selef tarafından bilinen ancak amel edilmeyen hadislerin *müstenker* olarak

³⁹⁴ İtr, *Menhecü’n-nakd*, s. 430.

³⁹⁵ Ali el-Kârî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti’l-fiker*, s. 336.

³⁹⁶ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-fiker*, s. 83; İbn Kutluboğa, *el-Kavlü’l-mübteker*, s. 86; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî*, I, 499; Tahhân, *Teyşîru mustalahi’l-hadîs*, s. 75.

³⁹⁷ Vâdi’î, *el-Mukterah*, s. 127.

³⁹⁸ Sülemî, *el-Hadîsü’l-münker*, I, 104. Bu noktada *münkeru’l-hadîs* lafzının Buhârî tarafından kullanımının kesinlikle hadisi alınmayacak metrûk râvîleri işaret ettiği tekrar belirtilmelidir.

³⁹⁹ Minyâvî, Ebu’l-Münzir Mahmûd b. Muhammed, *eş-Şerhu’l-muhtasar li Nuhbeti’l-fiker*, yy: el-Mektebetü’ş-şâmile, 1432/2011, s. 28.

isimlendirildiği ve bunlarla amel edilemeyeceğinin belirtildiği de ayrıca ifade edilmesi gereken bir noktadır.⁴⁰⁰

D. Münker Hadisle İlgili Lafızlar

Bir hadiste nekâret bulunduğunu veya bir râvînin münker rivâyetlerinin mevcut olduğunu belirtmek üzere muhaddisler tarafından muhtelif lafızların kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda detaylı bir çalışma yapan Ebû Semha münker hadisle ilgili kullanılan lâfızları şöyle tespit etmiştir:⁴⁰¹

“Ta‘rifü ve tünkîr” (تَعْرِفُ وَتُنْكِر) râvînin rivâyetlerinden bazılarının marûf, bazılarının münker olduğunu ifade etmektedir.

“Ravâ menâkîr” (رَوَى مَنَاكِير) ve türevleri “yervî menâkîr” (يُرْوَى مَنَاكِير), “fî hadîsihî nekâre” (فِي حَدِيثِهِ نَكَارَة), “lehû menâkîr” (لَهُ مَنَاكِير), “yervi’l-menâkîr ‘ani’l-meşâhîr” (يُرْوَى مَنَاكِيرُ عَنْ الْمَشَاهِير), “yühaddisü bi menâkîr” (يُحَدِّثُ بِمَنَاكِير) lafızları ise râvînin münker hadis rivâyet ettiğini, ancak münker hadis rivâyet etme durumunun hadislerinin geneline hâkim olmadığını belirtmektedir.

“Fî hadîsihî ba‘zu’n-nükra” (فِي حَدِيثِهِ بَعْضُ النُّكْرَةِ) lafzı her ne kadar râvînin hadislerinin geneli olmasa da bazı rivâyetlerinin münker olduğu manasına gelmektedir. Bu vasıfla sika râvîler vasfedilmektedir.

“Hadîsühû ‘an fülân münker” (حَدِيثُهُ عَنْ فُلَانٍ مُنْكَر), “ye’tî bi’l-menâkîr ‘an fülân” (يَأْتِي بِالْمَنَاكِيرِ عَنْ فُلَانٍ) lafızları gerek zayıf gerekse sika râvîler için kullanıldığında söz konusu râvîlerin belli bir hocadan münker rivâyetinde bulundukları manasına işâret etmektedir.

⁴⁰⁰ Yücel, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, s. 245; Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvîmü’l-edille fî usûli’l-fikh*, (thk. Halil Muhyiddîn el-Meys), Beyrût: Daru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1428/2007, s. 213; Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Usûl*, (thk. Ebû’l-Vefâ Efgânî), Beyrût: Daru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1414/1993, I, 294; Pezdevî, Ebu’l-‘usr Fâhru’l-İslâm Ali b. Muhammed, *Usûl*, (Abdülaziz Buhârî’nin *Keşfü’l-esrâr*’ı içinde), (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrût: Daru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1418/1997, II, 564-570.

⁴⁰¹ Konu hakkındaki ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. Ebû Semha, *el-Hadîsü’l-münker*, s. 180-225. Emin Aşıkutlu da cerh lafızlarını sıralarken münker ile ilgili lafızları da zikretmiştir. Bk. Aşıkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul, 1992, s. 150-153.

“Münkeru’l-hadîs” (منكر الحديث) lafzı râvînin hadislerinin genelinin münker olduğunu ifade etmektedir. Buhârî’nin de bu lafzı terk ettiği râvîler için çokça kullandığı görülmektedir.

“Hadîsühû münker” (حديثه منكر) ve “ehâdisühû menâkîr” (أحاديثه مناكير) lafızları da “münkeru’l-hadîs” (منكر الحديث) ile mürâdif manada kullanılarak râvînin hadislerinin genelinin münker olduğu manasını ifade etmektedir.

“Âmmetü hadîsihî menâkîr” (عامّة حديثه مناكير) lafzı da “münkeru’l-hadîs” (منكر الحديث) ile aynı manaya gelen lafızlardan biri olmakla birlikte bu lafızla tavsîf edilen bir râvî “münkeru’l-hadîs” (منكر الحديث) ile vasıflanan râvîden daha az zayıf olmaktadır.

“Sâhibü menâkîr” (صاحب مناكير) lafzı da genellikle râvînin hadislerinin çoğunun münker olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Ancak bir râvînin bu lafızla vasfedilmesi için hadislerin genelinin münker olması şart değildir.

Serd edilen bu lafızlar dışında râvîlerle ilgili kaydedilen “lâ yûtâbe‘u” (لا يُتَابَع) (hadisine mütâbaat edilmemiştir), “hadîsühû lâ yüşbihu hadîse’s-sikât” (حديثه لا يُشَبِّه حديث) (hadisi sikaların hadislerine benzememektedir), “yühâlifü fî ba‘zi hadîsihî” (يُخَالِف) (hadislerinin bazılarında muhâlefet etmektedir), “ehâdisühû ğarâib ve ifrâdât” (أحاديثه غرائب وإفرادات) (hadisleri ğarîb ve ferd hadislerdir), “ehâdisühû ğayru mahfûza” (أحاديثه غير محفوظة) (hadisleri mahfûz değildir), “ehâdisühû ğayru ma‘rûfe” (أحاديثه غير معروفة) (hadisleri marûf değildir) gibi lafızlar da her durumda olmasa da bazı karîneler ile söz konusu râvînin münker rivâyetlerinin bulunduğu manasını ifade edebilmektedir.

E. Münker Hadisin Diğer Hadis Türleri ve Hadis İlimleri İle İrtibatı

Münker hadisin daha iyi anlaşılabilmesi için diğer hadis türleri ve hadis ilimleri ile irtibatının ve söz konusu hadis türlerinden ayrıldığı yönler ile değişik hadis ilimlerinde hangi şekilde kullanıldığının ortaya konulması faydalı görünmektedir. Bu kısımda münker hadisin öncelikle diğer hadis türleriyle irtibatı, ardından da hadis ilimleriyle irtibat noktaları ele alınacaktır.

1. Münker Hadisin Diğer Hadis Türleri İle İrtibatı

Bu kısımda münker hadis ile irtibatlı olduğu belirlenen sırasıyla şâz hadis, mâruf ve mahfûz hadis, ferd hadis, sikanın ziyâdesi ve mevzû hadis türlerinden müteşekkil beş farklı başlık altında münker hadisin mezkûr hadis türleri ile irtibatı ortaya konulacaktır.

a. Şâz Hadis

Özellikle son dönem hadis âlimleri tarafından “sika bir râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan bir râviye aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadis” şeklinde tanımlanan şâz hadis,⁴⁰² ilk dönemlerde münker hadisten ayrı bir hadis türü olarak değerlendirilmemektedir. Nitekim İbnü’s-Salâh’a göre şâz hadisin merdûd ve gayr-ı merdûd şeklinde ikiye ayrılarak münker hadisin merdûd şâz ile mürâdif mana ifade ettiği ilgili bahislerde belirtilmişti.⁴⁰³ Ayrıca yine İbnü’s-Salâh’ın merdûd şâz/münker hadisin “sıkaya muhâlefet eden ferd hadis” ve “teferrüdüne güvenilecek derecede zabt sahibi olmayan bir râvinin ferd hadisi” şeklinde iki kısma ayırdığı zikredilmişti. Dolayısıyla İbnü’s-Salâh’a göre şâzzın merdûd olan kısmıyla aynı manayı ihtivâ etmesi nedeniyle münker hadisin de merdûd olduğu anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra münker hadisin tarihî gelişimi esnasında şâz hadisten farklı bir tür olarak değerlendirilmeye başlamasının bir süreci ifade ettiği bu çalışmada daha önce ortaya konulmuştur. Yine bu çalışmada daha önce kaydedildiği üzere şâz hadisi münker hadisin bir kısmı olarak düşünen muhaddislerin de mevcut bulunduğu ifade edilmelidir.⁴⁰⁴

Günümüzde “sikanın sıkaya muhâlefet ettiği rivâyet” şeklindeki yaygın manasıyla şâz hadis ise münker hadisten farklı bir tür olmakla birlikte, İbn Hacer ikisi arasındaki ilişkiyi umûm-husûs min vech şeklinde açıklayarak ortak noktalarını muhâlefet, farklılıklarını ise şâzzın râvîsinin sika ya da sadûk, münkerin râvîsinin ise zayıf olması şeklinde tespit etmektedir.⁴⁰⁵ Ancak daha önce ilgili konuda ifade edildiği üzere şâz ve münker arasında münker hükmü verilen hiçbir hadise şâz, şâz hükmü verilen hiçbir rivâyete de münker denilemeyecek şekilde tam bir mübâyenet mevcuttur. İbn Hacer’in

⁴⁰² Aydın, Abdullah, “Şâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 385.

⁴⁰³ Bk. Bu tez, “İbnü’s-Salâh’a Göre Münker Hadis” başlığı.

⁴⁰⁴ Bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, II, 624.

⁴⁰⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-nazar*, s. 73.

bu iki kavram arasındaki ilişkiyi açıklarken kullandığı umûm-husûs min vech ifadesinin ise ıstılâhî manada olmadığı düşünölmelidir.

Mütekaddim muhaddislerin şâz ve münker lafızlarını kullanımları ile ilgili, onların bu lafızları lügavî manada kullandıkları ve bununla kastettikleri mananın kendisinde illet ve hata bulunan hadise işaret ettiğı şeklinde bir görüşün bulunduğı da ayrıca ifade edilmelidir.⁴⁰⁶

b. Marûf Hadis ve Mahfûz Hadis

Marûf hadis İbn Hacer tarafından ifade edildiğı üzere münker hadisin mukâbilinde yer alan kendisine muhâlefet edilen hadis manasında kullanılmaktadır. Son dönemde daha ziyâde “güvenilir râvinin zayıf râvinin hadisinin mukâbilinde rivayet ettiğı hadis” manasında kullanıldığı görölen marûf hadisin⁴⁰⁷ esâsen yalnızca güvenilir râviye değil, aynı zamanda zayıflık bakımından münker rivâyetin râvîsinden daha üstün bir başka zayıf râvî tarafından nakledilen hadisler için de kullanıldığı bu çalışmada daha önce ifade edilmişti.⁴⁰⁸ Dolayısıyla râvîsinin gerek sika gerekse münker hadisin râvîsinden daha az zayıf bir râvî olması imkân dâhilinde bulunduğundan marûf hadisin doğrudan sahih kabul edilemeyeceğı, bilakis râvîsinin durumuna göre hüküm alması gerektiğı ifade edilmelidir.

Günümüzde “rivâyetleri birbirine zıt iki sika râviden daha güvenilir olanın rivayet ettiğı hadis” manasında kullanıldığı görölen mahfûz hadis⁴⁰⁹ ise sikanın sikalara muhâlefet ettiğı şâz hadisin mukâbilinde kullanılan bir hadis ıstılâhıdır. Râvîsi “kendisine muhâlefet edilmiş daha üstün sika ya da sikalar” şeklinde vasfedildiğinden mahfûz hadisin makbûl bir rivâyet olduğı söylenmelidir. Ancak Sülemî’nin ifade ettiğine göre hadis münekkitleri gerek marûf gerekse mahfûz lafızlarını münker hadisin mukâbilinde kullanmaktadırlar.⁴¹⁰ Söz konusu âlimlerin şâz ve münker kavramlarıyla birlikte gayr-ı mahfûz, gayr-ı marûf gibi lafızları da lügavî manada kullandıkları ve bununla kendisinde hata bulunan hadisi kastettikleri şeklindeki görüşü dikkate alındığında Sülemî’nin marûf ile mahfûzun ikisinin de münkerin mukâbili olarak kabul

⁴⁰⁶ Muhammedî, *eş-Şâz ve ’l-münker ve ziyâdetü ’s-sika*, s. 151.

⁴⁰⁷ Efendioğlu, Mehmet, “Ma’rûf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, 66.

⁴⁰⁸ Bk. Bu tez, “İbn Hacer’e Göre Münker Hadis” başlığı.

⁴⁰⁹ Efendioğlu, Mehmet, “Mahfûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVII, 334.

⁴¹⁰ Sülemî, *el-Hadîsü ’l-münker*, I, 143.

edildiğini söylemesinde bir beis görülmemektedir. Ancak genel kabul görmüş münker hadis tanımının İbn Hacer'e ait tarif olduğu, buna göre de marûf ile mahfûz arasında ayırım gözetmek gerektiği ayrıca belirtilmelidir.

c. Ferd Hadis

Ferd hadis son dönemde “senedinin herhangi bir yerinde râvi sayısı teke düşen veya senedindeki yahut metnindeki bir özellik açısından başka rivayetlerden farklı olan hadis” için kullanılan bir ıstılâhtır.⁴¹¹ Şâz ve münker hadislerin tarifinde daha güvenilir râviye muhalefet etmeyi değil de senedin bir yerinde râvinin tek kalması anlamına gelen teferrüdü esas alan âlimlere göre şâz ve münker terimleri ferd ile eş anlamlıdır. Bu noktada ferd ile garîbi eş anlamlı sayanlar olduğu gibi ferd terimini ferd-i mutlak için, garîb terimini ferd-i nisbî için kullananların da bulunduğu belirtilmelidir.⁴¹²

Sika ya da zayıf olması fark etmeksizin bir râvînin rivâyetinde tek kaldığı hadis manasına gelen ferd hadis⁴¹³ hakkındaki değerlendirme söz konusu hadisin râvîsinin durumuna göre yapılmaktadır. Ferd hadise münker hükmünün verilmesi râvîsinin zayıf olması ve kendisinden daha üstün bir râvîye muhâlefet etmesiyle mümkün hâle gelmektedir. Sülemî'nin ortaya koyduğu üzere hadis münekkitleri ferd bir rivâyete ancak karînelerin bulunması durumunda veya zann-ı gâliplerinde bu hadiste râvînin hata ettiği hâsıl olduğunda münker hükmünü vermektedir.⁴¹⁴ Münker hadis ifadesini mutlak ferd için kullanan muhaddislere göre münker hadise râvîsinin durumuna göre ferd hadisin alacağı hükmün verileceği açıktır.

Yaygın manasıyla “zayıfın daha evlâ olana muhâlefet ettiği” münker hadisten söz edilmesinin aynı zamanda ferd hadisin bir kısmından söz etmek manasına geldiği, dolayısıyla her münker hadisin aynı zamanda bir ferd hadis olduğu ancak her ferd hadisin münker olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ferd hadis ile münker hadis arasında umûm-husus mutlak (tam girişimlik) ilişkisinin bulunduğu ifade edilmelidir.

⁴¹¹ Polat, Selahattin, “Ferd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XII, 368.

⁴¹² Polat, “Ferd”, *DİA*, XII, 368.

⁴¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Hamâm, *et-Teferrüd*, s. 215-325.

⁴¹⁴ Sülemî, *el-Hadîsü'l-münker*, I, 133.

d. Sikanın Ziyâdesi

Aynı hocadan rivâyette bulunan sika râvîlerden birinin, diğer râvîlerin nakletmediği bir bilgiyi ziyâde olarak zikretmesi durumu sikanın ziyâdesi olarak isimlendirilmektedir.⁴¹⁵ Gerek isnâdda gerekse metinde vukû‘ bulabilen sikanın ziyâdesi; münker, şâz, mezîd fî muttasılı’l-esânîd gibi ziyâdenin söz konusu olduğu diğer hadis türlerinden farklıdır.⁴¹⁶ Sikanın ziyâdesinin kabul ya da reddi konusunda söz konusu ziyâdeyi mutlak olarak kabul etmek,⁴¹⁷ reddetmek,⁴¹⁸ bazı karînelere göre değerlendirerek kabul etmek⁴¹⁹ ve tevakkuf etmek⁴²⁰ şeklinde dört farklı yaklaşım bulunmaktadır.⁴²¹

Münker hadisle ilgisi bakımından münker hadiste ziyâde yapan râvî zayıf iken, görüldüğü üzere incelenen türde ziyâdeyi yapan râvînin sika olduğu ifade edilmelidir. Ayrıca ziyâdetü’s-sikayı karînelere göre değerlendirmek daha doğru gözüktüğünden, karîneler doğrultusunda reddedileceğine dair hüküm verilmiş ziyâdenin münker rivâyet olduğu söylenebilir.⁴²² Münker hadisi şâz ile aynı manada kullanan muhaddislerin varlığı göz önünde bulundurulduğunda şâzda sikanın yaptığı ziyâde ile diğer sikalara muhâlefeti söz konusu iken, ziyâdetü’s-sikada gerek isnâd gerekse metinde gerçekleşebilen ziyâdenin açıklayıcı bilgiye ulaştırdığı ve burada muhâlefetin mevzu bahis olmadığı belirtilmiştir.⁴²³

⁴¹⁵ Karacabey, Salih, “Ziyâdetü’s-sika”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLIV, 486.

⁴¹⁶ Karacabey, “Ziyâdetü’s-sika”, *DİA*, XLIV, 486.

⁴¹⁷ Sikanın ziyâdesini kabul eden muhaddisler arasında Hâkim, Halîlî, Hatîb, İbnü’s-Salâh, Nevevî, Irâkî, Sehâvî zikredilmektedir. Bk. Muhammedî, *eş-Şâz ve ’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 155-166.

⁴¹⁸ Şâz bir görüş olarak Ebû Bekr el-Ebherî tarafından benimsenmiştir. Bk. Muhammedî, *eş-Şâz ve ’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 190.

⁴¹⁹ Bu görüşü İbn Hibbân, Dârekutnî, İbn Dakîk el-’İd, Zehebî, İbn Receb el-Hanbelî, İbnü’l-Vezîr, İbn Hacer gibi muhaddislerin benimsediği ifade edilmektedir. Bk. Muhammedî, *eş-Şâz ve ’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 190-197.

⁴²⁰ İbn Kesîr, Süyûtî ve San’ânî’nin sikanın ziyâdesi ile ilgili diğer görüşleri saydıktan sonra herhangi bir görüş beyân etmedikleri bildirilmektedir. Bk. Muhammedî, *eş-Şâz ve ’l-münker ve ziyâdetü’s-sika*, s. 199.

⁴²¹ Sikanın ziyâdesi konusunda bu dört görüş ile bu görüşleri benimseyen âlimlerin delilleri için bk. Peker, Nurullah Şevket, *Ziyâdetü’s-sikât ve mevkûfû’l-muhaddisîn ve ’l-fukahâ’ minhâ*, (doktora tezi, Mekke, 1423/2002), s. 112-172.

⁴²² Ebû Semha, *el-Hadisü ’l-münker*, s. 159.

⁴²³ Karacabey, “Ziyâdetü’s-sika”, *DİA*, XLIV, 487.

e. Mevzû Hadis

Mevzû hadis “Hz. Peygamber’e ait olmayan sözlerin onun ağzından uydurulması” manasında kullanılan bir hadis ıstılâhıdır.⁴²⁴ Munker lafzının ilk dönem muhaddisleri tarafından mevzû hadis manasında kullanılabildiği daha önce ifade edilmişti. Nitekim bir hadisin uydurma olduğunu ortaya koyan lafızları dokuz kısımda inceleyen Abdulfettâh Ebû Ğudde, bu kısımlardan dokuzuncusu arasında “munker” lafzını da zikretmektedir.⁴²⁵ Ancak ilk dönemlerde hadis âlimlerinin munker hadisi mevzû hadis manasında kullanmalarının sebebi, munker hadiste gerçekleşen hatanın ve nekâretin çok şiddetli bir zayıflığı gerektirmesi olarak kabul edilebilir. Zira munker kavramı belli bir manayı ifade edecek şekilde genel kabul görmüş ıstılâhî çerçevesini kazandıktan sonra, muhaddisler tarafından kullanılan munker lafzının mevzû hadisi ifade etmediği görülmektedir.

Bilindiği üzere mevzû hadis her ne kadar aslı itibârî ile Hz. Peygamber’e ait olmayan sözlerden müteşekkil olsa da bir hadis ıstılâhı olarak zayıf ya da merdûd hadis türlerinden biri kabul edilmektedir.⁴²⁶ Mevzû hadisteki zayıflık sebebinin râvînin yalan söylemesi olduğu açıktır. Zayıf hadisin bir başka türü ise zayıflık sebebi hadisin kabul şartlarını taşımayan veya nakledildiği kaynaktan sahih şekilde gelmediği tespit edilen hadislerden müteşekkildir. Munker hadis ise zayıf bir hadis türü olarak işte bu iki durum arasında yer almaktadır. Zira munker hadiste sahih şekilde nakledilmemesi dolayısıyla zayıflık bulunmakla birlikte, râvînin hatasından kaynaklanan söz konusu zayıflık râvînin yalancı olması veya bununla ithâm edilmesi sebebiyle ortaya çıkan zayıflıktan daha yukarıda bir seviyededir.⁴²⁷ Bu noktada munker lafzının mevzû hadis manasında

⁴²⁴ Kandemir, Yaşar, “Mevzû”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIX, 493.

⁴²⁵ Ali el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *el-Masnû‘ fî ma‘rifeti’l-hadîsi’l-mevzû‘*, muhakkikin mukaddimesi, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Halep: Mektebetü’l-matbû‘âtî’l-İslâmiyye, 1414/1994, s. 42.

⁴²⁶ Mevzû hadisin zayıf hadisler başlığı altında ele alındığı bir kaynak için bk. Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 119; merdûd hadis olarak ele alındığı kaynaklar için bk. Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 97; Aydın, *Hadis Tespit Yöntemi*, s. 115. Mevzû hadisi zayıf ya da merdûd hadisler arasında değil de müstakil ayrı bir başlık altında ele alan hadisçiler de bulunmaktadır. Bk. Yücel, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, s. 255.

⁴²⁷ Hamâm, *et-Teferrüd*, s. 501.

kullanıldığı kaynakların genellikle ilel ve mevzû'ât kitapları olduğu da ayrıca ifade edilmelidir.⁴²⁸

2. Münker Hadisin Hadis İlimleri İle İrtibatı

Bu kısımda münker hadisin hadis ilimlerinden muhtelifü'l-hadîs ile cerh-ta'dîl ilmi ile irtibat noktaları işlenecektir.

a. Muhtelifü'l-hadîs İlmi

Bilindiği üzere muhtelifü'l-hadîs; makbûl bir hadisin kendisi gibi makbûl bir hadise, araları zorlanmaksızın cem' ve telif edilebilecek şekilde muâraza etmesine denir.⁴²⁹ Zâhiren birbiriyle tezât arz eden iki rivâyetin esâsen birbirine muhâlif olmadığı, cem' ve te'lîf, nesih, tercih ve tevakkuf yöntemlerinden biri uygulanarak ortaya konulmaktadır. Burada ihtilâfın yalnızca iki hadis arasında değil, aynı zamanda hadis ile diğer şer'î deliller arasında gerçekleştiği durumları da inceleyen müşkilü'l-hadîs ilminin, ihtilâfın yalnızca rivâyetler arasında gerçekleştiği durumları inceleyen muhtelifü'l-hadîsten daha geniş kapsamlı olduğu belirtilmelidir.⁴³⁰ Nitekim bu nedenle başlıkta muhtelifü'l-hadîs ifadesinin kullanılması uygun görülmüştür.

Muhtelif hadislerle ilgili olarak söz konusu hadis türlerinin ortaya çıkmasına sebebiyet veren rivâyetler arasındaki teâruzun çözümü için belirlenen yöntemlerden biri olan *tercih* yöntemi, münker hadis ile alâkalı görünmektedir. Zira tercih yöntemi ile sahih olan râcih rivâyet ile zayıf olan mercûh rivâyet ortaya çıkmakta ve söz konusu mercûh rivâyet şâz ya da münker olmaktadır.⁴³¹ Mercûh rivâyetin şâz mı yoksa münker mi olduğunun tespit edilmesi ise râvîlerin incelenmesi neticesinde ortaya çıkacaktır. Bu bağlamda mercûh rivâyet; gerek râcih gerekse mercûh rivâyetlerin ikisinin de râvîsinin sika olması durumunda şâz adını alırken; râcih rivâyetin râvîsinin sika veya mercûh rivâyeti râvîsinden daha az zayıf, mercûh rivâyetin râvîsinin ise zayıflık bakımından

⁴²⁸ Yücel, “Cerh Lafızlarından ‘Münkerü'l-Hadîs’ ve Farklı Kullanımları”, s. 201.

⁴²⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 76. Muhtelifü'l-hadîs ilmine dair yapılmış çeşitli tanımlar için bk. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İFAV, 1996, s. 31-34.

⁴³⁰ Çimen, Fatih, *İbn Fûrek ve Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh adlı eseri*, (yüksek lisans tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), s. 9.

⁴³¹ Ebû Semha, *el-Hadîsü'l-münker*, s. 169.

râcih rivâyetin râvîsinden daha alt bir mertebede bulunması durumunda münker olmaktadır.

b. Cerh-Ta'dîl İlmi

Münker lafzının *hadis* kelimesine sıfat olarak *el-hadîsü'l-münker* şeklinde kullanılmasının dışında izâfet terkibi içerisinde *münkeru'l-hadîs* şeklinde de kullanıldığı görülmektedir. *Münkeru'l-hadîs* ifadesi bir râvînin çok fazla münker hadis rivâyet ettiğini anlatmak üzere genellikle cerh-ta'dîl eserlerinde ya da muhtelif kaynaklarda râvîlerle ilgili yapılan değerlendirmeler esnâsında kullanılmaktadır.

Münker kavramının bir ıstılâh olarak ilk defa râvîlerle ilgili kullanıldığı daha önce de ifade edilmişti. Bu noktada *münkeru'l-hadîs* lafzını bir cerh ıstılâhı olarak kullanan ilk kişinin Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân olduğu da belirtilmişti.⁴³² Ancak söz konusu kavramın bir ıstılâh olarak çalışmamızın konusunu teşkil eden rivâyetler için kullanımının hicrî III. asırda yaygınlaştığı görülmektedir. Bu durumda hicrî III. asırdan sonra *münkeru'l-hadîs* tâbirinin çokça münker hadis rivâyet eden râvîler için kullanılmasının da yaygınlık kazandığı söylenebilir.

Konu ile ilgili yazdığı makalesinde Ahmet Yücel *münkeru'l-hadîs* tâbirinin rivâyetlerinde teferrüd eden râvîler, zayıf râvîler ve metrûk râvîlerden müteşekkil üç farklı manada kullanıldığına işâret etmektedir. *Münkeru'l-hadîs* ifâdesinin bu manalardan genellikle metrûk râvîler için kullanımının yaygın olduğu, diğer iki mana için kullanımının ise pek yaygın olmadığı görülmektedir.⁴³³

Râvînin çokça münker hadis rivâyet ettiğini ifâde etmek üzere kullanılan tek ibârenin *münkeru'l-hadîs* olmadığı da belirtilmelidir. *Münkeru'l-hadîs* dışında “ravâ menâkîr”, “yervî menâkîr”, “ta'rifü ve tenkiru” gibi lafızlar da bir râvînin münker hadis rivâyet ettiğini ifâde eden cerh lafızları olarak kullanılmaktadır. Hakkında bu lafızların kullanıldığı râvînin şiddetli cerhe uğradığı anlaşılmaktadır. Söz konusu lafızlar daha önce münker hadis ile ilgili lafızlar işlenirken nakledilmişti. Ancak *münkeru'l-hadîs* ve

⁴³² Yücel, *Hadis İstılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 170.

⁴³³ Yücel, “Cerh Lafızlarından ‘Münkeru'l-Hadîs’ ve Farklı Kullanımları”, s. 202-205. *Münkeru'l-hadîs* tâbirinin metrûk râvîler için kullanılmasına ricâl tenkidinin doğup geliştiği asır olan II. Asırdan itibaren rastlanabilmektedir. Meselâ Vekî'nin bu lafzı yalnızca Yemân b. Mugîre'yi değerlendirirken kullandığı ve bununla da büyük ihtimalle onun metrûk bir râvî olduğunu kastettiği tespit edilmiştir. Bk. Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 2015, s. 303.

râvînin münker rivâyetlerinin bulunduğunu bildiren diğer lafızların tek tek ortaya konulması ricâl ve cerh-ta'dîl eserlerinin taranmasını gerektirmektedir. Bu da çalışmanın sınırlarını oldukça aşacağından burada meseleye kısaca temas etmekle yetinilmiştir.

c. İlelü'l-hadîs

İlelü'l-hadîs ilmi hadislerin sıhhatini zedeleyici mahiyetteki gizli sebepleri inceleyen bir ilim dalıdır. İlet ise “sağlam bir haberin sıhhatine zarar verebilecek gizli sebep” olarak tarif edilmiştir.⁴³⁴ Münker hadisin son dönemde yaygın ıstılâhî manası olan “zayıfın daha evlâ olana muhâlefeti” manası ön plâna alındığında bu tür bir hadiste, illetin söz konusu olmayacağı açıktır. Ancak ilk dönem muhaddislerinin farklı durumları ifade etmek üzere münker lafzını kullandıkları ve söz konusu durumlar arasında sikanın muhâlefetinin illet olduğu ön plâna alındığında münker ile illet arasında her illetin münker olduğu ancak her münkerin illet olmadığı şeklinde bir umûm-husûs ilişkisi ortaya çıkmaktadır.⁴³⁵ Sikanın teferrüdünün illet sayılıp sayılmadığı ise kapalı bir meseledir. Zira her ne kadar müteahhir ulemâ arasında sikanın teferrüdünün mutlak olarak kabul edilmesi şeklindeki tavır yaygınlık kazansa da mütekaddim âlimlerin uygulamaları dikkate alındığında onların kimden gelirse gelsin teferrüdü problemlili gördükleri ve sikanın teferrüdünü de genellikle makbûl kabul etmedikleri bilinmektedir. Bu noktada mütekaddim âlimlerin teferrüdün gerçekleştiği bir hadis hakkında hüküm verirken karîneleri dikkate aldıkları da ayrıca ifade edilmelidir.⁴³⁶

İbn Receb'in belirttiğine göre mütekkadim ulemânın çoğunluğu sikalara muhalefet etmese bile tek kişinin hadiste teferrüd etmesini o hadis için bir illet saymışlardır. Ancak teferrüd eden râvînin Zührî gibi hâfız olması ve âdeleti ve hadisleri ile meşhûr olması durumunda genellikle bunu illet olarak kabul etmemişlerdir. Yine de büyük sika râvîlerin teferrüd ettiği bazı rivâyetleri münker saydıkları da vâkîdir. Zira

⁴³⁴ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 90. Ayrıca bk. Tekineş, Ayhan, “İlelü'l-hadîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXII, 84.

⁴³⁵ Köktaş, *Hadis Usûlü Yazıları*, s. 82.

⁴³⁶ Süleym, Amr Abdülmün'im, *Şerhu 'ileli'l-hadîs li'l-mübtediîn*, Beyrût: Müessesetü'r-reyyân, 1427/2006, s. 55.

mütekaddim âlimler her bir hadis için ayrı ayrı değerlendirme yapmaktadırlar.⁴³⁷ Buradan anlaşıldığı üzere mütekaddim âlimler meseleye râvî odaklı değil de rivâyet odaklı yaklaşmakta, bu nedenle de söz gelimi sikanın teferrüd ettiği bir hadis için kimi zaman münker hükmü verirken, kimi zaman da böyle bir hadisi kabul etmektedirler. İbn Receb'in mütekaddim âlimlerin Zührî gibi hâfız râvîlerin teferrüd ettiği hadislerin "illet" sayılmadığını söyledikten sonra cümleye bazen sika râvîlerin teferrüdlerinin de "münker" addedildiği şeklinde devam etmesi illet ile münkerin o dönemde aynı anlamda kullanıldığına bir işaret kabul edilebilir. Benzer şekilde İbn Receb'in *Şeyhaynin* ve çoğu ehli hadisin uygulaması senedin sonuna kadar sikanın sikadan rivâyet ettiği hadisin illet ve dolayısıyla münker olmadığı şeklindeki ifadeleri de illet ile münker arasındaki bu ilişkiyi ortaya koymaktadır.⁴³⁸ Görüldüğü üzere mütekaddim âlimlerin sikanın teferrüdünü münker kabul ettikleri de etmedikleri de vâkîdir. Bu durum özellikle modern dönemde ortaya konulduğu üzere ilk dönem hadis münekkitlerinin sikanın teferrüdü durumunda bazı karîneler ile hadiste hatanın gerçekleştiği fikri zann-ı gâliplerinde ağır bastığı takdirde bu hadise münker dedikleri şeklindeki görüşün ne derece isabetli olduğunu göstermektedir.

Sikanın teferrüdünün münker kabul edildiği durumlara örnek olarak Mâlik'ten gelen kıran haccı yapan kişinin ayrı ayrı iki tavaf yapacağı sadedindeki ferd rivâyeti veren İbn Receb, bu hadise münker hükmünü veren Ahmed b. Hanbel'in Mâlik'in bu rivâyetini kıran haccı yapan kişinin tek bir tavaf yaptığı şeklindeki hadislere muhâlefet ettiği gerekçesiyle münker saymış olabileceğini ifade etmiştir.⁴³⁹ Bu da ilk dönem hadis münekkitlerinin en önemlileri teferrüd ve muhâlefet olan bazı karîneler ile zann-ı gâliplerinde hadiste hata bulunduğu fikrinin oluşması durumunda hadise münker hükmünü verdikleri şeklindeki görüşü destekleyen bir başka husus olarak kabul edilebilir. Bu durumda sika ve hâfız bir râvînin de hata yapması mümkün olduğundan böyle bir râvînin rivâyetinin mutlak olarak kabul edilmesinin uygun olmayacağı söylenebilir.⁴⁴⁰

⁴³⁷ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 582.

⁴³⁸ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 657.

⁴³⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, II, 652.

⁴⁴⁰ Süleym, *Şerhu 'ileli'l-hadîs*, s. 93.

Görünüşte isnâdı sika râvîlerden oluşan bir hadisin muallel kapsamına girebileceğini ifade eden İbnü's-Salâh'a göre, böyle bir hadiste illetin bulunup bulunmadığı râvînin teferrüdü ve başka bir râvînin bu râvîye muhalefet etmesi, bunlara ilâve olarak da hadisi inceleyen âlimde bu hadiste illetin bulunduğuna dair zann-ı gâlip oluşturan karînelerin bulunması hâlinde anlaşılır.⁴⁴¹ İbnü's-Salâh'ın naklettiğine göre Hatîb el-Bağdâdî bir hadisteki illetin anlaşılabilmesi için hadisin bütün tarîklerinin toplanması ve râvîlerinin hıfz, itkân ve zabt derecesine göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴² İletinin tespiti noktasında İbn Hacer'in de aynı görüşte olduğu bilinmektedir.⁴⁴³ İbn Receb el-Hanbelî de illetin tespit edilebilmesi için aynı konudaki hadislerin bir araya getirilmesi gerektiğini, bunun neticesinde hadisin mârûf, münker, meşhûr, garîb ya da şâz olup olmadığının ortaya çıkacağını belirtmiştir.⁴⁴⁴

Son olarak, münker kavramının ilelü'l-hadîs eserlerinde ne şekilde kullanıldığı ve bu eserlerde hangi rivâyetler için münker hükmünün verildiği gibi meseleler uzun soluklu çalışmalara konu olabilecek bir mahiyet arz ettiğinden bu çalışmanın sınırlarını aşmamak maksadıyla burada illet ile münker arasındaki irtibata kısaca temas etmekle iktifa edildiği belirtilmelidir.

⁴⁴¹ İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 90.

⁴⁴² İbnü's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, s. 90-91.

⁴⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 92.

⁴⁴⁴ İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, I, 333.

SONUÇ

Münker hadisin bir ıstılâh olarak tarihî gelişiminin kronolojik bir sıra izlenerek incelendiği bu çalışmada, konu ile ilgili görüş ve tartışmalar ayrıntılı biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca usûl eserlerinde münker hadis için verilen örnekler incelenerek söz konusu örnek rivâyetlerin bu örnekleri veren muhaddislerin yaptıkları münker hadis tanımlarına uygun olup olmadığı tartışılmış ve münker hadisle irtibatlı muhtelif meseleler ele alınmıştır.

Bu çalışmada kaydedilen mâlûmât ışığında münker hadisin hangi hadisler için kullanılacağına dair gerek mütekaddim gerekse müteahhir muhaddisler arasında icmâ derecesinde bir ittifakın söz konusu olmadığı söylenebilmektedir. Nitekim ilk dönem muhaddisleri, münker lafzını pek çok farklı manada kullanmış olup, bu durum muhtemelen söz konusu kavramın ıstılâhî manasının istikrar bulmamış olmasıyla alakalıdır. Hadis âlimlerinin ilk dönemde münker hadisi hangi manalarda kullandıklarının ortaya konulmasını amaçlayan pek çok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar arasında Sülemî'nin eserinde ortaya konulduğu üzere, münker hadis ifadesi hadis münekkitleri tarafından râvinin hata yaptığı ve söz konusu hatanın genellikle teferrüd veya muhâlefetin bulunması ile anlaşıldığı hadisler için kullanılmaktadır. Bu noktada ilk dönemde münker kavramını gerek “münker hadis” şeklinde rivâyet için gerekse “münkeru'l-hadîs” şeklinde râvî için ilk defa kullanan kişinin Yahyâ b. Saîd olduğu ifade edilmelidir. Ancak onun bir hadis için münker ifadesini kullanmasının ıstılâhî bir kullanım olmaktan ziyâde lügat manasının kastedildiği bir kullanım olduğu, “münker hadis” ifadesinin ıstılâh olarak kullanılmaya başlanmasının ise hicrî III. asra tekâbül ettiği belirtilmelidir. Esasen ilk dönem hadis münekkitlerinin münker kavramını kendisinde hatanın gerçekleştiği pek çok hadis türünü ifade eden genel bir kavram olarak kullandıkları, daha sonraki dönemde ise hadis ıstılâhlarının yerleşmesi neticesinde söz konusu hadis türlerinden her biri için müstakil ıstılâhların kullanılmaya başlandığı, münker hadisin de manasının daralarak tek bir hadis türünü ifade edecek şekilde özel bir ıstılâh olarak yerleştiği söylenebilir.

Münker kelimesinin hadis ilmine ait bir ıstılâh hâline gelme sürecinde hangi farklı anlam çerçevelerine oturtulduğu kadar, ilk kez kim tarafından tanımlandığı da

önemlidir. Bu çalışmayla birlikte, mütekaddimûn döneminde münker hadis ile ilgili tanım yapan ilk kişinin genellikle zannedildiğinin aksine Berdîcî değil, Müslim olduğu tespit edilmiştir. Müslim'in yaptığı "sıkaya muhâlefet eden ferd hadis" şeklindeki tanımın günümüzde yaygın manası ile münker hadis tanımına yakın olduğu dikkat çekmektedir.

Her ne kadar erken sayılabilecek bir devirde Müslim tarafından tanımlanmış olsa da, mütekaddim âlimlerin yazdığı ilk usûl eserlerinde münker hadis için müstakil bir başlık açılmadığı, bunun sebebinin ise münker ile şâzzın aynı manada kabul edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde her ne kadar münker ve şâz mürâdif kabul edilse de şâz ve dolayısıyla münker hadis ile ilgili ittifak edilmiş bir tanımın bulunmadığı ifade edilmelidir.

Müteahhirûn döneminde münker hadisin ıstılâhlaşma sürecinde İbnü's-Salâh ile İbn Hacer'in kilit noktada bulundukları görülmektedir. Münker hadis için müstakil bâb açan ilk kişi olan İbnü's-Salâh'ın ifadeleri dikkatle incelendiğinde onun münker hadisi pek çok muhaddisin anladığı gibi şâz hadis ile değil merdûd şâz hadis ile aynı manada kullandığı tespit edilmiştir. Merdûd şâz ile mürâdif kabul edilmesi münker hadisin İbnü's-Salâh'a göre sahih kabul edilip edilmediğinin anlaşılması noktasında önemli bir husustur. İbnü's-Salâh münker hadisi iki kısma ayırarak "sika râvilerin rivâyetlerine muhâlefet eden ferd hadis"i münkerin birinci kısmı, "teferrüdü kabul edilecek derecede güvenilir olmayan bir râviden gelen ferd hadis"i ise münkerin ikinci kısmı olarak kaydetmektedir.

Genellikle zannedildiğinin aksine İbnü's-Salâh'tan sonra şâz ile münker hadisin aslında tek bir tür kabul edilmemesi gerektiği fikrini ortaya koyan ilk kişinin İbn Hacer olduğu söylenememektedir. Zira muâsırı İbnü'l-Vezîr'in de İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar*'ını büyük ihtimalle görmemiş olmasına rağmen benzer bir fikri eserinde kaydettiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle o dönemde muhaddisler arasında bilinen bir fikir olduğu anlaşılan söz konusu fikrin geliştirilerek meşhûr hâle gelmesini ise İbn Hacer'in sağladığının düşünülmesi daha doğrudur. Dolayısıyla şâz hadis ile münker hadisin farklı olduğu fikrini ortaya atan ilk kişinin söz konusu fikrin

yaygınlık kazanmasını sağlaması nedeniyle İbn Hacer olduğu şeklindeki genel kanaatin gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada tespit edilen bir başka nokta da İbn Hacer'in münker hadis ile ilgili görüşlerinin önceden İbnü's-Salâh'ın görüşüne daha yakın iken daha sonra değiştiğidir. Nihâî olarak İbn Hacer münker hadisi “zayıf râvînin kendisinden daha evlâ bir râvîye muhâlefet ettiği ferd hadis” olarak tanımlamaktadır. Onun bu tanımındaki “daha evlâ” ifadesinden söz konusu muhalefetin münker hadisin zayıf râvisinden daha az zayıf bir râviye ya da sika bir başka râviye karşı gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra sayıca çok olma ve hocanın talebeleri arasında birinci tabakada bulunma gibi durumlar da “daha evlâ” ifadesinin kapsamında zikredilebilir. İbn Hacer'den sonra münker hadis ile ilgili onun mezkûr tanımı muhaddislerin geneli tarafından benimsenmiştir. Ancak İbn Hacer'den sonraki muhaddislerin genellikle yukarıda işaret edilen manalardan “sikaya muhâlefet” manasını kullanarak “daha az zayıf râvîye muhâlefet” manasını göz ardı ettikleri görülmektedir.

XX. asırdan sonra ise hadis âlimlerinin çoğunluğu İbn Hacer'in münker hadis tanımını kabul etmektedir. Ancak bu dönemde İbnü's-Salâh'ın görüşünü benimseyen hadis âlimleri ile münker hadis ile ilgili bu dönemdeki diğer âlimlerden farklı bir görüş ortaya koyarak ilk dönem hadis münekkitlerinin metodunu benimseyen hadis âlimleri de bulunmaktadır. Münker hadis hakkında farklı görüşe sahip hadis âlimlerinden Melîbârî hadis münekkitlerine göre münker hadis ifadesinin “rivâyet edildiği kaynaktan gelip gelmediği bilinmeyen hadisleri” ifade ettiğini, Târık b. İvazullah ile Sülemî ise “râvînin hata yaptığı teferrüd ve muhâlefet gibi bazı karîneler ile tespit edilen hadisler” için kullanıldığını belirtmektedir. Mezkûr hadis âlimleri İbn Hacer'in yaptığı tanım ile hadis münekkitlerinin münker hadisi kullandıkları esas manayı daralttığını, bu nedenle bir hata yaptığını belirtmektedirler. Ancak bir lafzın ıstılâh hâline gelmesinin bir süreci ifade ettiği düşünüldüğünde İbn Hacer'in münker hadis ile ilgili ıstılâhlaşma sürecinde mühim bir noktayı temsil ettiği, kendisinden sonraki pek çok muhaddisin onun yaptığı tanımını kabul etmesinin de bunun en önemli göstergesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle İbn Hacer'in münker hadis tanımını yaparak bir hataya düştüğünü söylemek uygun gözükmemektedir. Bu noktada söz konusu hadis âlimlerinin esasen münker hadis ile ilgili yekten farklı bir görüş ortaya koymadıkları, bilakis kavramı ilk dönem hadis

münekkitlerinin kullandıkları hâline ircâ ettikleri ifade edilmelidir. Bu açıdan onları bu tavırlarında bir yanlışlık bulunduğu da söylenememektedir. Ancak yine de İbn Hacer'in tarifinin kavramın istikrar bulmuş hâli olması nedeniyle göz ardı edilemeyeceği de açıktır.

XX. asırdan sonra hadis alanında Türkiye'de yapılmış çalışmalar arasında müstakil olarak münker hadis konusunu inceleyen bir çalışma bulunmadığı, ancak hadis ıstılâhlarının konu edildiği eserlerde diğer hadis ıstılâhlarının yanısıra münker hadisin de açıklandığı, yine de münker hadis hakkındaki bu açıklamaların konu ile ilgili özel yapılmış bir çalışma niteliği arz etmediklerinden kavramın bütün yönleriyle ortaya konulması noktasında yetersiz kaldığı ifade edilmelidir.

Görüldüğü üzere her ne kadar İbn Hacer'in tanımı yaygın şekilde benimsense de münker hadis hakkında pek çok farklı tanım yapıldığından, “münker hadis” lafzını kullanan kişinin söz konusu tanımlardan hangisini kabul ettiğini bilmek son derece önemlidir. Bu nedenle bir hadis hakkında verilmiş “münker” hükmünün doğru şekilde anlaşılabilmesi için söz konusu hükmü veren muhaddisin münker hadis ile ilgili görüşünü araştırdıktan sonra mevzu bahis hadisi değerlendirmek doğru bir yöntem olacaktır. Nitekim tezin ikinci bölümünde münker hadis ile ilgili verilen örnek rivâyetler incelenirken bu rivâyetlerden her birinin münker olup olmadığı hususunda değerlendirme yapılmış ve söz konusu rivâyetlerin bazı âlimlerin kabul ettiği münker hadis tanımına uygun iken, bazı âlimlerin münker hadis tanımına ise uymadığı ortaya konulmuştur.

Münker hadis ile ilgili usûl eserlerinde verilen örneklerin incelenmesi neticesinde bunlardan “Müslüman kâfire vâris olamaz” hadisinin İbnü's-Salâh tarafından kendisinin münker hadisin iki kısmından birincisi olarak belirlediği “sikalara muhâlif ferd hadis” için uygun bir örnek olduğu anlaşılmıştır. Münker hadisin birinci kısmı ile ilgili Zerkeşî'nin örnek olarak verdiği “Sizden biri sabah namazının iki rekât sünnetini kıldığında sağ tarafı üzerine uzansın” hadisi ile Alâî'nin örnek olarak verdiği Ramazan'da bilerek orucunu bozan kimse ile ilgili hadisin de söz konusu tanım için yerinde örnekler olduğu belirlenmiştir. Bu örneklerden Alâî'nin verdiği örneğin aynı zamanda günümüze yaygın şekilde benimsenen “zayıf râvînin kendisinden daha evlâ

râvîye muhâlefet ettiği ferd hadis” şeklindeki münker hadis tanımı için de uygun bir örnek olduğu tespit edilmiştir. Irâkî’nin münkerin birinci kısmı için örnek verdiği “Hz. Peygamber helâya girdiğinde yüzüğünü çıkarırdı” hadisinin ise bu rivâyeti destekleyen başka bir rivâyet bulunduğundan sikalara muhâlif ferd hadis tanımlaması için uygun bir örnek olmadığı anlaşılmıştır. İbnü’s-Salâh’ın münker hadisin ikinci kısmı için verdiği örnek olan “Koruk hurmayı kuru hurmayla birlikte yiyin” hadisi de İbnü’s-Salâh’ın yaptığı tanıma uygun bir örnektir. Bunların dışında münker hadisin günümüzde yaygın şekilde benimsenen tanımını ortaya koyan İbn Hacer’in bu hususta örnek verdiği “Kim namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, ramazan orucunu tutar ve misafiri iyi ağırlarsa, cennete girer” hadisinin de söz konusu tanım için yerinde bir örnek olduğu ifade edilmelidir.

Nekâretin gerçekleştiği yere göre münkeru’l-isnâd ya da münkeru’l-metn olarak iki kısımda incelenen münker hadisin hükmü de hadis için “münker” ifadesini kullanan muhaddisin kabul ettiği münker hadis tanımına göre değişmektedir. Günümüzde yaygın manasıyla münker hadisin son derece zayıf, merdûd bir hadisi ifade ettiği açıktır. Münker hadisin mukâbili kabul edilen marûf hadis ise zannedilenin aksine doğrudan sahih kabul edilememekte, bilâkis marûf hadis için râvisinin “daha az zayıf” ya da “sika” olması durumlarına göre ayrı ayrı hüküm vermek gerekmektedir.

Bu çalışmada bir hadiste nekâret bulunup bulunmadığının tespit edilebilmesi için hadisin bütün tarîklerinin bir arada toplanması ve isnâddaki râvîlerin hâllerinin araştırılması şeklinde bir yol haritası ortaya konulmuştur. Bu yöntemlerden ilkinin uygulanması neticesinde hadiste teferrüd ve muhalefetin söz konusu olup olmadığı belirlenecek, ikinci yöntemin uygulanması ile de teferrüd ve muhâlefetin niteliği ortaya konulacaktır. Münker hadis ile ilgili lafızların da özetle kaydedildiği bu çalışmada son olarak münker hadisin diğer hadis türlerinden şâz hadis, mâruf ve mahfûz hadis, ferd hadis, sikanın ziyâdesi ve mevzû hadis; hadis ilimlerinden ise muhtelifü’l-hadîs, cerh-ta’dîl ilmi ve ilelü’l-hadîs ile irtibat noktaları tespit edilmiştir.

Münker hadis kavramının ele alındığı bu çalışmada mesele netice itibarıyla gerek teorik gerekse pratik yönleriyle detaylı şekilde ortaya konulmuştur. Ancak meseleye gerek “münker hadis” gerekse “münker” kavramı vechesinden bakıldığı takdirde ricâl

eserleri, cerh-ta‘dîl eserleri ve ilel eserlerinin de kaynak olarak kullanılmasıyla çok daha geniş soluklu eserlerin ortaya çıkması mümkündür. Meselâ bir cerh lafzı olarak münker kavramı, hadiste nekâret bulunduğunu ifade eden lafızlarla birlikte detaylı şekilde incelenebilir.

Gayret bizden, tevîk Yüce Allah (c.c.)’tandır.

KAYNAKÇA

ABDULLAH B. MÜBÂREK, *Müsned*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmarrâî), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1407/1987.

ABDÜLKÂFÎ, Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfî, *Mu'cemü şüyûhi't-Tâci's-Sübkî*, (thk. Hasan b. Muhammed Âyet), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1425/2004, I-II.

AHMED B. HANBEL, *Müsned*, (thk. Şu'ayb el-Arnaut ve Âdil Mürşid), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1417/1997, I-L.

_____, *el-Îlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü'l-Mervezî)*, (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmarrâî), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1409/1988.

_____, *Mesâilü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İshâk b. İbrâhim b. Hânî'*, (thk. Züheyr eş-Şâvîş), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980, I-II.

_____, *Mesâilü'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel Rivâyetü İbnihî Abdullah*, (thk. Ali Süleyman el-Mehnâ), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1406/1986, I-III.

_____, *el-Îlel ve ma'rifetü'r-ricâl (Rivâyetü Abdullah)*, (thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbas), Riyâd: Dârü'l-hânî, 1422/2001, I-IV.

ALÂÎ, Ebû Sa'îd Halîl Keykeldî el-Alâî, *Buğyetü'l-mültemes fî sübâ'ıyyâti hadîsi'l-Îmâm Mâlik b. Enes*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Beyrût: 'Âlemü'l-kütüb, 1405/1985.

ALÎ B. EL-MEDÎNÎ, *Îlelü İbni'l-Medînî*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, 1392/1972.

ALÎ EL-KÂRÎ, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker fî mustalahât-i ehli'l-eser*, (thk. Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm), Beyrût: Dârü'l-erkam b. Ebû Erkam, ts.

_____, *el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîsi'l-mevzû'*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1414/1994.

AŞIKKUTLU, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul, 1992.

AYDINLI, Abdullah “Şâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

_____, *Hadis Istılâhları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV, 2009.

_____, *Hadis Tesbit Yöntemi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.

BABANZÂDE, Ahmet Naîm Bey, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, İstanbul: Şehzade Paşa Evkâf Matbaası, 1346/1928, I-XII.

BAŞARAN, Selman ve Sönmez, M. Ali, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, Bursa: Esra Fakülte Kitabevi, 1998.

BEĞAVÎ, Muhyi’s-sünne el-Hüseyn b. Mes’ûd, *el-Envâr fî şemâilî’n-nebiyyi’l-muhtâr*, (thk. İbrâhim el-Ya’kûbî), Dimeşk: Dârü’l-mektebî, 1416/1995, I-II.

_____, *Şerhu’s-sünne*, (thk. Şu’ayb el-‘Arnaût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş), Beyrût: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403/1983, I-XV.

BEYHAKÎ, Ebûbekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Ma’rifeti’s-sünen ve’l-âsâr*, (thk. Abdülmu’tî Emîn Kal’acî), Pâkistan: Câmi’atü’d-dirâsâtî’l-İslâmiyye, Beyrût-Dimeşk: Dârü Kuteybe, Halep-Dimeşk: Dârü’l-va’î, Kâhire: Dârü’l-vefâ, 1411/1991, I-XV.

_____, *Delâilü’n-nübüvve ve ma’rifetü ahvâli sâhibi’s-şerî’a*, (thk. Abdülmu’tî Kal’acî), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1408/1988, I-VII.

_____, *el-Âdab*, Beyrût: Müessesetü’l-kütübi’s-sekâfiyye, 1408/1988.

_____, *es-Sünenü’l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkâdir ‘Atâ), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1424/2003, I-XI.

_____, *es-Sünenü’s-sağîr*, (thk. Abdülmu’tî Emîn Kal’acî), Pâkistan: Câmi’atü’d-dirâsâtî’l-islâmiyye, 1410/1989, I-IV.

_____, *Şu’abü’l-îmân*, (thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1421/2000, I-X.

BEZZÂR, Ebu'l-Hasan Muhammed b. el-Muzaffer b. Mûsâ el-Bezzâr, *Ğarâibü Mâlik b. Enes*, (thk. Tâha b. Ali Bû Serîh), Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1418/1998.

_____, *el-Bahru'z-zehâr*, (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah), Medîne: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1426/2007, I-XV.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *et-Târîhu'l-kebîr*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts., I-XII.

_____, *Sahîhu'l-Buhârî*, Beyrût: Dârü İbn Kesîr, 1423/2002.

BUKÂ'Î, Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fî şerhi'l-Elfiyye*, (thk. Mahir Yasin Fahl), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1428/2007, I-II.

BÛSİRÎ, Ahmed b. Ebû Bekr b. İsmâil el-Bûsırî, *İthâfû'l-hıyarati'l-mehera bi zevâidi'l-mesânîdi'l-'aşera*, Riyâd: Dârü'l-vatan li'n-neşr, 1420/1999, I-IX.

CA'BERÎ, İbrahim b. Ömer, *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadîs (Selâse kütüb mine'l-musannnefâti'l-Ca'berîyyât)*, (nşr. Abdülkerim Salih), (thk. Cemâl es-Seyyidrifâ'î), Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-türâs, 2005.

CANAN, İbrahim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

CEDÎ', Abdullah b. Yusuf, *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût: Müessetü'r-reyyân, 1424/2003, I-II.

CEVHERÎ, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Muhammed, *Müsnedü'l-Muvatta'*, (thk. Lütfî b. Muhammed es-Sağîr ve Tâha b. Ali Bû Sarîh), Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1418/1997.

CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd, *es-Sıhâh Tâcü'l-lüğa ve sıhâhü'l-Arabiyye*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Beyrût: Dârü'l-'ilmi'l-melâyîn, 1404/1984, I-VI.

CÛRCÂNÎ, Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, (thk. Yahyâ Muhtâr Ğazâvî), Beyrût: Dârü'l-fikr, 1409/1988, I-VII.

ÇAKAN, İsmail Lütfî, *Hadis Usûlü*, İFAV, 2010.

_____, *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İFAV, 1996.

_____, “Berdîcî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

ÇİMEN, Fatih, *İbn Fûrek ve Müşkilü’l-hadîs ve beyânüh adlı eseri*, (yüksek lisans tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer, *Sünenü’-d-Dârekutnî*, (thk. Hasan Abdülmün’im Şelebî ve Muhammed Kâmil Karabellî), Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1424/2004, I-VI.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Sünenü’-d-Dârimî*, (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Riyâd: Dârü’l-muğnî, 1421/2000, I-IV.

DEBÛSÎ, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer, *Takvîmü’l-edille fî usûli’l-fikh*, (thk. Halil Muhyiddîn el-Meys), Beyrût: Darü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1428/2007.

DİHLEVÎ, Abdülhak, *Mukaddime fî usûli’l-hadîs*, Beyrût: Dârü’l-beşâiri’l-İslâmiyye, 1406/1986.

DÜZENLÎ, Muhittin, *Rivâyetlerin Sıhhatinin Tespitinde İllet ve Şâz Olgusunun Fonksiyonu*, (doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

EBNÂSÎ, Burhaneddin, *eş-Şeze’l-feyyâh min ‘Ulûm-i İbni’s-Salâh*, (thk. Salâh Fethi Helel), Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1418/1998, I-II.

EBÛ AVÂNE, Ya’kûb b. İshâk b. İbrahim el-İsferâyînî, *Müstahrecü Ebû ‘Avâne*, (thk. Eymen b. ‘Ârif ed-Dimeşkî), Beyrût: Dârü’l-Ma‘rife, 1419/1998, I-V.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Amman: Beytü’l-efkârî’d-devliyye, ts.

_____, *Süâlâtü Ebû Ubeyd el-Âcurî*, (thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî), Beyrût: Müessesetü’r-reyyân, 1418/1997, I-II.

EBÛ NU‘AYM, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsfahânî, *el-Müsnedü’l-müstahrec ‘alâ Sahîhi Müslim*, (thk. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfi‘î), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1417/1996, I-IV.

_____, *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-esfîyâ’*, Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1409/1988, I-X.

_____, *Tabakâtü’l-muhaddisîn bi İsfahân ve’l-vâridîne ‘aleyhâ*, (thk. Abdülğafûr Abdülhakk Hüseyin el-Belûşî), Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1412/1992, I-IV.

_____, *Târîhu İsfahân (Zikru ehbâri İsfahân)*, (thk. Seyyid Kisravî Hasen), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1410/1990, I-II.

EBÛ SEMHA, Abdüsselâm, *el-Hadîsü’l-münker dirâse nazariyye tatbîkiyye fî kitâbi ‘İleli’l-hadîs li İbn Ebû Hâtim*, Dımeşk: Dârü’n-nevâdir, 1433/2012.

EBU’L-CEHM, Alâ’ b. Mûsâ el-Bâhilî, *Cüz’ü Ebi’l-Cehm*, (thk. Abdürrahîm Muhammed Ahmed el-Kaşkarî), Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1420/1999.

EBU’L-HASAN ET-TEBRİZÎ, Ali b. Ebû Muhammed Abdullah b. el-Hasan et-Tebrizî, *el-Kâfi fî ‘Ulûmi’l-Hadis*, Amman: Dârü’l-eseriyye, 1469/2008.

EBU’Ş-ŞEYH el-ENSÂRÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed, *Tabakâtü’l-muhaddisîn bi İsfahân ve’l-vâridîne aleyhâ*, (thk. Abdülğafûr Abdülhakk Hüseyin el-Belûşî), Beyrût: Müessesetü’r-risâle, 1416/1996, I-IV.

EBÛBEKR eş-ŞÂFÎ‘Î, Muhammed b. Abdullah b. İbrâhim, *Kitâbü’l-Fevâid eş-şehîr bi’l-Ğîylâniyyât*, (thk. Hilmî Kâmil Es‘ad Abdülhâdî), Riyâd: Dârü İbni’l-Cevzî, 1417/1997, I-II.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Ma‘rûf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

_____, “Mahfûz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

_____, “Münker”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

EMİR es-SAN‘ÂNÎ, Muhammed b. İsmail, *Tavdîhu ‘l-efkâr li meâni Tenkîhi ‘l-enzâr*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Medine: el-Mektebetü’l-selefiyye, ts., I-II.

EMİROĞLU, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara, 2010.

ENSÂRÎ, Zeynüddin Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed b. Zekerıyyâ, *Fethu ‘l-bâkî bi şerh-i Elfiyeti ‘l-‘Irâkî*, (thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mâhir Yâsin Fahl), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1422/2002, I-II.

ETİYÜBÎ, Muhammed b. el-Allâme Ali b. Âdem b. Mûsa el-Vellüvî, *İs‘âfü zevi’l-vatar bi şerhi Nazmi’d-dürer fî ‘ilmi’l-eser*, Medine: Mektebetü’l-ğurabâi’l-esriyye, 1414/1993.

ĞANEM, Kâsım Muhammed ve Ahmed, Abdullah Ahmed, “el-Hadîsü’l-münker ‘inde’l-İmâm Ebû Hâtım er-Râzî dirâse tatbîkiyye min hılâli Kitâbi’l-İlel li ibnihî”, *Mecelletü ‘l-Câmi‘ati ‘l-İslâmiyye*, X (2002): 1-40.

ĞAVRÎ, Seyyid Abdülmâcit, *Mevsû‘atü ‘ulûmi’l-hadîs*, Dimeşk: Dârü İbn Kesîr, 1428/2007, s. 452.

HÂKİM, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü’rî, *Ma‘rifeti ulûmi’l-hadîs*, (nşr. Seyyid Muazzam Huseyn), Beyrût: Dârü’l-âfâki’l-cedîde, 1400/1980, I-II.

_____, *el-Medhâl ilâ kitâbi’l-İklîl*, (thk. Fuâd Abdülmün‘im Ahmed), İskenderiye: Dârü’d-da‘vet, ts.

_____, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, (thk. Mustafa Abdülkâdir ‘Atâ), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1422/2002, I-V.

HALÎLÎ, Ebû Ya‘lâ el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *Kitabü ‘l-İrşâd fî ma‘rifet-i ‘ulemâi’l-hadîs*, (thk. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1409/1989, I-III.

HAMÂM, Abdülcevâd, *et-Teferrüd fî rivâyeti’l-hadîs ve menhecü ‘l-muhaddisîn fî kabûlihî ev reddihî*, Dimeşk: Dârü’n-nevâdir, 1429/2008.

HAN, Mustafa Said ve Lehâm, Bedûsseyyid, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-hadis ve'l-istilâh*, Beyrût: Dârü'l-kelimi't-tayyib, 1425/2004.

HARBÎ, Ebû İshâk İbrâhim b. İshâk, *İkrâmü'd-dayf*, (thk. Abdülğaffâr Süleymân el-Bindârî), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1406/1986.

HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebûbekr Ahmed b. Ali b. Sâlih, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, Haydarâbâd, 1357.

_____, *'Avâlî Mâlik b. Enes (el-'Avâlî içinde)*, (thk. Muhammed el-Hâc en-Nâsır), Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1418/1998.

_____, *el-Fasl li'l-vasl el-müdreç fî'n-nakl*, (thk. Abdüssemî' Muhammed el-Enîs), Cidde: Dârü İbni'l-Cevzî, ts., I-II.

_____, *Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-selâm)*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf v.dğr.), Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002, I-XVII.

HILA'Î, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn el-Hıla'î, *el-Fevâidü'l-müntekâtü'l-hisân mine's-sihâh ve'l-ğarâib (Hıla'ıyyât)*, Beyrût: Dârü'l-Osmâniye ve Müessetü'r-reyyân, 1431/2010.

HIMYERÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hârûn b. Ziyâd el-Hımyerî, *Cüz'ü Ali b. Muhammed el-Hımyerî*, (thk. Abdülazîz b. Süleymân b. İbrâhim el-Bü'aymî), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1418/1998.

HUMEYDÎ, Ebûbekr Abdullah b. ez-Zübeyr el-Kuraşî, *el-Müsned*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dımeşk: Dârü's-sekâ, 1417/1996, I-II.

HUSNÎ, Hişâm b. Muhammed Haycer, *Erba'atü şürûh li metni Ğarâmî Sahîh*, Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010.

İRÂKÎ, Zeynüddin Abdürrahim b. el-Hüseyn, *et-Takyîd ve'l-îzâh şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, Beyrût: Dârü'l-hadis, 1405-1984.

_____, *Tarhu't-tesrîb fî şerhi't-Takrîb*, Beyrût: Dârü ihyâi türâsi'l-'Arabî, ts., I-VIII.

_____, *Şerhu't-Tefsira ve't-tezkira*, (thk. Abdüllatif el-Hemîm ve Mahir Yasin Fahl), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1423-2002, I-II.

İTR, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Dimeşk: Dârü'l-fikr, 1399/1979.

İBN ABDİLBERR, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemrî, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-'Ulvî v.dğr.), Muhammediye-Tıtvân, 1387-1412/1967-1992, I-XXVI.

İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, *Târîhu medîneti Dimeşk*, (thk. Muhibbüddin Ebû Sa'îd Ömer b. Ğarâme el-'Amravî), Beyrût: Dârü'l-fikr, 1415-1421/1995-2000, I-LXXX.

İBN BAŞKÜVÂL, Ebûl-Kâsım Halef b. Abdûlmelik b. Mesûd, *el-Ğavâmizu'l-mübbemât*, (thk. Mahmûd Mağrâvî), Cidde: Dârü'l-Endülüsi'l-Hadrâ', 1415/1994, I-II.

İBN CEMÂA, Bedreddin b. Cemâa, *Zevâlu't-terâh bi şerhi Manzûmeti İbn Ferâh (Erba'atü şürûh li metni Ğaramî sahîh içinde)*, (thk. Hişâm b. Muhammed), Beyrût: Mektebetü'l-'asriyye, 1431/2010.

İBN DAKİKUL'İD, Takıyyuddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ üzîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde mine's-sihâh*, (thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî), Amman: Dârü'l-'ulûm, 1427/2007.

İBN EBÛ ÂSİM, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, (thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira), Riyâd: Dârü'r-râye, 1411/1991, I-V.

İBN EBÛ HÂTİM, Abdurrahman b. Ebû Hâtım Er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, (thk. Sa'd b. Ebû Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahman el-Cüraysî), Riyâd, 1427/2006, I-VII.

_____, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1372/1953, I-IX.

İBN EBÛ HAYSEME, Ebûbekr b. Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-kebîr (es-Seferu's-sânî)*, (thk. Salâh b. Fethî Hilâl), Kâhire: el-Fârûku'l-hadîsiyye, 1427/2006, I-II.

İBN EBÛ ŞEYBE, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe *el-Müsned*, (thk. Âdil b. Yûsuf el-Ğazâvî ve Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Riyâd: Dârü'l-vatan, 1418/1997, I-II.

_____, *el-Musannef*, (thk. Muhammed 'Avvâme), Cidde: Dârü'l-kible, 1427/2006, I-XXVI.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu'cem-i mekâyisi'l-lüğa*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Beyrût: Dârü'l-fikr, 1399/1979, I-V.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh*, (thk. Rebî' b. Hâvî Umeyr), Riyâd: Dârü'r-râye, 1415/1994, I-II.

_____, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, (thk. Abdülhamid b. Sâlih b. Kâsım), Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1427/2006.

_____, *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîh-i Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, (thk. Nureddin İtr), Dimeşk: Matbaatü's-Sabâh, 1421/2000.

_____, *el-Metâlibü'l-'âliye bi zevâidi'l-mesânîdî's-semâniye*, (thk. Nâsır b. Muhammed b. Abdülaziz), Riyâd: Dârü'l-'âsime, 1419/1998, I-XIX.

_____, *İthâfü'l-mehera bi fevâidi'l-mübtékira min etrâfi'l-aşera*, (thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah), Medîne: Mücemme'u'l-Melik Fahd, 1417/1997, I-XIX.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, (thk. Muhammed Avvâme), Halep: Dârü'r-reşîd, 1411/1991.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-me'ârifî'n-nizâmiyye, 1325-1328/1908-1911, I-XII.

İBN HAZM el-ENDELÜSÎ, Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, (thk. Abdülğaffâr Süleyman el-Bindârî), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1424/2003, I-XII.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtım et-Temîmî, *es-Sikât*, Haydarâbâd: Matba'atü Meclisi Dâireti'l-me'ârifî'l-osmâniyye, 1393/1973.

_____, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balbân*, Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993, I-XVIII.

İBN HUZEYME, Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, (thk. Mustafa el-A'zamî), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980, I-IV.

İBN KESÎR, Ebu'l-fidâ İsmail b. Kesîr, *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs*, (Ahmed Muhammed Şakir'in *el-Bâ'isü'l-hasîs'i* içinde), Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, 1417/1996, I-II.

İBN KUTLUBOĞA, Kâsım b. Kutluboğa, *el-Kavlü'l-mübtaker 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, Dimeşk: Dârü'l-Fârâbî, 1429/2008.

İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Riyâd: Mektebetü'l-me'ârif, ts.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Kâhire: Dârü'l-me'ârif, ts., I-VI.

İBN MERDÛYE, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye, *Cüz' fîhi me'ntekâ İbn Râhûye 'alâ't-Taberânî min hadîsihî li ehli'l-Basra*, (thk. Bedrüddîn Abdullah el-Bedr), Riyâd: Mektebetü edvâi's-selef, 1420/2000.

İBN RECEB EL-HANBELÎ, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1421/2001, I-II.

İBN SÎNÂ, Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdullâh b. Alî b. Sînâ, *eş-Şifâ, el-Mantık, el-Medhal*, (thk. Fuâd el-İhvânî v.dğr.), Kâhire, 1371/1952.

İBNÜ'L-A'RÂBÎ, Ebû Sa'îd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd b. Bîşr, *Kitâbü'l-Mu'cem*, (thk. Abdülmuhsin b. İbrâhim b. Ahmed el-Huseynî), Cidde: Dârü İbni'l-Cevzî, 1418/1997, I-III.

İBNÜ'L-CÂRÛD, Ebû Muhammed Abdullah b. el-Cârûd, *el-Müntekâ mine's-süneni'l-müsnede 'an Rasûlillah*, Beyrût: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1408/1988.

İBNÜ'L-CELLÂBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. 'Ali, *Cüz'ü İbni'l-Cellâbî*, (thk. Ebû Abdurrahmân İbn 'Akîl ez-Zâhirî), Riyâd: Dârü İbn Hazm, 1416/1996.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, (thk. Ebu'l-fidâ' Abdullah el-Kâdî), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1406/1986, I-III.

_____, *et-Tahkîk fî mesâili'l-hilâf*, (thk. Mes'ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa'denî), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1415/1994, I-II.

İBNÜ'L-HÂCİB, Ömer b. Hâcib el-Emînî, *'Avâlî Mâlik b. Enes (el-'Avâlî içinde)*, (thk. Muhammed el-Hâc en-Nâsır), Beyrût: Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî, 1418/1998.

İBNÜ'L-HANBELÎ, Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kafvu'l-eser fî safv-i 'ulûmi'l-eser*, Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1408/1988.

İBNÜ'L-MÜLAKKIN, Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *el-Mukni' fî 'Ulûmi'l-hadîs*, (thk. Abdullah Yusuf el-Cedî'), Dârü Fevvâz, 1413/1992, I-II.

İBNÜ'L-MÜNZİR, Ebûbekr Muhammed b. İbrâhim b. el-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-İknâ'*, (thk. Abdullah b. Abdülazîz b. el-Cebrîn), yy, 1408, I-II.

İBNÜ'L-VEZÎR, Muhammed b. İbrahim, *Tenkîhu'l-enzâr fî ulûmi'l-âsâr*, (thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâk ve Âmir Hüseyin), Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1420-1999.

İBNÜ'N-NECCÂR, Muhibbüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasan el-Bağdâdî, *Zeylû Târihi Bağdâd*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts., I-V.

İBNÜ'S-SALÂH, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *'Ulûmu'l-hadîs*, (thk. Nureddin İtr), Dîmeşk: Dârü'l-fikr, 1406/1986.

İBNÜ'S-SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Müntehab min Mu'cemi şüyûhi İbni's-Sem'ânî*, (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Riyâd: Dârü'l-'âlemi'l-kütüb, 1417/1996; I-IV.

İBNÜ'T-TÜRKMÂNÎ, Alauddîn Ali b. Osman el-Mâridînî, *el-Müntehab fî 'ulûmi'l-hadîs*, (thk. Avvâd el-Halef), Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1469/2008.

İSHÂK B. RÂHÛYE, İshâk b. İbrâhim b. Mahled el-Hanzalî, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, (thk. Abdülğafûr Abdülhakk Hüseyin el-Belûşî), Medîne: Mektebetü'l-eymân, 1412/1991, I-V.

İSMÂİLÎ, Ahmed b. İbrâhim b. İsmâil, *Mu'cemü esâmî şüyûhi Ebûbekr el-İsmâilî*, (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr, Medîne: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem), 1410/1990, I-III.

KALLEK, Cengiz, "Sâ'", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

KANDEMİR, Yaşar, "Mevzû", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

_____, "İbn Hacer el-Askalânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

KARACABEY, Salih, "Ziyâdetü's-sika", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

KARAGÖZOĞLU, Mustafa Macit, *Zayıf Râvîler (Duafâ Literatürü ve Zayıf Râvîler)*, İstanbul: İFAV, 2014.

KARAMAN, Hayreddin, *Hadise Dair İlimler ve Hadis Usûlü*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1971.

KÂSİMÎ, Muhammed Cemaleddin, *Kavâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadîs*, (thk. Mustafa Şeyh Mustafa), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1425/2004.

KİNDÎ, Ebû Yûsuf Ya'kub b. İshâk, *Fi'l-Felsefeti'l-ûlâ* (nşr. M. Abdülhâdî Ebû Rîde, Resâilü'l-Kindî el-felsefiyye içinde), Kahire: Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1369/1950.

KOÇYİĞİT, Talât, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 2008.

_____, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1980.

KÖKTAŞ, Yavuz, *Hadis Usûlü Yazıları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.

LEKNEVÎ, Abdulhay Zaferu'l-emânî fî şerhi Muhtasari's-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî fî mustalahi'l-hadîs, Halep: Mektebetü'l-matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1419.

MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Muhtasaru'l-Kâmil fi'd-du'afâ ve 'ileli'l-hadîs li İbn Adî*, (thk. Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî), Kâhire: Mektebetü's-sünne, 1415/1994.

MÂLİK B. ENES, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, (thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Abudabi: Müessesetü Zayed b. Sultan, 2004, I-VIII.

_____, *Muvatta' (Rivâyetü Ebû Mus'ab ez-Zührî)*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Mahmûd Halîl), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1412/1992, I-II.

_____, *Muvatta' (Rivâyetü Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî)*, (thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Kâhire, 1414/1994.

MELÎBÂRÎ, Hamza b. Abdullah, *Ziyâdetü's-sikât fî kütüb-i mustalahâtî'l-hadîs*, Mültekâ ehli'l-hadîs, 1425/2004.

_____, *el-Hadîsü'l-ma'lûl kavâid ve zevâbit*, Beyrût: Darü İbn Hazm, 1416/1996.

_____, *Nazarât cedîde fî 'ulûmi'l-hadîs*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1423/2003.

MEVSİLÎ, Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsnedü Ebû Ya'lâ el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selîm Esed, Beyrût: Dârü'l-Me'mûnû't-türâs), 1404-1410/1984-1990, I-XIV.

MÎNYÂVÎ, Ebu'l-Münzir Mahmûd b. Muhammed, *eş-Şerhu'l-muhtasar li Nuhbeti'l-fiker*, yy: el-Mektebetü's-şâmile, 1432/2011.

MİZZÎ, Cemâleddin Ebu'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1403-1413/1983-1992, I-XXXV.

_____, *el-Müntekâ mine'l-fevâidi'l-hisân fî'l-hadîs*, (thk. Ebu'l-Münzir Sâmi b. Enver Halîl Câhîn), Medîne: Mektebetü'l-ğurabâi'l-eseriyye, 1418/1997.

MOLLA HANEFÎ, Şemsüddin Muhammed el-Hanefî et-Tebrizî, *Şerhu'd-Dibâci'l-müzehheb fî mustalahi'l-hadîs*, Mısır: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1350/1931.

MUHAMMEDÎ, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sika muvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005.

MUTARRÎZ, Ebûbekr el-Kâsım b. Zekerîyyâ, *Fevâidü Ebûbekr el-Kâsım el-Mitraz ve emâlihi (Mecmû' fîhi 'aşeretü eczâe hadîsiyye içinde)*, (thk. Nebîl Sa'deddîn Cerrâr), Beyrût: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, ts.

MÜNÂVÎ, Muhammed Abdürraûf, *el-Yevâkît ve'd-dürer Şerh-u Şerh-i Nuhbeti'l-fiker*, (thk. Ebû Abdullah Rabî' b. Muhammed es-Su'ûdî), Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, ts., I-II.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Riyâd: Beytü'l-efkârî'd-devliyye, 1419/1998.

MÜZENÎ, Ebû İbrâhim İsmâil b. Yahyâ eş-Şafî'î, *es-Sünenü'l-me'sûra*, (thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1406/1986.

NAKKÂŞ, Ebû Saîd en-Nakkâş el-Hanbelî, *Fevâidü'l-'Irâkiyyîn*, (thk. Mecdi Seyyid İbrâhim), Kâhire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

NESÂÎ, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Eş'as, *es-Sünenü'l-kübrâ*, (thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001, I-XII.

_____, *Sünenü'n-Nesâî*, Riyâd: Beytü'l-efkârî'd-devliyye, ts.

NEVEVÎ, Muhyiddin Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref, *et-Takrîb ve't-teysîr*, (thk. Muhammed Osman el-Haşî), Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985.

_____, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik*, Medine: Mektebetü'l-eymân, 1408/1987, I-II.

ÖMER, Beşir Ali, *Menhecü'l-İmâm Ahmed fî i'lâli'l-ehâdîs*, Riyâd: Vakfû's-selâmi'l-hayrî, 1425/2005.

PEKER, Nurullah Şevket, *Ziyâdetü's-sikât ve mevkifü'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ' minhâ*, (doktora tezi, Mekke, 1423/2002).

PEZDEVÎ, Ebu'l-'usr Fahru'l-İslâm Ali b. Muhammed, *Usûl*, (Abdülaziz Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr'ı* içinde), (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), Beyrût: Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1418/1997, I-IV.

POLAT, Selahattin "Ferd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

PORPHYRIOS, *Îsâgocî*, (çev. Talha Alp), İstanbul, 2007.

RÂZÎ, Ebu'l-feth Süleym b. Eyyûb b. Süleym, *'Avâlî Mâlik* ('Avâlî Mâlik mecmu'ası içinde), (thk. Muhammed el-Hâc en-Nâsır), Dârü'l-ğarbi'l-İslâmî: 1418/1998, I-IV.

SA'ÎD B. MANSÛR, Ebû Osmân Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünenü Sa'îd b. Mansûr*, (thk. Habîbürrahmân el-A'zamî), Dârü's-selefiyye, 1403/1982, I-II.

SÂLİH, Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları*, (çev. Yaşar Kandemir), İstanbul: İFAV, 2010.

SEFÂRÎNÎ, Muhammed el-Hanbelî, *el-Milahu'l-ğarâmiyye Şerhu Manzûmeti İbn Ferâh*, Beyrût: Dârü İbn Hazm, 1416/1996.

SEHÂVÎ, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed es-Sehâvî eş-Şâfi'î, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadîs*, (thk. Abdülkerim b. Abdullah el-Hudayr ve Muhammed b. Abdullah b. Fühayd Âli Fühayd), Riyâd: Mektebetü Dârü'l-minhâc, 1426/2005, I-IV.

_____, *et-Tavdîhu'l-ebher li Tezkirati İbni'l-Mülakkın fî 'ilmi'l-eser*, (thk. Abdullah b. Muhammed Abdürrahim b. Hüseyin el-Buhârî), Riyâd: Mektebetü edvâi's-selef, ts.

SERAHSÎ, Ebûbekr Muhammed b. Ahmed, *Usûl*, (thk. Ebü'l-Vefâ Efgânî), Beyrût: Darü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1414/1993, I-II.

SERRÂC, Muhammed b. İshâk b. İbrâhim es-Serrâc, *Müsnedü's-Serrâc*, (thk. İrşâdülhakk el-Eserî), Faysalâbâd: İdâretü'l-'ulûmi'l-eseriyye, 1423/2002.

SUBHÎ es-SÂLÎH, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılâhları*, (çev. Yaşar Kandemir), İstanbul: İFAV, 2010.

SÜLEMÎ, Abdurrahman b. Nüveyfi‘ b. Fâlih, *el-Hadîsü’l-münker ‘inde nükkâdi’l-hadîs - Dirâse nazariyye ve tatbîkiyye*, Riyâd: Mektebetü’r-rüşd, 1426/2006, I-II.

SÜLEYM, Amr Abdülmün‘im, *Şerhu ‘ileli’l-hadîs li’l-mübtediîn*, Beyrût: Müessesetü’r-reyyân, 1427/2006.

SÜLEYMÂNÎ, Ebu’l-Hasan Mustafa b. İsmail, *el-Cevâhiru’s-Süleymâniye şerhu’l-Manzûmeti’l-Beykûniyye*, Riyâd: Dârü’l-Keyân, 1426/2006.

SÜYÛTÎ, Ebu’l-Fazl, Abdurrahman b. Ebûbekr Celâleddin es-Suyûtî, *Tedrîbu’r-râvi fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, (thk. Târik b. İvazullah), Riyâd: Dârü’l-‘âsime, 1424/2003, I-III.

ŞAFİ‘Î, Muhammed b. İdrîs, *el-Müsned*, Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1400/1980.

_____, *el-Ümm*, Beyrût: Dârü’l-ma‘rife, 1410/1990, I-IX.

ŞATI‘Î, Âişe Abdurrahman, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh ve Mehâsinü’l-ıstılâh (li İbn Raslân el-Bulkînî)*, Kahire: Dârü’l-me‘ârif, ts.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü’l-mecmû‘a fî ehâdisi’l-mevzû‘a*, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu‘allimî el-Yemânî), Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1416/1995.

ŞÜMÜNNÎ, Kemâleddin Muhammed b. Hasan b. Yahyâ eş-Şümunnî el-Mâlikî, *Neticetü’n-nazar fî şerhi Nuhbeti’l-fiker*, (thk. İntisar Kays Muhammed Nâyif el-Kaysî), Dimeşk: Dârü’l-kelimi’t-tayyib, 1430/2009.

TABERÂNÎ, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu‘cemü’l-evsat*, (thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed ve Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî), Dârü’l-Harameyn, 1415/1995, I-X.

_____, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, ts., I-XXV.

TABERÎ, İbn Cerîr, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te‘vîli’l-Kur‘ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kâhire: Dârü’l-hicr, 1422/2001, I-XXVI.

TAHÂVÎ, Ahmed b. Muhammed b. Seleme et-Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âsâr*, (thk. Muhammed Zehrâ en-Neccâr ve Muhammed Seyyid Câd el-Hakk), Beyrût: ‘Âlemü’l-kütüb, 1414/1994, I-V.

TAHHÂN, Mahmud, *Teysîru mustalahi’l-hadîs*, İskenderiye: Merkezü’l-hüdâ li’d-dirâse, 1415/1994.

TÂRIK B. İVAZULLAH, *ed-Dîbâce fî ‘ilmi’l-hadis*, Kahire: Dârü’l-kevser, 1430/2009.

_____, *Şerhu lügati’l-muhaddisîn Manzûme fî ‘ilmi mustalahi’l-hadîs*, Tâlibiyye: Mektebetü İbn Teymiyye, 1422/2002.

TAYÂLISÎ, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, *el-Müsned*, (thk. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî), Dârü Hicr, 1420/1999.

TEHÂNEVÎ, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fî ‘ulûmi’l-hadîs*, (thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Riyâd: Şirket-i Abikân, 1404/1984.

TEKİNEŞ, Ayhan, “İlelü’l-hadîs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, I-XLIV.

TÎBÎ, el-Hüseyn b. Abdullah et-Tîbî, *el-Hülâsa fî usûli’l-hadîs*, (thk. Subhî es-Sâmmarâî), Beyrût: ‘Âlemü’l-kütüb, 1405/1985.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1397/1977, I-V.

_____, *eş-Şemâili’l-Muhammediyye*, (thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî), Mekke: el-Mektebetü’t-ticâriyye, 1413/1993.

TURHAN, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul, 2015.

TÜRKÎ, Muhammed b. Türkî, *el-Hadîsü'l-münker ve delâletühû 'inde'l-Îmâm et-Tirmizî*, Riyâd: Dârü'l-âsime, 1430/2009.

TÜRSÎ, Muhammed Mahfûz b. Abdullah b. Abdülmennân, *Menhecü zevi'n-nazar fî şerhi Manzûmeti ilmi'l-eser*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003.

UBEYD, Nihad Abdülhalîm, “el-Hadîsü'l-münker, hakikatühû-zavâbitühû-hükümühû”, *Mecelletü'ş-şerî'a ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye*, XIX/58 (1425/2004).

UĞUR, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992.

VÂDÎ'Î, Ebû Abdurrahman Mukbel b. Hâdî, *el-Mukterah fî ecvibeti ba'zi es'ileti'l-mustalah*, Kahire: Dârü'l-eser, 1425/2004.

YAHYÂ B. MA'ÎN, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürrî, *Târîhu Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî 'an Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'în*, (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), Dimeşk: Dârü'l-me'mûn li't-türâs, ts.

_____, *Yahyâ b. Ma'în ve Kitâbuhû et-Târîh (ed-Dûrî rivâyeti)*, (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), Mekke, 1399/1979, I-IV.

_____, *Süâlâtü İbni'l-Cüneyd li Yahyâ b. Ma'în*, (thk. Ahmed Muhammed Nurseyf), Medine: Mektebetü'd-dâr, 1408/1988.

YAHYÂ B. SELLÂM, Yahyâ b. Sellâm et-Teymî el-Basrî el-Kayravânî, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, (thk. Hind Şelebî), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1425/2004, I-II.

YILDIRIM, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

YÜCEL, Ahmet, “Cerh Lafızlarından ‘Münkeru'l-hadîs’ ve Farklı Kullanımları”, *M.Ü.İ.F. Dergisi*, XV (1997): 200-202.

_____, *Başlangıcından Günümüze Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV, 2009.

_____, *Hadis Istılâhlarının Doğuşu ve Gelişimi – Hicrî İlk Üç Asır*, İstanbul: İFAV, 1996.

ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, (thk. Abdülalîm et-Tahâvî), Kuveyt, 1394/1974, I-XL.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, (thk. Ali Muhammed Mu'avviz ve 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1416/1995, I-VII.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Şu'ayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996, I-XXV.

_____, *Tezkiratü'l-huffâz*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, ts., I-V.

_____, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâye fî kütübi's-sitte*, (thk. Muhammed Avvâme ve Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb), Cidde: Dârü'l-kible li's-sekâfe, 1413/1992, I-II.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâleddin Abdullah b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salah*, (thk. Zeynülabidin b. Muhammed Bellâ Füreyc), Riyâd: Mektebetü'l-edvâi's-selef, 1419/1998, I-III.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-‘ilmiyye, 1425/2004.

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Denizli’de doğdu. 2009 yılında Denizli Anadolu İmam Hatip Lisesi’nden, 2014 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri yüksek lisans programına yerleşti. Yine aynı yıl Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. Şubat 2015’ten itibaren Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

